GEORGE THOMSON

Kapitalizm ve Sonrası

Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü

KAYNAK YAYINLARI

2. BASIM

Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama Ltd. Şti.nindir.

Bu kitap, 1973 yılında China Policy Study Group tarafından Londra'da yayımlanan *Capitalism and After/ The Rise and Fall of Comodity Production* adlı İngilizce basımdan dilimize aktarılmıştır.

Birinci Basım: Temmuz 1978, Aydınlık Yayınları
İkinci Basım: Haziran 1997, Kaynak Yayınları
Dizgi ve Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Yaylacık Matbaası

ISBN: 975-343-178-3

KAYNAK YAYINLARI: 222

KAYNAK YAYINLARI

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ.
İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 21 56 - 252 21 99 Faks: 249 28 92

GEORGE THOMSON

Kapitalizm ve Sonrası

Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü

Çeviren: Fatmagül Berktay

Toplumun, maddi üretim sürecine dayalı olan yaşam süreci, birbirleriyle özgür ilişkiler içinde bulunan insanlarca yapılan üretim olarak ele alınmadıkça ve bu insanlar tarafından belirlenmiş bir plana göre bilinçli olarak düzene sokulmadıkça, gizemli örtüsünden sıyrılamaz.

Karl Marx

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

Birinci Bölüm: Meta Üretimi 9
1. Üretim Çalışması 9
2. Üretim İlişkileri 11
3. Kullanım Değeri ve Değişim Değeri 13
4. Somut Emek ve Soyut Emek 16
5. Değerin Ölçütü 19
6. Meta Dolaşımı 20

İkinci Bölüm: Satmak Amacıyla Satın Almak 26
1. Üretim Fazlası 26
2. Ticaret Sermayesi 27
3. Meta Fetişizmi 31

Üçüncü Bölüm: Emek ve Sermaye 36
1. İşgücü 36
2. Ödenmiş Emek ve Ödenmemiş Emek 40
3. Sabit Sermaye ve Değişken Sermaye 44

Dördüncü Bölüm: Kapitalizm Öncesi Toplum 49
1. Kabileden Topluma 49
2. Eski (Antik) Toplum 51
3. Feodal Toplum 53
4. Çin ve Hindistan 55
5. Antik Demokrasi 57

Beşinci Bölüm: Kâr İçin Üretim 59
1. İlk Birikim 59
2. Fabrika 63
3. Üretim ve Tüketim 66
4. Can Çekişen Kapitalizm 71

Altıncı Bölüm: Bireysel Özgürlük 76
1. Bilinç ve Toplumsal Varlık 76
2. Çağın Yanılsaması 77
3. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik 79
4. Burjuva Demokrasisi 86

Yedinci Bölüm: Hepimiz Birimiz, Birimiz Hepimiz İçin 91
1. Köylü Ayaklanmaları 91
2. Demokrasi ve Diktatörlük 93
3. Biçimsel Eşitlikten Gerçek Eşitliğe 96

Sekizinci Bölüm: Kullanım İçin Üretim 102
1. Sosyalist Sanayileşme 102
2. Tarımda Kooperatifleşme 105
3. Halk Komünleri 107
4. İki Çizgi 112

Dokuzuncu Bölüm: Komünizme Geçiş 114
1. Sosyalist Mülkiyet 114
2. Denetim Altındaki Meta Üretimi 117
3. Köy ve Şehir 121
4. Kafa Emeği ve Kol Emeği 125

ÖNSÖZ

Bu eser, *Marx'tan Mao Zedung*'a adlı kitabın yardımcı okuma kitabı olarak hazırlandı. Kitabın, yeni başlayanlar için uygun bir biçimde, tarihi materyalizme kısa bir giriş olması amaçlanmış ve uygarlık tarihinde meta üretiminin rolüne özel bir önem verilmiştir. Çin halk komünlerinden söz edilen son iki bölümde, komünizme geçişi hazırlamak üzere sosyalist bir ekonomide meta üretiminin nasıl denetim altına alındığı gösterilmektedir.

George Thomson
Birmingham, 1973

BİRİNCİ BÖLÜM

META ÜRETİMİ

1. Üretim Çalışması

Üretim çalışması, hayvan yaşantısının karşıtı olarak insan yaşantısının belirleyici faaliyetidir. Hayvanlar doğa üzerinde etkide bulunurlar, ama bunu bilinçsiz olarak yaparlar. Örümcek ağının ya da peteğin yapılması gibi açıkça bir amaca yönelik faaliyetler bile, biyolojik olarak devralınan bilinçsiz uyarlanma biçimlerinden başka bir şey değildir. Buna karşılık insanın çevresi üzerindeki eylemi bilinçlidir:

> "Hayvan, kendi hayat faaliyetiyle dolaysız olarak özdeştir. Kendini hayat faaliyetinden ayırt etmez. Hayvanın *kendisi* hayat faaliyetidir. İnsan ise hayat faaliyetinin kendisini, iradesinin ve bilincinin nesnesi yapar. İnsanın bilinçli bir hayat faaliyeti vardır."[1]

Hayvanlar çevrelerini edilgen bir biçimde etkilerler, buna karşılık insan etkin ve bilinçli bir biçimde kendisini çevresinin karşısına koyar ve onu, üretim süreci yoluyla, aynı türden önceki deneylerine dayanarak oluşturduğu tasarlanmış bir düşünceye uydurmaya çalışır:

> "Örümcek, dokumacınınkine benzer bir iş yapar. Arı da peteğini yaparken birçok mimara parmak ısırtır. Ama en kötü mimarı en usta arıdan ayırt eden özellik, mimarın yapacağı binayı gerçekleştirmeden önce onu kafasında tasarlamış olmasıdır. Her çalışma sürecinin sonunda, emekçinin kafasında daha başından var olan bir şey yaratılmış olur."[2]

1 Marx, *1844 Yılının Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*, İngilizce basım, Moskova, 1959.

2 Marx, *Kapital*, "Emek Süreci", İngilizce basım, Moskova, 1959, c.1.

Belli bir amaca yönelik olan bu faaliyetin gelişmesiyle birlikte bilinçle madde arasındaki, düşünce ile eylem arasındaki ayrım ortaya çıkar:

> "Düşünceler özneldir; buna karşılık yapılan işler ya da eylemler nesnele çevrilmiş olan özneldir. Ama her ikisi de insana özgü dinamik rolü yansıtır. Bu tür dinamik role 'insanın bilinçli dinamik 'rolü' diyoruz; insanı bütün diğer varlıklardan ayıran özellik budur."[3]

İşte bu yüzden insan, kendini hayvandan ayıran bütün özelliklerini üretim çalışmasına borçludur:

> "Kısacası, hayvan, yalnızca kendi dışındaki doğayı *kullanır* ve yalnızca kendi varlığı aracılığıyla onda değişiklikler yapar. Buna karşılık insan, doğayı kendi hizmetine sokar, ona *hükmeder*. Bu, insanla diğer hayvanlar arasındaki kesin ve en önemli ayrımdır ve bunu yaratan da, gene, emektir."[4]

Çalışma, insanı ikili bir ilişki içine sokar: Kendi doğal çevresiyle ve diğer insanlarla. İnsan, doğa üzerindeki eylemini aletler aracılığıyla, diğer insanlar üzerindeki eylemini ise konuşma aracılığıyla gerçekleştirir.

Aletin kendisi bir emek ürünüdür: "Daha başından üretim için tasarlanmış bir emek ürünü."[5] İnsanın doğa üzerindeki eylemini gerçekleştirmek amacıyla biçim verdiği doğal bir nesnedir alet:

> "İş aracı, emekçinin kendisi ile emeğinin nesnesi arasına koyduğu ve faaliyetini yönlendirmek için kullandığı bir şey ya da şeylerin bütünüdür. Emekçi kendi ihtiyaçlarına cevap verecek başka maddeler yapmak amacıyla, bazı maddelerin mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerinden yararlanır."[6]

3 Mao Zedung, "Uzun Süreli Savaş Üzerine", *Seçme Eserler,* Kaynak Yayınları, c.2, s.113.
4 Engels, "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol", Marx-Engels, *Seçme Eserler,* İngilizce basım, Moskova, 1969, c.3.
5 Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri,* İngilizce basım, Londra, 1964.
6 Marx, *Kapital,* "Üretim ve Artı-Değer", c.1.

Konuşma da bir emek ürünüdür:

> "Önce emek, ondan sonra ve onunla birlikte konuşma. İşte bu ikisi, maymunun beyninin giderek insan beynine dönüşmesine yol açan en önemli etkenlerdir..."[7]

Konuşmanın ilk işlevi, toplu çalışmaya katılan insanlar arasındaki ilişkilere aracılık etmekti. Başlangıçta konuşma, çalışma sürecinde harcanan zihinsel ve bedensel çabaların bilinçli bir ifadesiydi. Çalışma, anlamlı konuşmanın içinde biçimlendiği çerçeveydi.

Üretim çalışması aracılığıyla insan, doğa olayları, doğa ile ilişkileri ve diğer insanlarla ilişkileri konusunda bilgi edindi. İnsanın, pratik yoluyla üretimdeki ustalığı arttıkça bilgisi de arttı:

> "İnsanın bilgisi esas olarak maddi üretim faaliyetine dayanır. Bu faaliyet aracılığıyla, giderek doğa olaylarını, doğanın özelliklerini ve yasalarını ve kendisi ile doğa arasında ilişkileri kavramaya başlar. Gene bu üretim faaliyeti aracılığıyla giderek, insanla insan arasındaki bazı ilişkileri de, değişen ölçülerde kavramaya başlar. Bu bilgilerden hiçbiri üretim faaliyeti dışında kazanılamaz."[8]

2. Üretim İlişkileri

İnsanların üretim amacıyla girdikleri ilişkilerin ayırt edici bir niteliği vardır; bu, onların *toplumsal* olmasıdır:

> "Üretim süresince insanlar yalnızca doğayı değil, birbirlerini de etkilerler. Ancak belli bir biçimde işbirliği yaparak ve faaliyetlerini değiş tokuş ederek üretimde bulunabilirler. Üretimde bulunabilmek için birbirleriyle belirli ilişkiler ve bağlantılar kurmak zorundadırlar. Ancak bu toplumsal ilişki ve bağlantılar aracılığıyla doğa üzerindeki eylemlerini, yani üretimi gerçekleştirirler."[9]

7 Engels, "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Oynadığı Rol", Marks-Engels, *Seçme Eserler*, c.3.
8 Mao Zedung, "Pratik Üzerine", *Seçme Eserler*, Kaynak Yayınları, c.1, s.376.
9 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye*, Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.1.

İnsan, aletlerini geliştirdikçe, emeği daha üretken, toplumsal ilişkileri de daha karmaşık bir duruma geldi. Bu yolla başta yavaş yavaş, daha sonra ise gittikçe artan bir hızla vahşetten uygarlığa doğru ilerledi. İnsanın tarihine bu açıdan bakacak olursak, ilkel toplum ile uygar toplum arasına kesin bir çizgi çekilebileceğini görürüz ve uygar toplumun şu aşamalarını ayırt ederiz: Eski (antik) toplum, feodal toplum ve burjuva (ya da kapitalist) toplum:

> "Böylelikle, bireylerin üretim sürecindeki toplumsal ilişkileri, toplumsal üretim ilişkileri, maddi üretim araçlarının yani üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte değişir, dönüşüme uğrar. Üretim ilişkileri, bir bütün olarak alındığında, toplumsal ilişkiler denen, toplum denen şeyi oluşturur; ve özellikle kendine özgü, ayırt edici niteliği olan bir toplum oluşturur. Eski toplum, feodal toplum, burjuva toplumu öyle birer üretim ilişkileri bütünüdür ki, her biri aynı zamanda insanlık tarihindeki özel bir gelişme aşamasını belirler."[10]

İlkel toplumun karşıtı olarak uygar toplumun en önemli özelliği, meta üretiminin, yani değişim amacıyla üretimin gelişmesidir.

İlkel toplumda üretim, değişim amacıyla değil, yalnızca kullanım amacıyla yapılıyordu. Başlangıçta hem üretim hem de tüketim kolektifti. Emek ürünleri üreticiler tarafından paylaşılıyordu. Emeğin üretkenliği öylesine geri bir düzeydeydi ki, yaşamını sürdürebilmek için bütün topluluk çabalarını birleştirmek zorundaydı. Üretim fazlası yoktu. Üretim fazlası olmadığı zaman, bir insanın diğerinin emeği sayesinde yaşaması olanaksızdı. Buna bağlı olarak sömürü ve toplumun sınıflara bölünmesi de yoktu.

Üretim fazlasının gelişmesiyle birlikte, bireysel üreticilerin belirli emek türleri ya da zanaatlar üzerinde uzmanlaşmaları mümkün oldu. Zanaatkâr, belli maddeleri kendi ihtiyacından fazla üretiyor ve fazlayı topluluğa veriyordu. Buna karşılık topluluktan, kendi üretmediği geçim araçlarını alıyordu. Kolektif bölüşüm sistemi, her üreticinin kendi emeğinin karşılığını almasını sağlıyordu. Bu şekilde bölündükten sonra emek, daha üretken duruma geldi ve üretim fazlası arttı.

10 *Aynı yerde.*

Üretim fazlasının daha da artmasıyla birlikte, birey, ürettiği fazlayı istediği gibi kullanma hakkına sahip olmak istedi. Böylece, bireysel üretim ile kolektif bölüşüm arasında bir çelişme ortaya çıktı. Bu çelişmeyi, değiş tokuş yoluyla başlayan değişimin gelişmesi çözdü. Değişik ve kendi ihtiyaçlarından fazla ürünler üreten iki birey, bu ürünleri değiş tokuş etmeye başladılar. Bu işlemde her birey, diğerinin özel mülkiyet hakkını üstü kapalı olarak tanıyordu. Değiş tokuş sıklaştıkça üreticiler, düzenli bir biçimde, değişim amacıyla üretim yapmaya başladılar. Kullanım amacıyla üretimin yerini, değişim amacıyla üretim aldı.

Bu gelişmeleri daha sonra inceleyeceğiz. Burada, başından bugüne dek uygar toplumun evrimiyle ilgili sürecin özüne dikkat çekmek amacıyla kısa ve basit bir açıklama yaptık. Elbette uygar toplumu ilkel toplumdan ayıran başka birçok özellik vardır, ama belirleyici olan, meta üretiminin gelişmesidir:

> "Uygarlık, işbölümünün, bundan doğan bireyler arasındaki değişimin ve her ikisini birleştiren meta üretiminin gelişmesinin doruğuna vardığı ve önceki toplumun bütününde devrim yaptığı toplumsal gelişme aşamasıdır."[11]

3. Kullanım Değeri ve Değişim Değeri

Değeri emek yaratır. Devrilmiş bir ağacın değeri yoktur ama aynı ağaç kesildikten sonra, yakacak olarak ya da kereste haline getirilerek marangozun hammaddesi olarak kullanılabilir. Doğal nesneler emek harcanarak belli bir ihtiyacı karşılayacak duruma getirildikleri zaman, değer adını verdiğimiz yeni bir nitelik kazanırlar.

Bir kullanım değeri, kullanım amacıyla yaratılan bir emek ürünüdür. Bir değişim değeri ya da meta da aynı amaca yöneliktir. Ancak meta, diğer metalarla değiştirilmek üzere, yani alınıp satılmak üzere üretilir:

> "Meta, öncelikle, bir ihtiyaca cevap veren bir şeydir; ikinci olarak da, başka bir şeyle değiştirilebilen bir şeydir. Bir şeyin yararlı olması onun *kullanım değerini* oluşturur. Değişim değeri (ya da

11 Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, "Barbarlık ve Uygarlık" bölümü, Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.3.

kısaca değer), her şeyden önce, bir tür kullanım değerinden belli bir miktarın başka bir tür kullanım değerinden belli bir miktar ile değiştirilebildiği oran, orantıdır."[12]

İlkel toplum, üyeleri arasındaki işbirliğine ve üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanır. Topluluğun kolektif örgütlenmesi, üretim düzeyinin düşük olduğu koşullarda, tek tek bireylerin birbirlerinden bağımsız olarak hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmadığını gösterir:

> "İnsanlığın gelişmesinin başlangıcında, avcılıkla geçinen ırklarda ya da sözgelimi Hint topluluklarının tarımında izlediğimiz biçimiyle işbirliği, bir yandan üretim araçlarının ortak mülkiyetine, öte yandan da bu toplumlarda bireyin kendisini kabilesine ya da topluluğuna bağlayan göbek bağını bir arının kovanıyla olan bağın kopardığından daha fazla koparmamış olması gerçeğine dayanır."[13]

Marx'ın anlattığı Hint köy toplulukları gibi topluluklar dünyanın geri bölgelerinde günümüze kadar yaşamışlardır:

> "Bazıları varlıklarını bugüne dek sürdürmüş olan bu küçük ve son derece eski Hint toplulukları, toprağın ortak mülkiyetine, tarım ile el sanatlarının kaynaşmasına ve yeni bir topluluk ortaya çıktığında hazır bir plan ve şema görevini gören değişmez bir işbölümüne dayanırlar. Beş yüz dönümden binlerce dönüme kadar olan alanları kaplayan bu topluluklar, kendi kendilerine yeten ve kendi içlerinde bir bütünlüğe sahip üretim birimleridir. Ürünlerin büyük bölümü, doğrudan, topluluğun kullanımı amacıyla üretilir ve meta biçimini almaz."[14]

Böyle topluluklarda emek ürünleri, değişim değerleri değil, kullanım değerleridir. Bireysel üreticiler tarafından doğrudan tüketilmedikleri durumlarda bu ürünler, topluluk içinde öyle dağıtılır ki, herkes tüketimi için

12 Lenin, "Karl Marx: Kısa Hayat Hikâyesi ve Marksizmin Bir Özeti", *Toplu Eserler*, İngilizce basım, Moskova, 1960-1970, c.21.
13 Marx, *Kapital*, "İşbirliği", c.1.
14 Marx, *Kapital*, "Manüfaktürde ve Toplumda İşbölümü", c.1; Engels, *Anti-Dühring*, "Zor Teorisi (Sonuç)".

kendi ürettiğine eşit bir pay alır. Değişik ürünlerin kullanım değerleri, onların üretimine harcanan zamanla ölçülür.[15] Basit bir işbölümünün egemen olduğu ve bütün bireylerin birbirlerine kişisel bağlarla bağlı bulunduğu küçük bir toplulukta bu tür hesapları yapmak zor değildir. Bu koşullar var olduğu sürece, emek ürünlerinin bölüşümü toplumsal denetim altındadır.

Gel gelelim, dış güçlerin ve bireysel üretimle kolektif mülkiyet arasındaki gittikçe büyüyen çelişmenin baskısıyla bu topluluklar er geç değişime uğrarlar. Değişim amacıyla üretimin gelişmesiyle birlikte emek ürünleri, artık ürettikleri maddelerin sahipleri olarak görülen bireysel üreticiler arasında kabul edilen oranlarda, birbirleriyle değiştirilen değişim değerleri haline gelirler. Artık bireyler kendilerini, üretimin gelişmesini engelleyen eski komünal bağlardan kurtarmış ama aynı zamanda yeni bir ilişkiler sisteminin içine girmişlerdir; bu ilişkiler sistemi üzerinde ise kendi denetimleri söz konusu değildir.

Engels, bir Amerikan Kızılderili kabilesi olan İrokuaları eski Yunanlılarla karşılaştırarak aradaki karşıtlığı şöyle belirtir:

> "İrokualar doğayı denetlemekten hâlâ çok uzaktılar ama doğa güçlerinin koyduğu sınırlamalar içinde kendi üretimlerini denetliyorlardı. Geçimlerini sağlama biçimi çerçevesinde, küçük bahçelerindeki kötü hasatlar, göl ve ırmaklarındaki balıkların tükenmesi ya da ormanlardaki av olanaklarının ortadan kalkması olasılıkları dışında, ne gibi sonuçlar elde edebileceklerini biliyorlardı... Üretim son derece kısıtlıydı ama, üreticiler ürünleri üzerinde denetim sahibiydiler...
>
> "Yunanlılarda durum böyle değildi. Sığır sürüleri ve lüks maddeler üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması, bireyler arasında değişimin başlamasına ve ürünlerin meta haline dönüşmesine yol açtı. Ve işte daha sonraki bütün altüst oluşun tohumları burada yatmaktadır. Üreticiler, ürünlerini doğrudan kendileri tüketmeyi bıraktıkları ve değişim olayı içinde ellerinden çıkardıkları zaman, onun üzerindeki denetimlerini yitirdiler. Artık, ürünle-

15 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1; Engels, "Kapital'e Ek", c.3.

rinin başına ne geldiğini bilmiyorlardı. Ürünün, günün birinde üreticiye karşı, onu ezmek ve sömürmek üzere kullanılabilmesi olasılığı doğmuştu."[16]

Meta üretimi sayesinde insan, üretim kapasitesini artırdı ve böylece doğa üzerindeki denetimini sınırsız bir biçimde genişletti; ama bu, aynı zamanda, toplumsal ilişkileri üzerindeki denetimini yitirmesine yol açtı.

4. Somut Emek ve Soyut Emek

Meta, kullanım değeriyle değişim değerinin birleştiği bir emek ürünüdür. Metanın kullanım değeri olmasaydı değişim değeri de olmazdı. Herhangi bir yararı olmasaydı kimse onu satın almak istemezdi. Öte yandan metanın kullanım değeri, satılmak amacıyla üretildiği için, ancak değişim değeri aracılığıyla gerçekleşebilir. İşte bu yüzden genel olarak metanın değerinden söz ettiğimiz zaman onun değişim değerini kastederiz.

> "Yalnızca, her biri bağımsız bir biçimde ve özel bireyler hesabına sürdürülen farklı türden emeklerin sonucu olan ürünler, birbirleriyle olan ilişkilerinde meta haline gelebilirler."[17]

Değiştirilecek ürünlerin nitelik bakımından farklı olmaları yetmez, nicelik bakımından da eşit olmaları gerekir. Yani, belli bir ortak özelliğe eşit miktarda sahip olmaları gerekir. Bu ortak özellik emektir:

> "Kullanım değerleri olarak metalar her şeyden önce birbirinden farklı niteliklerdir, ama değişim değerleri olarak yalnızca birbirinden farklı nicelikler olabilirler ve dolayısıyla kullanım değerinin zerresini içermezler.
>
> "Öyleyse metaların kullanım değerini göz ardı edersek, geriye bir tek ortak özellikler kalır, o da hepsinin emek ürünleri olmalarıdır. Ama emek ürünü bile elimizde bir değişikliğe uğramıştır. Metayı

16 Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, "Atina Devletinin Yükselişi" bölümü.

17 Marx, *Kapital*, "Metalarda Cisimleşmiş Emeğin İkili Niteliği", c.1.

kullanım değerinden soyutlarsak, aynı zamanda, onu bir kullanım değeri yapan maddi unsurlarından ve biçimlerinden de soyutlamış oluruz; artık onu bir masa, ev, kumaş ya da herhangi bir yararlı şey olarak görmeyiz. Metanın maddi bir şey olarak varlığı yok olmuştur. Artık marangozun, dülgerin, dokumacının emeğinin ya da üretici emeğin diğer bir belirli türünün ürünü olarak da görülemez. Ürünlerin yararlı niteliklerini göz ardı ederken, içerdikleri çeşitli türden emeklerin yararlı niteliğini ve o emeğin somut biçimlerini de göz ardı etmiş oluruz. Geriye, hepsinde ortak olan bir şey kalır; hepsi de bir tek ve aynı türden emeğe indirgenir: Soyut biçimiyle insan emeği."[18]

Kumaşı ya da deriyi birer kullanım değeri olarak düşünürken, onları yararlı kılan kendine özgü yararlı nitelikleri ve yapımlarına harcanan farklı türden emekleri, örneğin dokumacılık ve tabaklamayı düşünürüz. Bu, *somut emektir*. Ama onları birer meta olarak düşünürken, onları bağdaşık (homojen) emek miktarları olarak düşünürüz. Bu, *soyut emektir*. Kumaş ve derinin farklı kullanımları vardır ve farklı türden emeklerin ürünüdürler ama bir İngiliz liralık kumaş, bir İngiliz liralık deriye eşittir.

Değerin özü olan bu soyut emek kavramı bir benzetme ile açıklanabilir. Bir somun ekmek, ağırlık özelliğine sahip olan fiziksel bir cisimdir. Bu özelliği görmek ya da ona dokunmak mümkün değildir ama ölçmek mümkündür. Ekmeği terazide, ağırlığı önceden saptanmış demir parçalarıyla tartarız. Her iki cismi doğru oranlarda alır ve dengelersek aynı öze, ağırlığa sahip eşit nicelikler olduklarını görürüz. Aynı şekilde, iki metanın aynı değerde olduklarını söylerken her ikisinin de aynı şeyi, yani emeği eşit miktarda içerdiğini kastederiz. Ancak arada şu fark vardır: Ekmek somununda ve demirde ortak olan özellik, *doğal* bir özelliktir; buna karşılık metalardaki ortak özellik *toplumsal* bir özelliktir. Toplumsal olmasının nedeni, insan emeğinin ürünü olmasıdır.

Soyut emek somut emekten, yani marangozun, dülgerin, dokumacının ve benzerinin emeğinden, bağdaşık olmasıyla ayrılır. Soyut emek, bütün

18 Marx, *Kapital*, "Metanın İki Unsuru: Kullanım Değeri ve Değer", c.1.

nitelik farklılıklarından arındırılmıştır; dolayısıyla süresi ile ölçülmek zorundadır. Bir metanın içerdiği soyut emek miktarı, o metanın yapımına harcanan zamana göre değişir. İşte metanın değerinin ölçütü de budur.

Bu tanıma kesinlik kazandırmak için iki unsuru daha hesaba katmalıyız.

Üretim için gerekli olan zaman, değişebilir bir niceliktir. Bazı işçiler diğerlerinden daha hızlı çalışırlar. Yavaş çalışan bir işçi belli bir metayı, hızlı çalışan bir işçinin iki katı zaman harcayarak yapar ama bu durum onun iki kat fazla kazanmasını getirmez; çünkü fazladan zaman harcamıştır. Metanın değeri, üretimi için *ortalama* olarak gerekli zaman tarafından belirlenir.

Ne var ki, bu da değişebilir bir niceliktir. Daha iyi iş araçları ve emek tasarrufu sağlayan diğer araçlar sayesinde azaltılabilir. Burada da, modası geçmiş iş araçlarıyla çalışan işçinin harcadığı zaman fazladır. Ortalama zaman derken, belli bir dönemde var olan olağan üretim koşulları tarafından belirlenen ortalama zamanı kastediyoruz.

Buna bağlı olarak şunu söylüyoruz:

> "Herhangi bir metanın değerini belirleyen, o metanın üretimine harcanan toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da toplumsal olarak gerekli emek-zamanıdır."[19]

Her metanın üretimi için harcanan zaman birimi, bir bütün olarak toplumun toplam işgücünün bir parçasıdır. Toplumun üretim kapasitesi sınırlı olduğuna göre, her metanın payına düşen zaman da üretim için gerekli olan zamanla sınırlıdır:

> "Toplumun ürettiği bütün metaların toplamında cisimleşen toplumun toplam işgücü, sayısız bireysel işgüçlerinden meydana geliyor olsa bile, artık bir tek bağdaşık insan işgücü sayılır. Toplumsal ortalama işgücü özelliğini taşıdıkları ve toplumsal ortalama işgücü olarak etkili oldukları yani bir malın üretiminde yalnızca ortalama olarak toplumsal olarak gerekli emek-zamanından daha fazlasını gerektirmedikleri sürece bu işgüçlerinin her biri diğerleriyle

19 *Aynı yerde.*

aynıdır. Toplumsal olarak gerekli emek-zamanı o dönemde geçerli olan olağan üretim koşullarında, ortalama ustalıkla ve ortalama yoğunluğa göre bir metayı üretmek için gerekli olan zamandır."[20]

5. Değerin Ölçütü

Değiş tokuş biçimini alan değişimler, zorunlu olarak, rastlantısaldır. Bir maddeye ihtiyacı olan üreticinin, bu maddeyi kendi ihtiyacından fazla üretmiş başka bir üreticiyle karşı karşıya gelmesi ancak bir rastlantı eseri olabilir. Meta dolaşımı, ancak ürünler düzenli bir şekilde değişim amacıyla üretilmeye başlandıkları zaman başlar; bu da bütün metaların ortak ölçütü olarak kabul edilen bir değişim aracının kullanılmasını gerektirir.

Altın ve gümüş metadır. Bütün diğer metalar gibi, onların da değeri üretimleri için harcanan, toplumsal olarak gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir. Madencilik zor bir iştir, altın ve gümüş de zor bulunan madenlerdir; dolayısıyla değerleri yüksektir. Küçük bir parça altın büyük miktarda emek-zamanı içerir. Bunlar, aynı zamanda dayanıklı ve kolay bölünebilir madenlerdir. Bu özellikleri nedeniyle altın ve gümüş, değişim aracı görevini görmeye çok uygundurlar. İşte bu yüzden bunlar, diğer metalardan ayrılarak metaların ortak ölçütü ya da evrensel eşdeğer görevini görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla para, ortak bir değer ölçütü görevi gören bir metadır; paranın kullanım değeri ise, diğer metaların değişimine aracılık etmesinde yatar.

Altın ya da gümüş sikke, kolay taşınabilecek biçimde kesilmiş ve saflığının güvencesi olarak resmi bir damga taşıyan ölçülmüş bir niceliktir. Zamanla yıpranma sonucu ağırlığından yitirir ve dolayısıyla değeri de düşer. Böylece, paranın gerçek değeri ile nominal değeri arasında bir farklılık ortaya çıkar. Bu farklılık toplum tarafından da görüldüğü zaman altın ve gümüşün, özellikle daha küçük birimler halinde, daha ucuz madenlerle, örneğin bakır ya da nikelle değiştirilmesi uygun bulundu. Böyle paralar değerin cisimleşmiş biçimleri değil, basılmış olan paranın belli ölçüde altın ya da gümüşe eşit olduğunu belirten değer simgeleridir. Kâğıt para aynı ilkenin daha ileri bir biçimidir.

20 *Aynı yerde.*

Para hem değer ölçütü hem de fiyat birimidir. Bir metanın değerinin madeni para olarak ifadesi onun parasal biçimi ya da fiyatıdır. Metanın fiyatı, metanın içerdiği soyut emek miktarıyla aynı miktarda soyut emek içerdiği düşünülen bir madeni para miktarıdır. Bir değer ölçütü olarak para, madenin değerindeki dalgalanmalardan etkilenmez; çünkü bu tür değişiklikler bütün metaları eşit biçimde etkilediğinden, göreli değerlerini değiştirmez.

Ne var ki, bundan, metanın fiyatının onun değerine eşit olduğu sonucu çıkmaz. Metanın değeri, daha önce belirtildiği gibi, üretimine harcanan toplumsal olarak gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir.

Toplumsal olarak gerekli emek-zamanı ise, o andaki toplumsal ve tarihi koşullar tarafından belirlenir. Bu koşullar sürekli olarak değişir. Ayrıca üretim ve tüketim koşullarında, o yılın mahsulünün iyi ya da kötü olması gibi, kısa vadeli değişmeler olur; bunlar arz ve talepte dalgalanmalara yol açar. Arzın, talepten az ya da çok olmasına bağlı olarak metanın fiyatı da değerinin altına düşer ya da üstüne çıkar. Ama bu açıkça rastlantısal dalgalanmaların temelinde yatan ve bunları düzenleyen, metanın *ortalama* fiyatıdır; bunu belirleyen de gene metanın değeridir:

> "Fiyatların sürekli olarak değişmesi, yükselmeleri ve düşmeleri, birbirlerini götürür ve onları ortalama bir fiyatta dengeye getirir; bu, onların gizli düzenleyicisidir."[21]

6. Meta Dolaşımı

Meta dolaşımı, üreticiler arasında belli ilişkilerin varlığını gerektirir; bu ilişkiler olmadan meta üretimi gerçekleşemez.

En başta, üreticilerin kendi metalarını istedikleri gibi kullanmakta özgür olmaları ve birbirlerinin özel mülkiyet hakkını tanımaları gerekir:

> "Bu nesnelerin birbirleriyle metalar olarak ilişkiye girebilmeleri için, onların sahiplerinin, bu nesneler üzerinde hak sahibi olan ve birbirlerinin malına el uzatmayan, karşılıklı bir anlaşma

21 Marx, *Kapital,* "Sermayenin Genel Fomülündeki Çelişmeler", c.1.

olmadığı sürece onu başkasıyla paylaşmayan kişiler olarak karşılıklı bir ilişkiye girmeleri gerekir. Bu nedenle, birbirlerinin özel mülkiyet hakkını tanımaları zorunludur... Kişiler birbirleri için yalnızca metaların temsilcileri ve bu yüzden de sahipleri olarak vardır."[22]

İkinci olarak, her biri diğerlerinin ihtiyacı olan bir ürünü kendi ihtiyacından fazla üreten üreticiler arasında toplumsal bir işbölümünün var olması gerekir. Birisi için yalnızca değişim değeri olan bir şeyin diğerleri için bir kullanım değeri olması gerekir, aynı şekilde birisi için kullanım değeri olan bir şeyin de başkaları için yalnızca bir değişim değeri olması gerekir; yoksa değişim gerçekleşemez:

"Metanın üretici için acil bir kullanım değeri yoktur; aksi halde zaten onu pazara getirmez. Başkaları için metanın kullanım değeri vardır, ama onu üreten açısından biricik doğrudan kullanım değeri, bir değişim değeri kaynağı ve dolayısıyla bir değişim aracı olmasıdır. İşte bu nedenle üretici, kendisi için gerekli bir kullanım değerine sahip olan bir metayla değişmek üzere kendisininkini elinden çıkarmaya karar verir. Bütün metalar kendi sahipleri için bir kullanım değeri ifade etmezler, buna karşılık kendilerine sahip olmayanlar için bir kullanım değeridirler. Dolayısıyla el değiştirmeleri gerekir. Bu el değiştirme, metaların birbirleri ile değişimi demektir ve bu değişim olayında metalar birer değer olarak birbirleriyle ilişkiye girerler, değer olarak gerçeklik kazanırlar. İşte bu yüzden metalar birer kullanım değeri olarak gerçeklik kazanmadan önce, birer değer olarak gerçekleşmek zorundadırlar. Öte yandan, metalar birer değer olarak gerçekleşmeden önce birer kullanım değeri olmak zorundadırlar. Çünkü üretimlerine harcanan emeğin geçerli olması, ancak bu emeğin başkaları için yararlı bir biçimde harcanmış olmasıyla mümkündür. Emeğin başkaları için yararlı olup olmadığı ve ortaya çıkan ürünün başkalarının ihtiyacına cevap verip vermediği ise, ancak değişim olayı sırasında anlaşılabilir."[23]

22 Marx, *Kapital*, "Değişim", c.1.
23 *Aynı yerde.*

Üçüncü olarak da, az önce belirttiğimiz gibi, bütün diğer metalar için evrensel bir eşdeğer görevi görecek özel bir metanın, yani paranın var olması gerekir. Dokumacı pazara getirdiği kumaşı, almak istediği herhangi bir metayla değişmeye hazırdır; dolayısıyla kumaş onun için bir evrensel eşdeğerdir. Ama aynı şey ayakkabıcı, marangoz ve herhangi bir diğer meta sahibi için de geçerlidir. Her biri için evrensel bir eşdeğer olan şey, diğerleri için yalnızca özel bir eşdeğerdir. Metaların serbestçe dolaşabilmesi için herkes tarafından kabul edilen bir evrensel eşdeğerin var olması gerekir:

> "Bir metanın sahibi için, kendisininkiyle karşılaştırıldığında bütün diğer metalar özel bir eşdeğerdir; dolayısıyla kendi metası bütün diğerleri için evrensel bir eşdeğerdir. Ancak bu durum bütün meta sahipleri için geçerli olduğundan, gerçekte evrensel bir eşdeğer görevini gören bir meta yoktur. Metaların göreli değeri de, değer olarak eşitleştirilmelerini ve değerlerinin karşılaştırılmasını sağlayacak genel bir biçime sahip değildir. Dolayısıyla bu durumda birbirleriyle birer meta olarak değil, birer ürün ya da kullanım değeri olarak karşılaşırlar... Ne var ki, belirli bir meta, toplumsal bir eylem olmaksızın evrensel bir eşdeğer durumuna gelemez. İşte bu yüzden, bütün diğer metaların toplumsal eylemi, kendi içlerinden tümünün değerini temsil eden belirli bir metayı seçip ayırır. Böylece bu metanın fiziksel biçimi toplum tarafından kabul edilen evrensel eşdeğerin biçimi olur."[24]

Şimdi de değişim sürecini daha yakından izleyelim.[25]

Bir dokumacı şu kadar metre kumaş satar ve ona karşılık bir çift ayakkabı satın alır. Bu işlem iki aşamadan oluşur: Bir satım ve bir de alım. Meta paraya dönüştürülür (M-P), para da metaya (P-M). Dolayısıyla süreç, M-P-M formülüyle ifade edilebilir. Bu süreç bir metanın para aracılığıyla, aynı değerdeki fakat farklı türdeki bir metayla değiştirildiği bir döngü biçimini alır. Bu durumda, kumaş karşılığında ayakkabıları satın alan dokumacı evine gider:

24 Marx, *Kapital*, "Dolaşım Aracı", c.1.
25 *Aynı yerde.*

"Bu bakış açısından bütün süreç, üreticinin emeğinin ürününü başka birinin emeğinin ürünüyle değiştirmesinden, yani bir ürün değişiminden başka bir şey değildir."[26]

Ne var ki, biraz daha yakından incelediğimizde olayın o kadar da basit olmadığını görürüz. Dokumacının kumaş karşılığında aldığı para, kumaşı alanın başka bir malı satması karşılığında elde edilmiştir ve dokumacıdan da ayakkabıcıya geçecektir. Ayakkabıcı da onu başka bir malı satın almak için kullanacaktır. Dolayısıyla döngüler birbirlerine bağlıdır:

"Bir metanın geçirdiği birinci değişiklik, meta durumundan para durumuna geçmesi, mutlaka, aynı zamanda bir diğer metanın geçirdiği ikinci değişikliği, yani onun para durumundan yeniden meta durumuna geçmesini oluşturur."[27]

"Bu nedenle bir metanın değişim süreci içinde oluşturduğu döngü, karmaşık bir biçimde diğer metaların döngüleriyle iç içe girer. Bütün farklı döngülerin toplamı meta dolaşımını oluşturur."[28]

Dolayısıyla her satım ve alım, meta sahibi için kendi içinde tamamlanmış bir süreç olduğu halde, zaman ve yer içinde sınırsız bir şekilde yayılan benzer eylemler dizisinin yalnızca bir anını oluşturur. Görünüşteki bütün bağımsızlıklarına rağmen metaların sahipleri, üzerinde bilgi ve denetim sahibi olmadıkları ve birbirini karşılıklı olarak belirleyen bir ilişkiler ağı içinde birbirlerine bağımlıdırlar:

"Burada bir yandan, meta değişiminin, doğrudan değiş tokuştan ayrı tutulamayacak bütün yerel ve kişisel sınırlamaları parçaladığını, diğer yandan da kendiliğinden gelişen ve bu işte rol oynayan kişilerin denetiminin tamamen dışında olan bütün bir toplumsal ilişkiler ağını geliştirdiğini görüyoruz."[29]

Ayrıca meta dolaşımı süreci, bütünlüğü içinde, bu süreçte yer alanlara metaların ve paranın birleşik bir hareketi olarak değil de –zaten

26 *Aynı yerde.*
27 *Aynı yerde.*
28 *Aynı yerde.*
29 *Aynı yerde.*

paranın hareketi, metaların hareketinin bir ifadesinden başka bir şey değildir–, yalnızca paranın dolaşımıymış gibi gözükür. Dokumacının elinden kumaş çıktığında onun yerini para alır; para elinden çıktığı zaman da yerini ayakkabı alır. Metalar ve para aynı anda karşıt yönlerde hareket ederler. Ama bütün süreç boyunca para kendi biçimini koruduğu halde, her meta birbiri ardı sıra dönüşüme uğrar ve dolaşımdan çekilir. İşte bu yüzden metalar söz konusu olduğunda, hareketin sürekliliği maskelenmiş durumdadır; böylece metaların yalnızca paranın dolaşımına bağlı olarak hareket ettikleri yanılsaması yaratılır:

> "İşte bu yüzden, paranın hareketi yalnızca meta dolaşımının bir ifadesi olduğu halde, gerçek durum bunun tam tersiymiş gibi, meta dolaşımı paranın hareketinin bir sonucuymuş gibi görünür."[30]

M-P-M döngüsü satım ve alımın birliğidir ve bu birlik korunduğu sürece meta dolaşımı eşdeğerlerin değişiminden oluşur. Ne var ki, meta değişimi, değiş tokuşun aksine, zaman ya da yer kısıtlamasına bağımlı değildir. Elindeki malı satmak isteyen kimse, elbette bir alıcı bulmak zorundadır, ama malını sattığı anda hemen bir şey satın almak zorunda değildir. Parasını, daha sonra ya da başka bir yerde harcamak üzere saklamayı yeğ tutabilir. Böylelikle sürecin birliği bozulur. Alım ve satım arasındaki birlik bir kere bozuldu mu, meta dolaşımı düzensiz bir hale gelir; bu da, ilerde ele alacağımız bazı koşullarda bunalıma yol açabilir:

> "Bütün sürecin iki tamamlayıcı aşaması arasındaki süre çok uzarsa, satım ile alım arasındaki kopukluk iyice belirginleşirse; aralarındaki yakın ilişki ve birlik kendisini bir bunalım şeklinde gösterir."[31]

Meta dolaşımı, ekonomik bunalımların ortaya çıkması olasılığını bağrında taşır. Sürecin niteliği kavranmadığı sürece bu bunalımların nedenleri de ister istemez bilinmeyecektir. Meta, karşıtların birliğidir. Bir yandan, bir değişim değeri olarak gerçekleşmeden önce bir kullanım değeri olmak zorundadır; öte yandan bir kullanım değeri olarak

30 *Aynı yerde.*
31 *Aynı yerde.*

gerçekleşmeden önce de bir değişim değeri olmak zorundadır. Metanın geçirdiği iki yönlü değişiklik, yani bir kullanım değeri olmaktan çıkarak bir değişim değerine dönüşmesi ve değişim değeri olmaktan çıkarak bir kullanım değerine dönüşmesi, para aracılığıyla gerçekleşir. Meta durumundan çıkarak paraya dönüşmesiyle birlikte meta, kullanım değeri niteliğinden sıyrılır ve katkısız değişim değerine dönüşür. Para durumundan çıkarak başka bir meta durumuna geçmesiyle birlikte de değişim değeri niteliğinden sıyrılarak bir kullanım değerine dönüşür. Ne var ki, süreç kesintiye uğrarsa, değişim değeri olarak gerçekleşemediklerinden kullanım değeri olarak da gerçekleşemeyen ürünlerin yığıldığı bir durum ortaya çıkar. Başka bir deyişle, onları kimse istemediği için değil de, onları isteyenlerin parası olmadığı için tüketilmezler. İşte kendini, bolluk içindeki sefalet biçiminde gösteren bu karşıtlık, meta üreten toplumun her çağında görülmüş, günümüzde ise doruğuna ulaşmıştır.

Dolayısıyla Lenin'in belirttiği gibi, hem ekonomi politiğin hem de diyalektiğin incelenmesinde Marx'ın meta konusundaki tahlili çok önemlidir:

> "Marx *Kapital*'de ilkönce burjuva (meta) toplumunun en basit, en sıradan, en temel, en sık rastlanan günlük ilişkisini, milyonlarca kez yinelenen bir ilişkiyi, yani meta değişimini tahlil etti. Bu en basit olgunun –burjuva toplumunun bu 'hücresinin'– tahlili, modern toplumun *bütün* çelişmelerinin –ya da bütün çelişmelerin tohumlarını– gözler önüne serer."[32]

32 Lenin, "Diyalektik Sorunu Üzerine", *Toplu Eserler*, c.38.

İKİNCİ BÖLÜM

SATMAK AMACIYLA SATIN ALMAK

1. Üretim Fazlası

Değişim için üretim, ancak, toplumsal işbölümü yeterli bir fazla yaratacak ölçüde geliştiği zaman mümkün olur. İnsanı ihtiyacından fazla üretmeye iten şey nedir? Neden, hayvanlar gibi yalnızca yaşamını sürdürme düzeyinde kalmamıştır? Çünkü insan, hayvandan farklı olarak, ihtiyaçlarının *bilincindedir* ve bu yüzden de ihtiyaçları sürekli olarak artmaktadır. Eskiden gereksiz olan bir şey, alışkanlığın zorlamasıyla gerekli duruma gelir. İnsan, ihtiyaçlarını giderme yeteneğindeki her ilerleme, her yeni işbölümü ile birlikte yeni ihtiyaçlarının ortaya çıktığının farkına varır; bu, sonu olmayan bir süreçtir.

Bu tür ilerlemeler, en kolay, doğal çevrenin yalnızca verimli değil aynı zamanda değişken olduğu ve farklı emek türlerinin gelişmesi için en uygun koşulların bulunduğu bölgelerde gerçekleşir:

> "Sermayenin anavatanı zengin bitki örtüsüyle kaplı tropikler değil, ılık bölgelerdir. Toplumsal işbölümünün maddi temelini oluşturan da yalnızca toprağın verimli olması değil, toprağın çeşitliliği, onun doğal ürünlerinin çeşitliliği, mevsimlerin değişkenliğidir; bu, aynı zamanda insanı, doğal çevredeki değişmeler yoluyla, ihtiyaçlarını, yeteneklerini, üretim biçimini ve araçlarını çoğaltmaya iten şeydir."[1]

Uygarlığın başlangıcıyla ilişkili üç bölge vardır: Yakındoğu, Kuzey ve Orta Çin ve Kuzey Hindistan. Bu üç bölge de çok verimli va-

1 Marx, *Kapital,* "Mutlak ve Göreli Artı-Değer", c.1.

dilere; Nil, Dicle ve Fırat, Sarı Irmak, İndüs ve Ganj vadilerine sahiptir. Paranın bu üç bölgede keşfedilmiş olması bir rastlantı değildir. Özellikle Yakındoğu bölgesi, çeşitliliği yönünden dikkat çekicidir. Birbirini izleyen tarımsal ve kırsal alanlarına, kereste, taş ve madenler açısından zengin dağlarına kolayca ulaşılabilen bu bölge, Batı'da, deniz ticareti açısından olağanüstü ölçüde elverişli doğal koşullara sahip olan Akdeniz'e açılır.

Akarsu vadisinin verimliliği sulamaya bağlıdır. Bu, her üç bölge açısından da geçerli olmakla birlikte özellikle Yakındoğu için doğrudur. Tek bir havzadaki köy topluluklarından elde edilen ve şefler ya da rahipler tarafından örgütlenen kitle emeğiyle barajlar inşa edilirdi. Bu şefler ya da rahipler, mühendislik, astronomi ve su baskınlarının denetlenmesi ile ilgili diğer konularda uzmanlaşmışlardı.[2] Bu yolla köy toplulukları kentlere dönüştü; üretimin örgütleyicisi olan şefler de üretim araçlarının koruyucuları ya da sahipleri, başka bir deyişle bir egemen sınıf haline geldiler. Böylelikle toplumun sınıflara bölünmesi yeni –nitelik bakımından yeni– bir işbölümünün, kafa ile kol emeği arasındaki ayrımın sonucu oldu. Kol emekçilerinin yarattığı artı-değeri gasp eden egemen sınıf, bunu yeni güçler, yeni işbölümleri ve kafa emeğinin yeni dallarını yaratmada kullandı. Uygar yaşamın bütün ayırt edici özellikleri, devlet, hukuk, din, bilim ve sanat, hep kafa emeği ile kol emeği arasındaki bu ayrımın varlığını gerektirir.

2. Ticaret Sermayesi

Metaların sahipleri pazarda birbirleriyle özgür ve eşit satıcılar olarak karşılaşırlar. Bu elbette onların, içinde bulundukları topluluğun da eşit ve özgür üyeleri oldukları anlamına gelmez. Meta dolaşımının gelişmiş olduğu yerlerde pazara, yalnızca günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere köylüler ve zanaatkârlar değil, aynı zamanda toprak ağaları, tüccarlar ve tefeciler de gelir. Bunların hepsi pazarda meta sahipleri olarak buluşurlar. Aralarında başka ne tür bir ilişki olursa olsun, bu o anda göz ardı edilmiş durumdadır.

2 *Aynı yerde.*

Kıt kanaat geçinen yoksul köylü, ihtiyaç duyduğu şeyi satın alabilmek için zararına da olsa elindeki ürünü satmak zorundadır. Ama zengin köylü ya da toprak ağası beklemeyi göze alabilir. Malını satmak zorunda değildir; satarsa da mal almak için başka bir günü bekleyebilir. Pazar fiyatlarındaki dalgalanmalardan yararlanarak pahalıya satıp, ucuza alabilir. Bundan sonraki aşamaya, yani pahalıya satmak üzere ucuza alma aşamasına geçmek için çok kısa bir adım yeterlidir.

Yunan filozoflarının ilki olan Tales'le ilgili bir öykü anlatılır. Para, Tales'in zamanından pek az önce ve onun doğduğu yerin oldukça yakınında keşfedilmişti. Tales bir kış, çok iyi olacağını önceden kestirerek az bir para karşılığında o bölgedeki bütün zeytin preslerini kiralar. Hasat zamanı geldiğinde çok bol mahsul alınır ve preslere olan talep son derece artar. Tales de elindeki presleri çok yüksek fiyatla kiralayarak büyük bir servet edinir. Görüldüğü gibi ilk filozof aynı zamanda ilk maliyecidir de. Bu yalnızca bir başlangıçtı. Günümüzde, yüksek kârla satmak üzere bazı hammaddelerin dünyadaki bütün stoklarını satın alan spekülatörler bile çıkmaktadır.

Köylü, satın almak için satar. Bir metayı paraya çevirir, parayı da başka bir metaya: M-P-M. Ama tüccar, satmak için satın alır. Parayı metaya çevirir, metayı da yeniden paraya dönüştürür: P-M-P. Bu, sermaye olarak para dolaşımının formülüdür.

> "Basit meta dolaşımı bir satımla başlar ve bir alımla sona erer; paranın sermaye olarak dolaşımı ise, bir alımla başlar ve bir satımla sona erer. Birinde hareketin başlama ve son bulma noktası meta, diğerinde paradır. Birincisinde dolaşım para aracılığıyla, ikincisinde ise meta aracılığıyla gerçekleşir."[3]

Basit meta dolaşımı, metayla başlar ve metayla sona erer; bu, yalnızca kullanım değerinde bir kazanca yol açar ve dolaşımdan çekilir. Sermaye olarak para dolaşımı ise parayla başlar ve parayla son bulur; bu ise yalnızca değişim değerinde bir kazanca yol açar ve para yeniden dolaşıma sokulur:

> "M-P-M biçimindeki dolaşım metayla başlar ve dolaşımdan çıkarak tüketim alanına giren başka bir metayla son bulur. Bu ha-

3 Marx, *Kapital*, "Sermayenin Genel Fomülü", c.1.

reketin amacı ve ereği, tüketim, ihtiyaçların karşılanması, yani tek kelimeyle kullanım değeridir. Buna karşılık P-M-P biçimindeki dolaşım, parayla başlar ve parayla biter. Dolayısıyla bunun itici gücü yöneldiği amaç, yalnızca değişim değeridir."[4]

İşte bu yüzden ikinci tür dolaşımda ortaya çıkan değişiklik salt nicelik değişikliğidir. Bir miktar paranın yerini daha büyük bir miktar para alır: P-M-P′:

"Hareketin sonunda dolaşımdan çekilen para, başında dolaşıma sokulmuş olan paradan fazladır... Bu fazlaya ya da başlangıçtaki değeri aşan bu kısma 'artı değer' adını veriyorum. Dolayısıyla başlangıçta dolaşıma sokulmuş olan değer, yalnızca olduğu gibi kalmaz, aynı zamanda kendine bir artı-değer ekler ya da kendi değerini çoğaltır. Onu sermaye haline getiren de işte bu harekettir."[5]

Basit meta dolaşımında her döngü, bir amaca hizmet etmekle sınırlıdır. Köylü ürettiğini satar, ihtiyaç duyduğu şeyi satın alır ve evine gider. Gel gelelim tüccar, işe parayla başlar ve parayla bitirir. Bir döngünün sona erişi, başka bir döngünün başlangıcıdır:

"Basit meta dolaşımı, yani satın almak amacıyla satmak, dolaşımla ilgili olmayan bir amaca, kullanım değerlerinin elde edilmesine, ihtiyaçların giderilmesine aracılık eder. Buna karşılık paranın sermaye olarak dolaşımı, kendi başına bir amaçtır; çünkü değerin çoğalması, ancak, bu durmadan yinelenen hareket içinde gerçekleşir. Bunun içindir ki, sermaye dolaşımının sınırı yoktur."[6]

Ticaret sermayesi her zaman tefecilikle el ele gitmiştir. Tüccar gibi tefeci de her işleme parayla başlar ve daha fazla parayla işlemi sona erdirir. Elde ettiği fazla, onun "kârı", yani sermayesini kiralaması karşılığında aldığı paradır. Tüccarlar daima tefecilik yoluyla para kazanmaya hazır olmuşlar ve çoğunlukla, Shakespeare'in

4 *Aynı yerde.*
5 *Aynı yerde.*
6 *Aynı yerde.*

Venedik Taciri gibi, girişimleri için para sağlamak amacıyla tefecilere başvurmuşlardır. Tefecilik, gelişerek bankacılığa dönüşür. Banker, sermaye alıp satan bir tüccar olarak tanımlanabilir.

Tüccar ucuza alıp pahalıya satma hedefine, alımla satım arasındaki kopukluğa bağlı olan pazardaki dalgalanmalardan yararlanmak yoluyla ulaşır. Kopukluk, Tales'in yararlandığı mevsimlik dalgalanmalar gibi geçici nitelikte de olabilir, bölgesel farklılıklardan da ileri gelebilir. Tüccar, ürünün bol olduğu bir bölgeden tahıl satın alıp, bunu kıtlığın hüküm sürdüğü başka bir yerde satabilir. Ya da henüz "ticaret fikrinin" gelişmemiş olduğu ilkel bir halktan incik boncuk karşılığında değerli madenler alarak bunları kendi ülkesinde çok yüksek fiyatla satabilir. Gerçek olan bir şey varsa, o da başlangıçta –ve daha sonra da fırsat buldukça– ticaret sermayesinin soygunculukla el ele yürüdüğüdür:

> "Ticaret sermayesi, egemen olduğu her yerde, soygunculuk düzeninden yanadır. Dolayısıyla, eski uluslarda ve günümüz uluslarında ticaret sermayesinin gelişmesi daima doğrudan doğruya soyguncukla, korsanlıkla, kölelerin kaçırılmasıyla ve sömürgelerin ilhak edilmesiyle ilişkilidir."[7]

Daha düzenli koşullar egemen olmaya başladığında tüccarın aracılık ettiği ticari ilişkiler gittikçe eşdeğerlerin değişimine daha fazla yaklaşır:

> "Ticaretin kuralı, pahalıya satmak için ucuza almaktır; yani eşdeğerlerin değişimi söz konusu değildir... Ürünlerin değişildiği niceliksel oran ilk başta oldukça keyfidir... Sürekli değişim ve değişim amacıyla yapılan düzenli üretim bu keyfiliği gittikçe daha fazla azaltır; ama bu durum ilk başta üretici ve tüketici için değil, onlara aracılık eden tüccar için geçerlidir. Tüccar, parasal fiyatları karşılaştırır ve aradaki farkı cebine atar. Eşitliği bizzat kendi hareketleriyle sağlar."[8]

Bu arada her topluluk içinde tüccar, kentli ve köylü üreticiler arasındaki ticarete aracılık eder. Köy ile kent arasındaki ayrım, sınıflı

7 Marx, *Kapital*, "Ticaret Sermayesine İlişkin Tarihi Olgular", c.3.
8 *Aynı yerde.*

toplumun değişmez bir özelliğidir.[9] Kent, siyasi ve iktisadi üstünlüğünden yararlanarak kendi fiyatlarını kabul ettirmek, yani ucuza alıp pahalıya satmak yoluyla köylük bölgeleri sömürür.[10]

İşte bu yüzden zorla ya da dolandırıcılıkla başka bir insanın emeğinin ürününü gasp eden tüccar, soygunculukta korsandan daha aşağı değildir. Ucuza alıp pahalıya satma işleminin hem Aristo hem de ortaçağ kilisesi tarafından yasaklanmış olmasının nedeni budur. Ticaret, ancak tüccar sınıfının zenginlik ve iktidarı arttığı ölçüde saygınlık kazanır. Yeni ahlak, eskisini inkâr eder.

Ticaret sermayesinin etkisi her çağda, kullanım değeri üretimine dayanan daha önceki toplumsal ilişkiler sistemini çözmek yönünde olmuştur; ama bu şekilde ortaya çıkan yeni sistem, üretici güçlerin gelişme düzeyine bağlı olarak farklılık gösterir. Eski (antik) toplumda bu yeni sistem köle emeğine, ortaçağda serf emeğine dayanırdı; günümüz toplumunda ise ücretli emeğe dayanmaktadır. Ücretli emeğe ve makine sanayisine dayanan kapitalist sistem, meta üretiminin en yüksek gelişme aşamasını belirler.

3. Meta Fetişizmi

Ortak mülkiyete ve kullanım amacıyla üretime dayanan basit bir toplumun örgütlenmesini Marx şöyle anlatır:

> "Ortak üretim araçlarıyla çalışan, tek tek bütün bireylerin işgücünün bilinçli bir şekilde topluluğun birleşik işgücü olarak uygulandığı, özgür bireylerden oluşan bir topluluk düşünelim... Topluluğumuzun toplam üretimi, toplumsal bir üretimdir. Bir bölümü yeni üretim aracı görevini görür ve toplumsal niteliğini korur. Diğer bölümü ise tüketim aracı olarak topluluğun üyeleri tarafından tüketilir. Dolayısıyla bu bölümün topluluk üyeleri arasında bölüşülmesi zorunludur. Bu bölüşümün biçimi, toplumsal üretimin örgütlenmesine ve üreticilerin ulaşmış olduğu ta-

9 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi*, "Feuerbach" bölümü, İngilizce basım, Londra, 1965.
10 Marx, *Kapital*, "Para Rant", c.3.

rihi gelişme derecesine göre değişir. Sırf meta üretimiyle paralellik kurabilmek amacıyla, her üreticinin alacağı payın kendi emek-zamanı tarafından belirlendiğini varsayalım. Bu durumda emek-zamanı ikili bir rol oynayacaktır. Emek-zamanının belirli bir toplumsal plana uygun olarak dağılımı, çeşitli işler ile topluluğun çeşitli ihtiyaçları arasındaki doğru orantının korunmasını sağlar. Öte yandan emek-zamanı, aynı zamanda, tek tek üreticilerin toplam emekteki paylarının ve toplumsal üretimin bireysel tüketime ayrılan bölümünden alacakları payların ölçütü görevini görür. Burada, bireysel üreticilerin gerek kendi emekleri, gerekse bu emeğin ürünleri ile olan toplumsal ilişkileri son derece basit ve açıktır; aynı şey sadece üretim açısından değil bölüşüm açısından da geçerlidir."[11]

Şimdi de, özel mülkiyetin ve meta üretiminin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve eskisi gibi basit ve açık olmayan yeni ilişkilerin, üreticilerin bilincinde nasıl çarpıtıldığını görelim.

Basit meta dolaşımıyla birlikte sadece fazla ürünler değişim konusu olur. Bütün emek ürünleri hâlâ kullanım değerleri olarak görülür. Bazılarının geçici olarak değişim değerine çevrilmesi, bunun sadece, onların sahip değiştirmesi için elverişli bir yöntem olmasından dolayıdır. Para kullanılır, ama yalnızca bu el değiştirme işleminde aracı olarak!

Paranın sermaye olarak dolaşımının başlamasıyla birlikte, gittikçe daha fazla emek ürünü değişimin girdabına çekilir. Üreticiler kendi ürünleri ve birbirleriyle ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdir. Meta görünümündeki emek ürünleri, değerlerini, kendilerinde cisimleşmiş olan emekten değil de, tümünün doğrudan değişebilir olduğu özel metadan yani paradan alıyor gibi görünürler. Para da altın ya da gümüşten olduğuna göre, onların gözünde değer, bu madenlerin doğal olarak içerdikleri esrarlı bir özellik haline gelir:

"Altın, bütün diğer metaların değeri onunla ifade edildiği için para haline gelmez, tam tersine bütün diğer metalar, para olduğu için altınla ifade edilir. Süreç içindeki ara adımlar sonuçta yok

11 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.

olur ve arkalarında hiçbir iz bırakmazlar. Metaların kendi değerleri, tümüyle, kendi inisiyatiflerinin dışında, birlikte var oldukları bir başka metada temsil edilir. Bu nesneler, yani altın ve gümüş, toprağın derinliklerinden, bütün insan emeğinin doğrudan cisimlenişi olarak çıkarlar. İşte paranın sırrı buradadır."[12]

Paranın beşiği olan topraklarda geçen bir diğer öyküyü hatırlayalım. Midas, Kuzeybatı Anadolu'daki Firigya ülkesinin kralıydı. İlk sikkelerin kesildiği altın madenleri onundu. İnanılmaz derecede zengindi ve Tanrılar ona, elini değdirdiği her şeyi altına çevirme yetisini vermişlerdi. Sonuç olarak, elindeki her şey altına çevrildiği için, yiyip içecek hiçbir şey bulamadı ve Tanrılar ona verdikleri bu gücü geri almasalardı, açlıktan ölüp gidecekti.

Aynı çelişmeli durum, 2 000 yıl sonra, meta üretiminin modern kapitalizmi doğuran büyük yükselişi sırasında ortaya çıktı. Sör Thomas More 1516 yılında şöyle yazıyordu:

> "Evet, para ortadan kalktığı zaman para yokluğundan ileri geldiği sanılan yoksulluğun kendisi de azalacak ve giderek yok olacaktır. Bunu daha açık bir biçimde görmek için, kuraklığın ve kıtlığın hüküm sürdüğü, binlerce insanın açlıktan öldüğü bir yılda olduğumuzu düşünün. Bu felaketin sonunda zenginlerin ambarlarında bir arama yapıldığı takdirde, açlık ve sefalet çeken insanlara dağıtıldığında hiç kimsenin o kıtlığı ve sıkıntıyı hissetmeyeceği kadar bol tahıl bulunacağını söylemeye cüret ediyorum. Ve gene o saygıdeğer prenses Para Hazretleri bizimle geçimimiz arasındaki yolu tek başına tıkamasaydı, insanlar geçimlerini ne kadar kolayca sağlayabilirlerdi; o yol ki, tanrı tarafından öylesine mükemmel bir şekilde düşünülmüş ve sırf Para Hazretlerince açılacak şekilde tasarlanmıştı." (More, *Ütopya.*)

Sör Thomas More burada (düşüncelerini bugünkü kavramlarla ifade edecek olursak) paranın esas işlevinin, kullanım değerleri olarak gerçekleşebilmelerini sağlamak amacıyla, insanın emek ürünlerinin dolaşımına aracılık etmek olduğunu savunuyor. Ama, anlamadığı bir

12 Marx, *Kapital,* "Değişim", c.1.

nedenle (artı-değerin gasp edilmesi) bu süreç kesintiye uğramakta ve sonuçta üreticiler aç kalmaktadır. Kıtlığın gerçek nedenini tespit edemediği için, bunu ancak Para Hazretlerinin kaprisli tutumuna bağlayabiliyor. Böylece, insanın artık denetleyemediği bir emek ürünü olan para, insanların gözünde, kendine özgü bir yaşantısı ve iradesi olan yabancı bir güç haline gelmiştir.

Bu durum para için olduğu kadar, genel olarak metalar için de geçerlidir. Metalar aynı anda hem maddi nesneler, hem de değer taşıyıcısıdırlar. Değerleri, değişim sürecinde girdikleri karşılıklı ilişkiler içinde ifadesini bulur; bu yüzden değer, maddi nesneler olarak metalara özgü doğal bir özellik gibi görünür. Gerçekte ise değer, metalarda cisimleşmiş emeğin ifadesi olduğu için, toplumsal işbölümü içinde üreticilerin birbirleriyle olan ilişkilerini yansıtır. İşte bu yüzden aslında insanlar arasında olan ilişki, şeyler arasındaki bir ilişkiymiş gibi gözükür:

> "Metanın esrarlı bir şey olmasının basit nedeni, metanın içinde cisimleşmiş olan insan emeğinin toplumsal niteliğinin insanlara, o emek ürününde var olan nesnel bir özellik gibi; üreticiler ile onların toplam emeği arasındaki ilişkinin de insanlar arasındaki bir toplumsal ilişki olarak değil, emek ürünleri arasındaki bir toplumsal ilişki gibi gözükmesidir."[13]

> "Değişime konu olan ürün, metadır. Meta olmasının biricik nedeni, iki kişi ya da iki topluluk arasındaki bir *ilişkinin, şeye* yani ürüne, artık aynı kişi olmayan üretici ile tüketici arasındaki bir ilişkiyi atfetmesidir.

> "Burada hemen, ekonominin tümünde görülen ve burjuva iktisatçılarının kafasında büyük bir karışıklık yaratan garip bir olgunun örneğiyle karşılaşırız. Ekonomi, şeyleri değil, insanlar arasındaki ve son tahlilde sınıflar arasındaki ilişkileri ele alır; ne var ki bu ilişkiler daima *şeylere bağlıdır* ve şeyler gibi *görünür*."[14]

13 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.

14 Engels, "Karl Marx: Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"; Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.1.

Bu yanılsamalar "meta fetişizmi"[15] denen şeyi ya da meta üreten toplumun "sahte bilincini"[16] oluşturur. Bunlar, "üretim sürecinin, insanlar tarafından denetlenmek yerine insanlar üzerinde egemenlik kurduğu bir toplum durumuna"[17] özgüdür.

İnsan çok uzak olmayan bir gelecekte, meta üretimini ortadan kaldırdıktan sonra, üretim süreci üzerindeki denetimini yeniden kuracak ve o zaman insanın üretim ilişkileri yeniden "açık ve basit" olacaktır:

> "Maddi üretim sürecine dayanan toplumun hayat süreci, özgür bir biçimde bir araya gelmiş insanların üretimi olarak ele alınmadıkça ve onlar tarafından belirli bir plana uygun bir biçimde bilinçle düzenlenmedikçe, üzerindeki esrarlı örtüden sıyrılamaz."[18]

15 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.
16 Marx-Engels, "Engels'ten F. Mehring'e-14 Temmuz 1893", *Seçme Eserler,* c.3.
17 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.
18 *Aynı yerde.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEK VE SERMAYE

1. İşgücü

Köle, bir öküz ya da eşek gibi, efendisinin malıdır. Efendisinin konağında doğmuş ya da köle pazarından satın alınmış olabilir. Birinci durumda bir kullanım değeri, ikincisinde ise bir değişim değeridir. Her iki durumda da, kölenin ürettiği artı-ürünün tümü efendisi tarafından gasp edilir.

Serf ise, meta değildir. Kendi aletlerine sahiptir ve ortak topraklarda geçmişten kalan bir hakkı vardır.[1] Artı-ürünün bir bölümünü toprak sahibine vermek zorunludur. Bunu ya mahsulün belli bir bölümünü vererek (ayni rant) ya da toprak sahibinin malikânesinde haftanın belirli günlerinde çalışarak (emek-rant ya da angarya) öder. Ama artı-ürünün bir bölümünü kendisi için alıkoyabilir.[2]

Dolayısıyla, kölenin özgürlüğünden hiçbir şekilde söz edilemezken, serf kısmen özgürdür. Peki öyleyse ücretli işçinin durumu nedir? Ona ne dereceye kadar özgür denebilir?

Kapitalist ile ücretli işçi arasındaki ilişki, alıcı ile satıcı arasındaki bir ilişkidir. Peki ücretli işçinin satışa çıkarıp da kapitalistin satın aldığı şey nedir? Kapitalist buna, işçilerinden şu kadar emek satın aldığı ve bunun karşılığını da değerince ödediği cevabını verecektir: "Adil bir işgünü için adil bir ücret." Bu cevap, sahtekârlıktan ibarettir.

1 Marx, *Kapital,* "Tarımsal Nüfusun Topraksızlaştırılması", c.1.
2 Marx, *Kapital,* "Emek Rant", c.3.

Birincisi, işçinin ücreti para olarak ödenir. Paranın satın alma gücü, diğer metaların fiyatlarındaki dalgalanmalara göre değişir. Dolayısıyla parasal ücretle gerçek ücret arasında, işçi açısından çok önemli bir fark vardır. Fiyatlar yükseliyorsa, parasal ücreti arttığı halde eskisinden de yoksul bir duruma düşebilir.

İkincisi, işçinin ücreti, çalışmasının tam karşılığını temsil etseydi ürettiği metanın fiyatındaki her artışla orantılı olarak ücreti de artardı; ama öyle olmaz. Eğer öyle olsaydı kapitalist kâr edemezdi. Kapitalistin kârı işçilerin emeğinden elde edilmiyorsa, nereden elde ediliyor?

Buna cevap olarak kapitalistin, mallarını değerinden daha yüksek fiyata sattığı öne sürülmüştür. Bu, tüccarın yaptığı şeydir: Ucuza alıp, pahalıya satmak. Elbette kapitalist de fırsat buldukça aynı şeyi yapar, ama serbest rekabet koşullarında diğer kapitalistlerle eşit durumdadır. Makinelerini ve hammaddesini –"üretim araçlarını"– diğer kapitalistlerden satın almıştır, kendi mallarını da onlara satacaktır. Yani bunlar birbirleriyle alışveriş ederler. Dolayısıyla birinden biri değerinin altında satın alır ya da değerinin üstünde satarsa, bunu diğerinin zararı pahasına yapar. Bu yolla tek tek kapitalistler kazanç sağlasalar bile, bir sınıf olarak kazançlı olamazlar. Bundan da, kârlarının kaynağının bu olamayacağı sonucu çıkar.[3]

Kapitalistin işçiden satın aldığı şey, onun emeği değil işgücüdür, yani onun çalışma gücü, bedensel enerjisi ve ustalığıdır.[4] İşgücü, kullanım değeri emek olan bir metadır.[5] Kapitalist, "üretim araçlarını" (fabrika, aletler, makineler, hammaddeler vb.) sağladıktan sonra, işçilerle, onlardan işgüçlerini satın almak amacıyla, belli bir süre için ve saati şu kadardan bir sözleşme yapar. O süre içinde işçinin harcadığı emek, tıpkı makineler ve hammadde gibi, kapitaliste aittir. İşçiler, onun makinelerini çalıştırarak emeklerini hammaddelere aktarırlar ve onları yeni metalar haline getirirler. Emeğin yarattığı ek değeri de içeren bu metalar kapitalistin malıdır. Sürenin sonunda kapitalist, işçilere ücretlerini öder. Bu ücret, işçilerin emeğinin yarattığı ek değeri değil, onların işgücünün fiyatını temsil eder.

3 Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr;* Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.2.
4 Marx, *Kapital,* "İşgücünün Değerinin (Ve Dolayısıyla Fiyatının) Ücrete Dönüşmesi", c.1.
5 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.

"Herhangi bir işçiyi, örneğin bir dokumacıyı alalım. Kapitalist ona tezgâh ve iplik verir. Dokumacı işe koyulur ve iplik kumaş haline getirilir. Kapitalist kumaşa sahip çıkar ve bunu, diyelim 20 marka satar. Peki, dokumacının ücreti, kumaşta, 20 markta, emeğinin ürününde bir *payı* mı temsil etmektedir? Kesinlikle hayır. Dokumacı kumaş satılmadan çok önce ücretini almıştır. Kapitalist bu ücretleri, kumaşın satışından elde edeceği parayla değil, elindeki hazır parayla öder... İşverenin kumaşına hiçbir alıcı bulamaması, satıştan elde ettiği paranın işçi ücretlerini karşılamaması ya da dokumacı ücretlerine oranla çok kârlı bir satış yapması olasılığı vardır. Bütün bunların dokumacıyla hiçbir ilgisi yoktur. Kapitalist, dokumacının işgücünü elindeki servetin, sermayesinin bir bölümüyle satın alır; tıpkı servetinin başka bir bölümüyle hammaddeyi –ipliği– ve iş araçlarını –tezgâhı– aldığı gibi. Bütün bunları, kumaş üretimi için gerekli olan işgücü de dahil olmak üzere satın aldıktan sonra yalnızca *kendisine ait olan hammaddeler ve iş araçlarıyla* üretime geçer. Bunlar artık, gerçekten dokumacımızı da içermektedir, ama üründe ya da ürünün fiyatında, tezgâhın ne kadar payı varsa, dokumacının da o kadar payı vardır.

"İşte bu yüzden ücretler, işçinin, ürettiği metadaki payı değil; önceden var olan metaların kapitalist tarafından belirli bir miktar üretici işgücü satın almak için kullanılan bölümüdür."[6]

İşçinin kapitaliste sattığı meta işgücü olduğuna göre, ücret de bu metanın fiyatı, yani değerinin parasal biçimidir. Öyleyse değer nedir? Bir metanın değeri, üretim maliyeti, yani üretimi için toplumsal olarak gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir. Bu, işgücüne nasıl uygulanır?

Çalışabilmek için işçinin yiyeceğe, giyeceğe, barınağa, yakacağa ve belki de özel bir zanaatı öğrenmeye ihtiyacı vardır. Aynı zamanda bir aileyi de geçindirmek zorundadır; yoksa onun yerini alacak kimse olmaz. Bu ihtiyaçlar, işçinin işinin niteliğine ve diğer koşullara göre değişir,[7]

6 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye.*
7 Marx, *Kapital,* "İşgücünün Alımı ve Satımı", c.1.

ama her zaman, işçinin daha aşağısında yaşayamayacağı asgari bir düzey vardır. Bu durum, eğer onun yerini alacak kimse varsa, kapitalisti işçiyi ölesiye çalıştırmaktan alıkoymaz; ama bu, işgücü fiyatlarındaki dalgalanmanın dengeye ulaştığı noktayı belirler:

> "İşte bu yüzden, basit işgücünün üretim maliyeti, işçinin yaşamasının ve çoğalmasının gerektirdiği giderlerdir. Yaşama ve çoğalma giderlerinin fiyatı ise ücreti oluşturur. Bu şekilde belirlenen ücrete, asgari ücret adı verilir. Bu asgari ücret, metaların fiyatının genel olarak üretim maliyetleri tarafından belirlenmesi gibi, tek tek bireyler açısından değil, işçilerin bütünü açısından geçerlidir. Tek tek milyonlarca işçi yaşayabilmek ve çoğalabilmek için yeterli olanı elde etmekten uzaktır; ama bütün işçi sınıfının ücretleri, dalgalanmalar içinde, bu asgaride dengeye gelir."[8]

Ücretler yükselir ve düşer. Bu dalgalanmaların nedeni nedir? İşgücünün durumu, burada da, diğer metalarınki gibidir. Üretim ile tüketim arasındaki ilişkinin körcesine pazar tarafından belirlendiği meta üretimi koşullarında, piyasadaki her metanın arzı, her an talebin altına düşebilir ya da üstüne çıkabilir. Diğer metaların piyasasında hüküm süren bu anarşi durumu emek piyasasında da görülür. Birincisi, işgücü satanlar ile satın alanlar arasında rekabet vardır; satın alanlar "ucuz işgücü" almaya, diğerleri de işgüçlerini "adil bir ücret" karşılığında satmaya çalışırlar. Baş çelişme budur. İkincisi, alıcılar arasında rekabet vardır; dolayısıyla, mevcut işçilerden daha fazla iş varsa, ücretler yükselir. Üçüncüsü, işgücünü satanlar arasında rekabet vardır; dolayısıyla, iş olanakları işçilerin sayısından azsa ücretler düşer.[9] Bunlar ikincil çelişmelerdir.

Ne var ki, bir açıdan, işgücünün metalar arasında benzeri yoktur. Diğeri emek yaratır. İşte bu yüzden işgücü, kendi değerinden fazla değer, yani artı-değer yaratmak üzere kullanılabilir:

> "İşgücü, kullanılması sonucunda yalnızca kendi değerini yeniden üretmekle kalmaz, kendi değerinin üzerinde bir değer

8 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye.*
9 *Aynı yerde.*

yaratır. Bu artı-değer, ürünün değeri ile o ürünün yapımı sırasında tüketilen unsurların ya da başka bir deyişle, üretim araçlarının ve işgücünün değeri arasındaki farktır."[10]

Dolayısıyla, işçinin yarattığı değerin yalnızca bir bölümü ücretler biçiminde işçiye geri döner. Geri kalan artı-değer ise kapitalist tarafından gasp edilir. Kârın kaynağı işte budur.

2. Ödenmiş Emek ve Ödenmemiş Emek

Sanayi sermayesi (ya da kısaca "sermaye"), kapitalist toplumda sermayenin aldığı özel biçimdir. Bu sermaye biçimini, sınıflı toplumun bütün dönemlerinde var olan ticaret sermayesinden ayırmak gerekir. Tüccar gibi kapitalist de artı-değere el koyar; ama tüccarın bunu basit bir biçimde, dolaşım sürecine müdahale etmek yoluyla yapmasına karşılık kapitalist, artı-değeri üretim süreci içinde gasp eder. Ticaret sermayesinin dolaşım formülüyle (P-M-P′) sermaye dolaşımı formülünü karşılaştıracak olursak bunu daha açık bir biçimde görebiliriz: P-M-Ü-M′-P′. Burada Ü, üretim sürecini belirtmektedir.

Kapitalist işe, üretimde bulunabilmek için ihtiyaç duyduğu bazı metaları, yani makineleri, hammaddeleri, yakıt vb. almak için sermayesini (P) kullanmakla başlar. Bunlar onun "üretim araçlarıdır". Aynı zamanda işgücü de satın alır. Bütün bu metaları (M) sağladıktan sonra üretim sürecine (Ü) girişir. Bu süreç içinde metalar, makinelerle işgücünün birlikte faaliyeti sonucunda yeni metalar haline getirilir (M′). Daha sonra bunlar satılır ve onların satışından elde edilen para sadece onların üretim masraflarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda (eğer uygulama başarılı olmuşsa) ek bir para da (P′) bırakır. İşte bu, kapitalistin kârıdır.

Dolayısıyla işçinin yarattığı değer ikiye bölünmüştür. Değerin, ücret biçiminde işçiye geri dönen bölümü ödenmiş emektir; geri kalan bölüm ise ödenmemiş emektir. Kapitalistin kârını, işçinin ödenmemiş emeği oluşturur:

10 Marx, *Kapital*, "Sabit Sermaye ve Değişken Sermaye", c.1.

"Dolayısıyla sermaye, Adam Smith'in dediği gibi yalnızca emek üzerindeki egemenlik değildir. Sermaye, özellikle, ödenmemiş emek üzerindeki egemenliktir. Bütün artı-değer... özünde, ödenmemiş emeğin maddeleşmesidir. Sermayenin kendi kendisini genişletebilmesinin sırrı, başka insanların belirli miktardaki ödenmemiş emeğine sahip olmasında yatar."[11]

Ödenmiş emek ile ödenmemiş emek arasındaki ayrım, aynı zamanda, gerekli-emek ile artı-emek arasındaki ayrım şeklinde de ifade edilebilir. İşçinin gerekli-emeği, kendi geçim araçlarını üretebilmek için harcamak zorunda olduğu emek miktarıdır; işçi, bu geçim araçlarını ücret olarak alır. Bu miktarın üzerinde harcadığı emek ise artı-emektir ve bu, kapitalist tarafından gasp edilir.[12] Böylece, emek-zamanıyla ifade edecek olursak, ücretli işçinin şu kadar saat kendisi için çalıştığını (gerekli-emek), şu kadar saat de kapitalist için çalıştığını (artı-emek) söyleyebiliriz. Tıpkı serfin şu kadar gün kendisi için, şu kadar gün de toprak sahibi için çalıştığı gibi.

Gene köle emeği, serf emeği ve ücretli emek arasındaki karşılaştırmaya dönelim. Köle, gerekli-emek de dahil olmak üzere emeğinin bütün ürününü teslim eder; ancak gerekli-emeği, geçim araçları biçiminde, kendisine geri gelir. Serf ister kendi toprağında elde ettiği tahılın bir bölümünü vermek biçiminde, isterse de toprak sahibinin toprağında belli bir süre çalışmak biçiminde olsun, ürünün bir bölümünü teslim eder; geri kalanını alıkoyar. Görüldüğü gibi, serflik düzeninde gerekli-emek ile artı-emek, ödenmiş emek ile ödenmemiş emek arasındaki ayrım açık seçiktir ve hiçbir gizli yanı yoktur. Ücretli emekte ise bu ayrım, piyasanın örtüsü altındadır. İşçi bir metaya, işgücüne sahiptir ve görünüşte bunu satıp satmamakta özgürdür. Ama gerçekte, başka hiçbir şeye sahip olmadığı için, işgücünü satmak zorundadır. İşgücünü satın alacak birini bulamazsa aç kalır. Sattığı zaman da, bütün diğer meta sahipleri gibi, kendi metası üzerindeki denetimini yitirmiş olduğunu görür ve bunun yarattığı kafa karışıklığı içinde, aldığı ücretin kendi metasının, işgücünün fiyatını değil de ürettiği şeyin değerini temsil ettiğine inandırılır:

11 Marx, *Kapital,* "Artı-Değer Oranı İçin Çeşitli Fomüller", c.1; Marx, *Ücret, Fiyat ve Kâr.*

12 Marx, *Kapital,* "Artı-Değer Oranı", c.1.

Ücret biçimi, böylelikle, işgücünün gerekli-emek ve artı-emek, ödenmiş emek ve ödenmemiş emek şeklinde bölünmesinin bütün belirtilerini ortadan kaldırır. Bütün emek, ödenmiş emek gibi gözükür. Angarya biçiminde, işçinin kendisi için çalışması ile toprak sahibi için zorunlu çalışması, zaman ve yer açısından en açık bir biçimde ayrılmıştır. Köle emeğinde köle, işgücünün sadece kendi geçim araçlarını sağlamak üzere, yani dolayısıyla sadece kendisi için çalıştığı bölümünde bile, efendisi için çalışıyor gibi görünür. Kölenin bütün emeği, ödenmemiş emek görünümündedir. Ücretli emekte ise, tam tersine, artı-emek ya da ödenmemiş emek bile ödenmiş emek gibi gözükür. Diğerinde mülkiyet ilişkisi, kölenin kendisi için harcadığı emeği gözlerden saklar, burada da para ilişkisi, ücretli işçinin karşılıksız emeğini gizler."[13]

Romalı köle zincire vurulmuştu; ücretli işçi ise sahibine görünmez iplerle bağlıdır.[14]

Öyleyse ücretli işçiye hangi anlamda özgür denebilir?

Bir yandan, hem bu başkasına ait olmaması hem de üretim araçlarına sahip olmaması açısından iki anlamda özgürdür:

"Kendi başlarına ne metalar ve para, ne de üretim ve geçim araçları sermaye değildirler. Sermayeye dönüştürülmeleri gerekir. Ama bu dönüşüm ancak belli koşullarda yer alabilir. Bu koşulların en önemlisi de, birbirinden çok farklı iki tür meta sahibinin karşı karşıya gelerek birbirleriyle ilişki kurmasıdır. Yani, bir yanda başkalarının işgücünü satın alarak ellerindeki toplam değeri artırmak isteyen para, üretim ve geçim araçları sahiplerinin, diğer yanda ise kendi işgüçlerini ve dolayısıyla emeklerini satan özgür işçilerin bulunması gerekir. Özgür işçiler, ne köle ya da toprağa bağlı köylü vb. gibi kendileri üretim araçlarının bir bölümünü oluştururlar, ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim

13 Marx, *Kapital*, "İşgücünün Değerinin (Ve Dolayısıyla Fiyatının) Ücrete Dö-nüşmesi", c.1.

14 Marx, *Kapital*, "Basit Yeniden Üretim", c.1.

araçlarının bir bölümüne sahiptirler. Bu yüzden onlar, kendilerine ait herhangi bir üretim aracından bağımsızdırlar ve onun tarafından engellenmemiş durumdadırlar."[15]

Öte yandan ücretli işçi, işgücünü satmak zorunda olduğu için, özgür değildir:

"İşçimizin, üretim sürecinden, ona girdiğinden farklı çıktığını kabul etmeliyiz. Piyasada, diğer meta sahiplerinin karşısına meta sahibi, işgücü sahibi olarak, yani satıcıya karşı satıcı olarak çıkmıştı. İşgücünü kapitaliste satarken iki taraf arasında yapılan sözleşme, deyim yerindeyse siyahla beyaz kadar açık bir biçimde, işçinin kendisini özgürce sattığını ortaya koyar. Alışveriş sona erince kendisinin 'özgür' olmadığı, işgücünü satmakta özgür olduğu sürenin, onu satmak zorunda bırakıldığı süre olduğu, yani aslında kendisinde sömürülecek 'tek bir kas, tek bir sinir, tek bir damla kan olduğu sürece' vampirin onu bırakmayacağı ortaya çıkar."[16]

Kapitalist sömürünün sırrı, sermaye ile emek arasındaki bu meta ilişkinde yatar. Bu nedenle bu ilişki, zorunlu olarak, burjuva ideologlarının "sahte bilinçlerinde" çarpıtılır. Onlar köle emeğinde ve serf emeğinde sömürünün varlığını kabul ederler, ama ücretli emekte bunu görmezlikten gelirler. Onlara göre sermaye, geçmişte karşılığı ödenmeden gasp edilen emeğin birikimi değil, (üretime katılmayan kapitalistin) doğal girişimcilik ve tutumluluk nitelikleri sayesinde elde ettiği bir şeydir. Buna karşılık, ücretli işçi de (gerçek üretici) onların hesaplarında sadece kapitalistlerin diğer üretim araçlarıyla birlikte satın aldığı bir meta, emek olarak geçer. Görüldüğü gibi burjuva bilincinde gerçek tersyüz edilmiştir. Nesne, özne olarak, özne de nesne olarak gösterilir:

"Bir yandan, canlı emeğe hükmeden değer ya da geçmişte harcanmış emek, kapitalistte kişileşmektedir; öte yandan da işçi, sadece maddi işgücü, meta olarak görünür."[17]

15 Marx, *Kapital*, "İlk Birikimin Sırrı", c.1.
16 Marx, *Kapital*, "Normal Bir İşgünü İçin Mücadele", c.1.
17 Marx, *Kapital*, "Kâr Oranı", c.3.

Böylece ödenmiş emek ile ödenmemiş emek arasındaki can alıcı ayrım gözden kaçırılmış olur. Gerçeğin yerini görünüş alır:

> "Gerçek ilişkiyi gözlerden gizleyen ve aslında bu ilişkinin tam tersini gösteren bu olgusal biçim, emekçi ile kapitalistin bütün adalet fikirlerinin, kapitalist üretim biçiminin bütün yanıltmacalarının, özgürlük konusundaki bütün yanılsamaların, kaba burjuva iktisatçılarının bütün savunma manevralarının temelini oluşturur."[18]

3. Sabit Sermaye ve Değişken Sermaye

Kapitalistin üretime yatırdığı sermaye ikiye ayrılabilir.

Kapitalist ilkönce "üretim araçları" olarak bazı metalar –hammaddeler, makineler vb.– satın alır. Üretim süreci sırasında bu metaların değeri, üretimini sağladıkları yeni metalara aktarılır. Önünde sonunda hammaddeler kullanılıp tüketilir, makineler eskir ve yerine yenilerinin konması gerekir. O zamana kadar onların bütün değeri, hiç eksiksiz, yeni metalara geçmiş olur; üretim süreci içinde dönüşüme uğrarlar, ama değerleri aynı kalır. Dolayısıyla bunlar kapitalistin *sabit* sermayesi sayılır.

Kapitalist daha sonra işgücü satın alır. Bu metanın değeri de yeni metalara aktarılır. Ancak işgücünü diğer metalardan ayıran bir yan vardır. İşgücü, kullanılma süreci içinde değerini artırabilen, yani artı-değer yaratabilen bir metadır. Artı-değerin büyüklüğü, üretim koşullarına bağlı olarak değişir. Dolayısıyla işgücü satın almaya ayrılan sermaye, *değişken* sermayedir:

> "Bir yandan üretim araçları, diğer yandan da işgücü, başlangıçtaki sermaye değerinin parasal biçimden temsil edilen bölümünün değeri, üretim süreci içinken büründüğü çeşitli varoluş biçimlerinden ibarettirler. Öyleyse sermayenin, üretim araçları, yani hammaddeler, iş araçları ve yardımcı maddeler tarafından temsil edilen bölümünün değeri, üretim süreci içinde nicelik

18 Marx, *Kapital*, "İşgücünün Değerinin (Ve Dolayısıyla Fiyatının) Ücrete Dönüşmesi", c.1.

bakımından herhangi bir değişikliğe uğramaz. İşte bu yüzden ben buna sermayenin değişmeyen bölümü ya da kısaca *sabit sermaye* diyorum.

"Öte yandan, sermayenin işgücü tarafından temsil edilen bölümünün değeri üretim süreci içinde bir değişikliğe uğrar. Bu bölüm, hem kendi değerine eş bir değeri yeniden üretir, hem de bizzat kendisi değişebilen, koşullara göre azalan ya da çoğalan bir fazla, bir artı-değer yaratır. Sermayenin bu bölümü, sürekli olarak, sabit bir büyüklük olmaktan çıkarak değişen bir büyüklük haline gelir. Bu yüzden ben buna, sermayenin değişken bölümü ya da kısaca değişken sermaye adını veriyorum."[19]

Kapitalist, sermayesini, işgücünü kullanarak genişletir; ücretli işçi, işgücünü satarak yaşamını sürdürür. Ücretli emek olmasaydı sermaye de olmazdı; sermaye olmasaydı ücretli emek de olmazdı:

"Dolayısıyla sermaye ücretli emeğin varlığını, ücretli emek de sermayenin varlığını öngörür. Bu ikisi karşılıklı olarak birbirlerinin varlık koşulunu oluşturur; karşılıklı olarak birbirlerini doğururlar."[20]

Sermaye ile emeğin birbirlerine bağımlı olması, uzlaşmaz karşıtların birliğidir.

Kapitalistin işçileri sömürmek için ödediği ücret, onun daha önceki sömürü sürecinde biriktirdiği artı-değerden karşılanır. Ölü emek, canlı emeği sömürmek için kullanılır. Aynı şekilde canlı emek de, gelecekteki sömürü için kullanılacak ölü emek haline gelir:

"Birikmiş emeği sermayeye dönüştüren, sadece, geçmişte biriktirilmiş, maddeleşmiş emeğin doğrudan, canlı emek üzerindeki egemenliğidir. Sermaye, birikmiş emeğin canlı emeğe yeni üretimde araç olarak hizmet etmesi demek değildir. Sermaye, canlı emeğin birikmiş emeğe, birikmiş emeğin değerini korumanın ve artırmanın bir aracı olarak hizmet etmesi demektir."[21]

19 Marx, *Kapital*, "Sabit Sermaye ve Değişken Sermaye", c.1.
20 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye.*
21 *Aynı yerde.*

"Pamuklu dokuma fabrikasındaki bir işçi sadece pamuklu dokuma mı üretir? Hayır, sermaye üretir. Onun ürettiği değerler, kendi emeğinin yeniden egemenlik altına alınmasına ve kendi emeği aracılığıyla yeni değerler yaratılmasına hizmet eder. Sermaye, ancak kendini işgücüyle değiştirerek, ücretli emeği yaşatarak artabilir. Ücretli işçinin işgücü, ancak kölesi olduğu gücü güçlendirerek, sermaye ile değiştirilebilir."[22]

Sermaye ile emek arsındaki bu çelişme, kapitalist üretimin itici gücüdür.

Bitirirken konuyu özetleyelim.

Başlangıçta üretici, ürün fazlasını pazara götürüyor ve kendi tüketimi için gerekli olan başka bir ürünle değiştiriyordu. Bu, eşdeğerlerin değişimiydi. Sonraları, üretici olmayan tüccar, değişim sürecine aracılık ederek, üreticilerin ürettiği değerin bir bölümünü gasp etmeye başladı. Onun hedefi eşdeğerlerin değişimini sağlamak değil, artı-değer biriktirmekti. Bu, üretim biçiminde devrim yaratan yeni bir etkendi. Sonunda, işgücünün kendisi bir meta haline gelince, artı-değerin gasp edilmesi olayı, bizzat üretim süreci içinde yer alır. Kapitalist ile işçi arasındaki değişim, hâlâ piyasada birbirleriyle eşit olarak karşılaştıkları için, görünüşte eşdeğerlerin değişimidir; oysa artık bu sadece bir yanılsamadan ibarettir:

"Mülk edinme ya da özel mülkiyet yasaları –meta üretimine ve dolaşımına dayanan yasalar– kendi değişmez iç diyalektikleri sayesinde tam karşıtlarına dönüşürler. İlk baştaki işlem olan eşdeğerlerin değişimi, şimdi öylesine tersine dönmüştür ki, sadece görünüşte bir değişim vardır. Bunun nedeni, birinci olarak işgücü ile değiştirilen sermayenin kendisinin başkalarının emeğinin bir bölümünden başka bir şey olmaması (bu emek, karşılıksız olarak gasp edilmişti) ve ikinci olarak da bu sermayenin onu üreten tarafından yeniden üretilmekle kalmayıp ona bir fazlanın da eklenmiş olmasıdır. Kapitalist ile işçi arasındaki değişim ilişkisi, işlemin gerçek niteliğine yabancı olan ve sadece onu gizlemeye yarayan, dolaşım sürecine ait bir görüntüden,

22 *Aynı yerde.*

bir biçimden ibaret bir hale gelir. Artık tek biçim, durmadan yinelenen işgücü alım satımıdır. Gerçekte olan ise, şudur: Kapitalist durmadan, karşılık ödemeksizin, başkalarının daha önce maddeleşmiş emeğini satın alır ve bunu daha büyük miktarda canlı emekle değiştirir."[23]

İşte bu yüzden ücretli işçi için emek, onun hayat faaliyeti değil, daha çok bu faaliyetin inkârıdır; çünkü artık ona ait değildir. Yaşayabilmek için hayat faaliyetini satmak zorundadır:

"Dolayısıyla işgücü, ona sahip olan ücretli işçi tarafından kapitaliste satılan bir metadır. Ücretli işçi bu metayı neden satar? Yaşayabilmek için.

"Ama işgücünün harcanması, emek, işçinin kendi hayat faaliyeti, hayatının ifadesidir. Ve bu hayat faaliyetini, gerekli geçim araçlarını sağlayabilmek için, bir başkasına satar. Dolayısıyla kendi hayat faaliyeti, onun için sadece varlığını sürdürmesini sağlayan bir araçtır. Yaşamak için çalışır. Emeği, kendi hayatının bir parçası olarak bile görmez; emek bir anlamda onun hayatının feda edilmesidir. Başkasına devrettiği bir metadır. Dolayısıyla, faaliyetinin ürünü de, faaliyetinin hedefi değildir. Kendisi için ürettiği şey, dokuduğu ipek, madenden çıkardığı altın ya da inşa ettiği saray değildir. Kendisi için ürettiği şey, *ücrettir*. İpek, altın, saray onun için belirli bir miktar geçim aracını temsil etmektedir: Belki bir pazen gömlek, bir kaç kuruş ve barınacağı bir bodrum."[24]

Kapitalist sömürünün yoğunluğu işçilerin direnme derecesine bağlıdır, ama niteliği, daima aynı koşulları daha da genişleyen biçimde yeniden yaratarak, aynı kalır:

"Ücretli işçi sınıfının, geçimini sağlama ve çoğalma koşullarının daha iyi ya da kötü olması, hiçbir şekilde, kapitalist üretimin

23 Marx, *Kapital*, "Gittikçe Artan Çaptaki Kapitalist Üretim", c.1; Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*.

24 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye;* Engels, "Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları", Marx, *1844 Yılının Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*.

temel niteliğini değiştirmez. Nasıl basit yeniden üretim sürekli olarak sermaye ilişkisinin kendisini, yani bir yanda kapitalistin, diğer yanda da ücretli işçinin bulunduğu ilişkiyi yeniden üretirse, aynı şekilde gittikçe artan çapta yeniden üretim –yani birikim– de sermaye ilişkisini gittikçe artan bir düzeyde yeniden üretir: Bir kutupta daha çok sayıda ya da daha büyük kapitalistler, diğer kutupta da daha çok ücretli işçi. Sermayeyi genişletmek için durmadan sermayeyle birleşmek zorunda olan, sermayeden kopup ayrılamayan ve sermayeye olan köleliği sadece kendisini sattığı tek tek kapitalistlerin çokluğu tarafından gizlenen çok miktarda işgücünün yeniden üretimi; işgücünün bu yeniden üretimi, gerçekte, bizzat sermayenin yeniden üretiminin zorunlu bir koşulunu oluşturur. İşte bu yüzden, sermaye birikimi, proletaryanın artması demektir."[25]

Buna bağlı olarak, sermaye ile emek arasındaki çelişme, modern toplumun iki temel rakip sınıfı olan burjuva sınıfı ya da kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki siyasi mücadelede ifadesini bulur.

25 Marx, *Kapital,* "Artan İşgücü Talebi...", c.1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİZM ÖNCESİ TOPLUM

1. Kabileden Topluma

İnsanın hayvanlar aleminden kopuşundan bu yana iki milyon yıl geçti, gene de, en eski uygarlıkların tarihi 6 000 yılı geçmez. Dolayısıyla sonu şimdiden görünmeye başlamış olan sınıflı toplum, insanlık tarihinin sadece küçük bir bölümünü temsil eder. Önceki dönemin, son bölüm dışındaki bütün bölümlerinde insan, daima hareket halinde olan, kullanım için üretimde bulunan küçük, dağınık topluluklar halinde yaşıyordu; bu topluluklarda toplumsal işbölümü yoktu, yalnızca en basit aletler bulunuyordu ve toplumsal yapı hâlâ doğal ilişkilere dayanıyordu.

Toplumun kabile yapısı, anadan gelme kanbağına dayanıyordu. Her kabile iki ya da daha fazla klandan oluşan iki yarıma bölünmüştü. Cinsel ilişkiye yalnızca farklı yarımlara mensup olan kadın ve erkekler arasında izin veriliyordu. Kabile bir yerde konakladığı zaman, kabile yapısı yerleşme düzeninde de kendini gösteriyordu. Kamp, iki yarım daireye bölünmüş bir daire biçimini alıyordu; her yarım daire de kendi içinde ikiye bölünüyordu. Her klan bu daire içinde kendine ayrılan bölümde yerini alıyordu. Dörde bölünmüş olan bu daire, evrenin ilkel biçimde kavranışının örneği haline geldi.

Kabile toplumu ortak mülkiyete dayanıyordu. İlk zamanlarda eşit paylaşım ilkesi doğal bir zorunluluk olarak tartışmasız kabul edilmişti. Sonraları klan ailelere bölünmeye başladığında, bu ilke, uyulması gereken toplumsal bir ilke haline geldi. Otlaklar ortak olarak kullanılıyor,

buna karşılık ekilebilir arazi bölünüyor ve her yıl yeniden dağıtılarak her ailenin insan gücü oranında eşit bir pay alması sağlanıyordu. Bu, "herkese ihtiyacına göre" ilkesinin ilkel uygulamasıydı.

Kabile toplumu demokratikti. Klanın atadığı klan şeflerinden ya da yaşlılardan oluşan bir kabile konseyi vardı. Bunların tümü seçimle geliyor ve her an klan üyelerince görevden alınabiliyorlardı. Konsey, kadın erkek bütün kabile üyelerinin huzurunda toplanıyordu ve alınan kararların bu topluluk tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. Sömürü olmadığı için, yasa ve düzenin korunmasıyla görevli insanlardan oluşan özel bir organa da gerek yoktu.

Savaşçılık, kabile toplumunun çözülmesini hızlandırdı. Nüfusun çoğalması kabile içi anlaşmazlıklara yol açtı, bu anlaşmazlıklar da şeflerden birinin yönetimindeki çapulcular çetesinin yağma akınlarına neden oldu. Bu akınlarda elde edilen ganimet, akıncılar arasında pay ediliyor ve şefe de, onun özel mülkiyeti haline gelen özel bir pay veriliyordu. Savaşçılığın daha da gelişmesiyle birlikte fatihler erkekleri öldürmeye, kadın ve çocukları esir almaya ve toprakları gasp etmeye başladılar. Esirler ve toprak, savaşın galipleri arasında bölüşülüyor ve gene şeflere özel bir pay ayrılıyordu. Bazı durumlarda yenik düşenlerin, eskiden kendilerinin olan topraklarda serf olarak fatihler için çalışmalarına izin veriliyordu. Bunların, fethedilen topraklarla birlikte, fatihlerin üretiminin "organik olmayan koşullarını" oluşturdukları ve bu yüzden de tam olarak insan olmadıkları düşünülüyordu.[1]

Zamanla, rakip kabileler ve kabile toplulukları, tek bir yüksek yönetici başkanlığındaki bir şefler aristokrasisinin denetiminde olan krallıklarda birleştiler. Bu yöneticinin bulunduğu yer, yönetim merkezi haline geldi. Kent ile köy arasındaki ayrım, zanaatların tarımdan ayrılmasına ve dolayısıyla da üretim fazlası olanaklarının artmasına yol açtı. Aynı zamanda, anadan gelme kanbağına dayalı eski kabile ilişkileri çözüldü. Klanın yerini yeni bir birim, ataerkil aile aldı. Bu, bütün diğer mülkiyet hakları gibi, erkeğin soy zinciri için miras konusu olan toprak mülkiyetine çok yakından bağlıydı. Aile içinde kadının bağımlı duruma gelmesi, bütün toplumda sömürünün artmasının bir yansımasıydı.

1 Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri.*

2. Eski (Antik) Toplum

Eski (antik) toplumda üretici güçlerin gelişmesindeki temel etken, madenin –önce tunç, sonra da demir– işlenmeye başlamasıydı. Madeni aletler olmaksızın geniş çaplı üretim yapmak mümkün olmazdı. Tunç işçiliği sermaye gerektiren masraflı bir işti. Bu iş de, daha önce sözünü ettiğimiz, tarımı yöneten rahipler tarafından geliştirildi. Bu rahip sınıfının iktidarı, hem yüce rahip hem de savaş şefi olan ve kendisine Tanrı olarak tapılan kralın kişiliğinde somutlaşıyordu.

Hem Mezopotamya hem de Mısır'da bu tunççağının ilk dönemleri teknik buluşların çokluğu ve meta üretiminin hızlı gelişmesi tarafından belirlenir. Ne var ki, daha ileri toplumsal değişikliklerin baskısına karşı, kurulu düzenin başındaki yönetici sınıflar başarılı bir biçimde direndiler; bunun sonucunda özellikle Mısır'da siyasi ve kültürel bakımdan uzun bir durgunluk dönemi yaşandı.

Demirin işlenmesi tunca oranla daha zordu, ama bir kez öğrenildikten sonra, bu madenin hem daha üstün hem de daha çok olduğu ve dolayısıyla sıradan insanların daha fazla yararlanabileceği görüldü. Ermenistan'da keşfedilerek kuzeyden gelen göçebe istilacılar tarafından yayılan demir işçiliği, tunç işçiliğine dayanan Mezopotamya krallıklarının çökmesine yol açtı. Sonunda Nil Irmağı'ndan İndüs Irmağı'na kadar bütün bölge, Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Bu imparatorluk, Roma İmparatorluğu'ndan önceki bütün imparatorluklar içinde, yönetim yapısı, geniş haberleşme ağı ve imparatorluk çapındaki para sistemiyle en yüksek düzeyde örgütlenmiş olan imparatorluktu.

Yunan şehir devletleri Yakındoğu bölgesinin batı kısımlarında kümelenmişlerdi. Bunlar, eşit olmayan gelişmenin ürünleriydiler. Bir yandan, başlangıçta kabile toplulukları durumundaydılar ve öylesine hızlı geliştiler ki, tarihleri boyunca da kabile niteliklerini korudular. Öte yandan, daha başından demir işçiliği temelinde kurulmuşlardı ve denize yakın olmaları da ticaretin gelişmesi için olağanüstü elverişli koşullar yaratmıştı. Bu nedenle, Asya'nın içlerindeki hiyeratik (rahipler tarafından yönetilen) krallıklardan farklı olarak, bunların ayırt edici biçimi cumhuriyetti. Silah taşıyabilen her ergin erkek, bir parça

toprağa ve mecliste bir oya sahipti. Vatandaşlıkla toprak sahipliği özdeşti.[2] Zamanla, şefler ve onların aileleri sözde özgür olan ama çoğu borca batarak toprağını kaybetmiş küçük mülk sahipleri topluluğu üzerinde egemenlik kuran bir büyük toprak sahipleri sınıfı olarak durumlarını sağlamlaştırdılar. Bazı şehirlerde, yerleşme döneminde serf haline getirilmiş bağımlı bir kesim de vardı. Bu arada deniz ticaretinin gelişmesiyle birlikte bir köle emeği akını oldu. Yakındoğu devletlerinde kölecilik çoktan ortaya çıkmıştı; ama bu daha çok, savaşta yenik düşenlerin ya da borcunu ödemeyenlerin köleleştirilmesi biçimindeydi. Şimdi ise köle, bir meta haline geliyordu. Yunan tüccarlarının Akdeniz'in geri bölgelerinden satın aldığı ya da kaçırdığı bu insan sürüleri, Yunanistan'a getirilerek köle pazarlarında satılıyordu. Köle ticareti, böylelikle, tüccar sınıfının yükselmesinde önemli bir etken oldu. Köylülerin ve zanaatkârların başına geçen tüccarlar, toprak sahibi soyluluğu yıkarak onların topraklarını köylülere dağıttılar ve demokratik bir anayasa getirdiler. Kabileden devlete geçişi tamamlayan bu devrimle birlikte, Yunan şehir devleti de yeni bir aşamaya girdi. Bu aşamada *kölecilik üretimde sıkı sıkıya yer etti.*[3] Artık baş çelişme, toprak sahibi soylulukla özgür köylü arasında değil, köle sahibiyle köle arasındaydı. Toprak sahipleri, tüccarlar ve tefeciler, tek bir köle sahibi sınıfta kaynaşmışlardı. Yoksul vatandaşlar, zenginler tarafından sömürüldükleri halde, kölelerle ittifak yapmadılar; tam tersine köle sahipliğinden pay almak için çabaladılar. Toprak artık tamamen alınıp satılabiliyordu ve dolayısıyla da toprak sahipliği ile vatandaşlık arasındaki bağ kopmuştu. Böylece, şehir devletlerinin birbirinden kopuk durumu, ticaretin yayılması önünde bir engel oluşturmaya başladı. Kendi aralarındaki önemsiz çatışmalar yüzünden, kuzey sınırlarında hâlâ yarıkabile niteliğini sürdüren savaşçı bir krallık kurmuş olan Makedonyalılar için kolay bir av oldular. Yunanlıları kendilerine bağımlı kılan Makedonyalılar, doğuya yöneldiler ve kralları İskender yönetiminde, zaten içinden çürümüş olan Pers İmparatorluğu'nu çiğneyerek Hindistan'a kadar yayıldılar. Böylece bütün Yakındoğu, Akdeniz ticaretinin girdabına çekilmiş oldu.

2 *Aynı yerde.*
3 Marx, *Kapital,* "İşbirliği", c.1.

Roma da başlangıçta, eski Yunan şehir devletleri gibi tarımsal ve askeri bir yarıkabilesel topluluktu; ama köle ekonomisinin bağrında taşıdığı çelişmelerle daha erken bir aşamada yüz yüze gelmişti ve içinde bulunduğu koşullar yayılmacılığa daha elverişliydi. Romalılar tarihteki başarılarını, üretici güçlerdeki herhangi bir önemli gelişmeye değil, bilinen dünyanın tümünü fethetmelerini sağlayan ordularına ve "meta üreten toplumun dünya çapındaki ilk hukuku"[4] olarak tanımlanan yasal sistemlerine borçludurlar. Ne var ki, ticaret sermayesinin gelişmesine rağmen, zanaatlarda aynı düzeyde bir ilerleme görülmedi.[5] Köleciliğin hem üretime hem de tüketime getirdiği sınırlamalar içinde daha fazla ilerleme kaydedilmesi mümkün değildi. İmparatorluk, eski üretim biçimiyle bağlı olan kölelerin bir devrime önderlik edecek güçte olmaması yüzünden oldukça uzun süren yavaş bir çöküşün içine girdi. Kölecilikten serfliğe geçiş daha imparatorluk döneminde başlamıştı. Romalılarla olan ilişkileri sayesinde etkin bir askeri örgütlenme gerçekleştirmiş olan Cermen kabilelerinin saldırıya geçmesi ve fazla bir direnmeyle karşılaşmadan imparatorluk eyaletlerini istila etmesiyle bu süreç tamamlandı.

3. Feodal Toplum

İmparatorluğun çöküşünü bir toplumsal kargaşalık dönemi izledi. Bu dönemde "tarım gerilemiş, sanayi pazar yokluğu yüzünden çökmüş, ticaret ölmüş ya da ciddi bir biçimde baltalanmış, köy ve şehir nüfusu azalmıştı"[6]. Feodal sistem, yavaş yavaş, fetihçilerin askeri ihtiyaçlarına ve fethedilenler karşısındaki yeni statülerine uygun olarak değiştirilmiş kabile kurumlarının bağrında biçimleniyordu.[7] Bu durum, meta üretimi canlanmaya başladığında, bu canlanmanın yeni bir teknik temelde gerçekleşmesine yol açtı. Köleliğin gerilemesi emek

4 Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu;* Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.3.
5 Marx, *Kapital,* "Tüccar Sermayesi ile İlgili Tarihi Olgular", c.3.
6 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi,* "Feuerbach" bölümü.
7 *Aynı yerde.*

kıtlığına yol açtığı halde, aynı zamanda, yeni tip bir emekçi bulma olanağı da ortaya çıkmıştı: Özgür ama elleriyle çalışmaktan utanç duymayan insanlar.

> "Eski kölecilik ortadan kalkmıştı; aynı zamanda çalışmayı hor gören, sefalete itilmiş yoksul özgür insanlar da ortadan kalkmıştı. Romalı *kolonla* yeni serf arasında, özgür Frank köylüsü vardı... 9. yüzyılın toplumsal sınıfları, çöken bir uygarlığın bataklığında değil, bir yenisinin doğum sancıları içinde biçimleniyordu."[8]

Buna bağlı olarak bu dönemde, aslında basit olan ama çok miktarda kölenin varlığı yüzünden ihtiyaç duyulmadığı için daha önce akıl edilmemiş bir dizi teknik buluş gerçekleştirildi. Su değirmeni, rüzgâr değirmeni ve modern koşum takımı bunlar arasında sayılabilir. Bu buluşlar, emeği hem daha üretken hem de daha usta kılarak ve ulaşımı da geliştirerek, köle emeğinin artık ekonomik olmadığı koşullarda meta üretiminde bir canlanma yarattı.

Feodal toplum hiyerarşikti. Köylük bölgelerde, doğrudan ilkel toplumdan devralınmış olan "manor"a (feodal malikâne) dayanıyordu. Toprak sahibinden serfe kadar herkesin durumu doğumuna göre belirleniyordu. Ekilebilir arazi, hâlâ, kabile döneminde olduğu gibi, dilimler halinde işleniyor ve bir bölüm de feodal beye veriliyordu. Otlaklar beyin mülkiyeti sayılıyor ama geleneğe uygun olarak herkese açık bulunuyordu. Feodal beyin sahip olduğu ayrıcalıklar, kabile şefinin geleneksel statüsüne dayanıyordu. Kentlerde üretim birimi loncalardı. Klandan devralınan bu kurum, daha sonraki dönemlerin sendikaları için bir örnek oluşturacaktı. Belli başlı zanaatların her biri kendi loncasına sahipti. Lonca üyeleri, ustalar, kalfalar ve çıraklar olarak derecelenmişti ve bunlar çalışma koşullarını düzenleyen, karşılıklı ilişki ve yardımlaşma ilkelerini esas alan ve üyeleri dış rekabetten koruyan bir yönetim yasasına uymak zorundaydılar.

Feodal toplumun baş çelişmesini, feodal beyle serf arasındaki uzlaşmazlık oluşturuyordu. Meta üretiminin yeniden canlanmasıyla bu çelişme şiddetlendi; çünkü bu canlanma modern burjuvazinin öncüsü olan yeni bir tüccar sınıfının doğmasına yol açtı. Tüccarlar,

8 Marx-Engels, *Seçme Eserler*, "Almanlarda Devletin Oluşumu", c.3.

hem para ilişkilerinin gelişmesiyle toprak sahipliği hakları tehlikeye düşen feodal beylerle, hem de sınırlayıcı kuralları ticareti engelleyen loncalarla çatışma içine girdiler. Para ilişkileri köylük bölgelerde yayılmaya başladıkça serfler, feodal yükümlülüklerini para-rant olarak ödemeye başladılar ve kiracı köylü haline geldiler. Malikânelerden kaçan serfler kentlere sığındılar ve kent proletaryasının çekirdeğini oluşturdular.

Meta üretiminin canlanması en hızlı bir biçimde Akdeniz bölgesinde gerçekleşti. İtalyan ticaret cumhuriyetlerinin yükselmesiyle, eski Yunan şehir devletlerinin yükselmesi arasında bir paralellik vardır, ama İtalyan cumhuriyetlerinin yükselme süreci daha yüksek bir düzeyde başlamıştır. Eski Yunanlıların Akdeniz'i açmalarına karşılık, İtalyanlar, İspanyollar ve Portekizliler dünya pazarını açtılar.[9] Böylece "toplumsal üretim sürecinde yeni bir dönem" başlamış oldu.[10]

4. Çin ve Hindistan

Çin'de tunççağının yarıkabile devletleri, Batı'da aynı sonucu doğuran güçler, yani demir işçiliği, kölecilik ve meta değişimi tarafından çözüldüler. Demir işçiliği nispeten daha geç başladı ama eritmeden döküme daha hızlı geçerek daha çabuk gelişti. Bu ilerleme Avrupa'da, ortaçağlara dek gerçekleşemedi. Demir dökümü bağımsız zanaatkâr için çok masraflı bir işti; bu yüzden demir sanayisi devlet tekeli haline geldi. Tarımda, sulama ve ormanların açılmasına dayanan hızlı bir gelişme oldu; toprakta ve köleler üzerinde özel mülkiyet hakkı tanındı. Ama tüccarlar, son derece etkili oldukları halde hiçbir zaman yönetici sınıf olan soyluluktan bağımsız bir duruma gelmediler. Rakip devletler arasındaki kanlı savaşlar döneminden sonra ülke, Çin Hanedanı'nın yönetimi altında birleşti. Tüccarlar ve toprak sahipleri tek bir feodal sınıfta kaynaştılar. Bütün sanayi ve ticaret devlet denetimi altına alındı ve köy komünleri de rant, vergi ve zorla çalışma yükümlülüğüne tabi olan küçük mülk sahipleri toplulukları olarak yeniden düzenlendiler. Rant, toprak sahibine, vergi ve zorla çalışma ise devlete ödenmekteydi.

9 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi,* "Feuerbach" bölümü.
10 Marx, *Kapital,* "İşgücünün Alımı ve Satımı", c.1.

Vergi yükü ağırlaştıkça birçok köylü, toprağını, vergi ödemeyen büyük toprak sahiplerine satmak zorunda kaldı. Merkezi devlet, gelirinin azalmasını önlemek için geri kalan serbest üreticilere daha da ağır vergiler koydu ve böylece kendi mali temelini çökertti. Bu buhran bir köylü devriminin patlak vermesine yol açtı ve köylülük ağır kayıplara uğradıktan sonra, toprak yeniden bölüşüldü. Ne var ki, bu yeniden bölüşüm, sınıf yapısında herhangi bir değişikliğe yol açmadı ve böylece aynı döngü yeniden başladı. Çin hanedanlarının yükselip düşüşünü belirleyen hep bu yinelenen buhranlardı.

İndüs Vadisi'ndeki tunç işçiliğine dayanan ve birçok yönden eski Mezopotamya'dakilere benzeyen en eski şehirler, bilinmeyen nedenlerden dolayı yıkıldılar ve çölün karanlığında kaybolup gittiler. Sonraları Yunan-Roma kabileleriyle akraba olan bazı göçebe kabileler, Ganj havzasına indiler ve orada bir dizi yarıkabilesel tarım devletleri kurdular. Bu devletler, Perslerinkine benzeyen ve kendi imparatorluk parasına, yönetim yapısına ve sürekli ordusuna sahip olan son derece merkezileşmiş bir krallıkta birleşmişlerdi. İmparatorlar iktidarlarını, sürekli yayılma yoluyla koruyorlardı. Ormanları açmayı mümkün kılan demir aletler sayesinde tarım sürekli olarak çevredeki ormanlara doğru yayıldı. Bu ormanlarda yiyecek toplayarak ve avcılık yaparak geçinen ilkel kabileler yaşıyordu. Bu tarım-öncesi halklar kendi kabile kurumlarını korudular ama kölece yerine getirdikleri ve kuşaktan kuşağa sürdürdükleri belli bir mesleğe sürekli olarak bağımlı kılındılar. Bu ilişki, belirli koşullarda, kölecilikten ya da serflikten çok daha etkin bir sömürü biçimi olan kast sisteminin kökenini oluşturuyordu.

Yayılmanın sınırına gelindiği zaman merkezi devlet dağıldı ve feodalizme geçiş başladı. Hint feodalizmi, kabilesel yapısını ufak tefek değişikliklerle korumuş olan ilkel köy komününe dayanıyordu. Köy komünü toprağın ortak mülkiyetini, tarımla zanaatların birliğini ve kast sisteminin zorunlu kıldığı, babadan oğula geçen toplumsal işbölümünü temel alıyordu. Toprak ağasına aynı vergi ödeniyor, o da bunun bir bölümünü krala aktarıyordu. Ama bunun dışında, köy komünü, her yönden kendi yağıyla kavrulur durumdaydı.

Görüldüğü gibi Avrupa, Çin ve Hindistan'da gelişen kapitalizm-öncesi toplum biçimleri belirgin farklılıklar gösteriyordu. Ne var ki bu farklılıklara rağmen bunlar, eşit olmayan gelişmeyle belirlenen tek

bir sürecin birbirine paralel ifadeleridir. Sınıflı toplumun gelişmesinin temel etkeni, meta üretiminin gelişmesiydi ve kapitalizm-öncesi toplumların tümü de bu doğrultuda ilerlemekteydiler. Son aşamada bu gelişmenin başını Batı çektiyse, bunun nedeni, toplumsal ve ekonomik koşulların zorunlu bileşiminin ilk gerçekleştiği yerin orası olmasıdır. Bu konuları bir sonraki bölümde ele alacağız.

5. Antik Demokrasi

Antikçağın siyasi kurumları içinde eski Yunan demokrasisine özel bir ilgi gösterilmiştir; çünkü bu demokrasi, haklı olarak, modern burjuva demokrasisinin bir ilk örneği (prototipi) olarak kabul edilir. Yunan demokrasisi antik dünyada benzeri olmayan bir olguydu.

Yunanistan'da kabileden devlete geçiş olağanüstü hızlı bir biçimde ve henüz, kabile geleneklerini koruyan özgür bir köylülüğün var olduğu bir zamanda gerçekleşti. Roma'da toprak sahibi soylular iktidarlarını yayılmacılık yoluyla sürdürebiliyorlardı ama, Yunanistan'da o dönemde şehir devletlerinden hiçbiri diğerlerini egemenliği altına alacak kadar güçlü değildi. Dolayısıyla içteki sınıf mücadelesi şiddetlendi. Bunun sonucunda şehir devletlerinin çoğunda ve özellikle ticaret yolları boyunca kurulmuş olanlarda, toprak sahibi soylular alaşağı edildi ve yerine tüccar sınıfının çıkarlarını temsil eden ve köylüler tarafından da desteklenen yeni bir devlet biçimi geçirildi. Demokratik harekete önderlik eden tüccarların, servetlerinin büyük bir bölümünü köle ticaretinden elde ettiklerini daha önce belirtmiştik. İşte bu yüzden demokratik hareket ile köle ticareti arasında yakın bir bağ olduğunu söyleyebiliriz.

Demokratik anayasa, biçimsel olarak, bilinçli bir şekilde kabile sistemini örnek almıştı. Vatandaşların kabile birimleri halinde örgütlenmesi, halk meclisi, seçim; soyluların egemenliği sırasında unutulmuş olan bütün bu kabile kurumları canlandırıldı ve bu yüzden de yeni anayasa, halk tarafından, kaybettikleri eski kabile eşitliğini yeniden gerçekleştiren bir şey olarak kabul edildi. Ne var ki, bu bir yanılsamadan ibaretti. Yeni toplumun biçimi, içeriği ile çelişme halindeydi. Yeni kabilesel birimler kan bağına ve ortak mülkiyete değil, belli bir yere ve

özel mülkiyete dayanıyordu. Bir kişinin bir oya sahip olduğu seçimlerde oyunu kullanan vatandaşlar, köle emeğini sömürerek yaşıyorlardı. Yeni anayasa kabile örneğini izlemekle, para ekonomisinin önündeki bütün engellerin kaldırıldığı ve onunla birlikte ilkel komünizmin en son izlerinin de yok edildiği gerçeğini çok daha etkin bir biçimde gözlerden saklıyordu. Şimdi, tarihte ilk kez, insanlar birbirleriyle açık pazarın serbestliği ve eşitliği içinde bağımsız meta sahipleri olarak karşılaşıyorlardı.

Demokrasi ideologları bu çelişmeleri göz ardı ediyorlardı. Sömürücü bir sınıfın üyeleri olarak, sömürünün doğal ve haklı bir şey olduğunu hiç tartışmasız kabul ediyorlar ve buradan yola çıkıyorlardı. Buna bağlı olarak, kendi özgürlüklerinin temeli olan, özgür insanla köle arasındaki ayrımı haklı göstermek için kölenin doğuştan özgür insandan daha aşağı olduğunu, dolayısıyla da ancak köleliğe layık bulunduğunu öne sürüyorlardı. Bu düşünce, kuşkusuz, kölelik gerçeğinin kendi zihinlerindeki yansımasından başka bir şey değildi; ama onlara, gerçek, düşüncenin bir ürünüymüş gibi geliyordu. Sınıflı toplumun "sahte bilinci"ni ifade eden, gerçeğin böyle tersyüz edilmesi olaylarında felsefi idealizmin köklerini görüyoruz.

Antik demokrasinin mersiyesini yazmak ise, bu demokrasinin yıkıldığı dönemde yaşayan daha sonraki bir Yunan tarihçisine düştü: "Mülkiyette eşitlik yoksa, yasa önünde eşitlik saçmalıktan ibarettir." (Diodorus.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÂR İÇİN ÜRETİM

1. İlk Birikim

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, dolaşımına paranın aracılık ettiği değişim için yapılan meta üretimi, kapitalizm-öncesi toplumda, belli sınırlar içinde oldukça gelişmişti. Kapitalist toplumda ise bu gelişme, meta üretiminin evrensel bir hale geldiği ve işgücünün kendisinin bir meta olduğu aşamaya, nihai aşamasına vardırılır:

> "Kapitalizm, işgücünün kendisinin bir meta haline geldiği, meta üretiminin en yüksek gelişme aşamasıdır."[1]

Kapitalist üretim biçiminin gelişebilmesi için, bir yandan özel ellerde toplanmış ve yatırıma hazır durumda olan bir sermayenin, diğer yandan da sahiplerinin satabileceği ve satmaya istekli oldukları bir işgücü kaynağının bulunması gerekir:

> "Ürünlerin meta haline gelmesi için, kullanım değeriyle değişim değerinin ayrılmasını –bu ayrılma doğrudan değişimle (değiş tokuş) başlamıştır– öngören toplumsal işbölümünün gelişmesinin tamamlanmış olması gerekir. Ne var ki, böyle bir gelişme derecesi, başka bakımlardan son derece farklı tarihi özellikler gösteren birçok toplum biçiminde rastlanan bir şeydir. Öte yandan parayı ele alacak olursak, onun varlığı meta değişiminde belirli bir aşamayı öngörür... Ama tecrübeyle biliriz ki, nispeten ilkel bir meta dolaşımı, bütün bu biçimlerin ortaya çıkması için yeterlidir. Ser-

1 Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Toplu Eserler,* c.22.

maye için aynı şey geçerli değildir. Sermayenin varlığı için geçerli olan tarihi koşullar, hiçbir şekilde yalnızca para ve meta dolaşımı değildir. Sermaye ancak, üretim ve geçim araçları sahibi piyasada, kendi işgücünü satan özgür emekçiyle karşılaştığı zaman ortaya çıkabilir. Ve tek başına bu tarihi koşulun ardında bütün bir dünya tarihi yatar. İşte bu yüzden sermaye, ilk ortaya çıktığı andan itibaren, toplumsal üretim sürecinde yeni bir dönemin başladığını ilan eder."[2]

Bu koşullar "ilk birikim" adı verilen bir süreç içinde yaratıldı. Gerekli olan sermaye ve işgücü, yağmacılık yoluyla elde edildi.

Bir yandan yeni keşfedilen denizaşırı ülkelerin talan edilmesiyle sermaye sağlandı:

"Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, yerli halkın madenlerde tüketilmesi, köleleştirilmesi ve kırdırılması; Doğu Hint Adaları'nın fethedilerek yağmalanması; Afrika'nın, kara derili insanların ticaret amacıyla avlandığı bir av alanına çevrilmesi, kapitalist üretim çağının şafağını haber veren olgulardır. Bu çarpıcı gelişmeler, ilk birikimin başlıca itici güçleridir."[3]

"16. yüzyılda Amerika'da, daha zengin ve çıkarılması daha kolay altın ve gümüş madenlerinin bulunması sonucunda, Avrupa'daki altın ve gümüş miktarı büyük ölçüde arttı. Bu nedenle, altın ve gümüşün değeri diğer metalara oranla düştü. İşçiler ise, işgüçleri karşılığında aynı miktarda gümüş para almaya devam ediyorlardı. Emeklerinin parasal değeri aynı kalmıştı ama ücretleri düşmüştü; çünkü aynı miktarda gümüş karşılığında diğer metalardan daha az miktarda satın alabiliyorlardı. Bu olgu, 16. yüzyılda sermayenin gelişmesini ve burjuvazinin yükselişini hızlandıran koşullardan birini oluşturmaktaydı."[4]

Diğer yandan da, köylülüğün mülksüzleştirilmesi yoluyla ücretli emek sağlanmaktaydı. Mülksüzleştirme, çeşitli biçimlerde gerçekleştiriliyordu. İngiltere'de, yün ticaretinin çok geliştiği sıralarda, geniş ekili

2 Marx, *Kapital,* "İşgücünün Alımı ve Satımı", c.1.
3 Marx, *Kapital,* "Sanayi Kapitalizminin Doğuşu", c.1.
4 Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye.*

alanlar otlak haline getirildi ve binlerce köylü ailesi topraktan sürüldü. Daha sonra mülksüzleştirme "Çitleme Yasaları"yla sürdürüldü. O zamana kadar dilimler halinde ortaklaşa ekilip biçilen açık tarlalar kapitalist tarıma uygun derli toplu mülklere bölündü ve bir kere daha küçük mülk sahipleri mülksüzleştirildi:

> "Ortak mülkiyet... feodalizm örtüsü altında yaşayan eski bir Tötonik* kurumdu. Buna zorla el konmasının (genel olarak ekilebilir arazinin otlak haline getirilmesi de bununla el ele yürür), nasıl 15. yüzyılda başlayıp 16. yüzyıla kadar uzandığını gördük. Ama o sırada bu süreç bireysel şiddet eylemleri yoluyla sürdürülüyordu ve 150 yıl boyunca hukuk, bu sürece karşı boş yere direndi. 18. yüzyılda kaydedilen ilerleme, büyük çiftçiler az da olsa kendi bağımsız yöntemlerinden yararlanmakla birlikte, artık hukukun halkın toprağının çalınmasının bir aracı haline gelmesinde ifadesini bulur. Hırsızlığın parlamenter biçimi, ortak arazilerin çitlenmesi yasalarıdır; başka bir deyişle, toprak sahiplerinin halkın toprağını kendi özel mülkiyetlerine geçirmelerini sağlayan kararnameler, halkın mülksüzleştirilmesi kararnameleridir."[5]

Ücretli emeğin bir diğer kaynağı da, köylülerin tarımın yanı sıra sürdürdükleri ve kentlerde olduğu gibi bir lonca örgütü tarafından korunmayan köylük bölgelerdeki el sanatlarıydı:

> "Tarihi olarak para, oldukça basit ve açık yollarla sermayeye dönüştürülür. Tüccar, daha önce aynı işi tarımsal faaliyetlerinin yanı sıra yan bir iş olarak sürdürmüş olan bir dizi iplik eğiricisini ve dokumacıyı işe koşar ve yan bir uğraşı esas uğraş haline getirir; bundan sonra onları kendi denetimi altına alır ve ücretli işçi durumuna düşürür. Bundan sonraki adım ise, onları evlerinden çıkararak tek bir çalışma yerinde toplamaktır. Bu basit süreç içinde tüccarın iplik eğiricisine ya da dokumacıya ne hammadde ne araç ve ne de geçim aracı sağlamadığı ortadadır. Bütün yaptığı,

* Eski Cermen kabilelerine özgü.

5 Marx, *Kapital,* "Tarımsal Nüfusun Topraksızlaştırılması", c.1.

onları, giderek *alıcıya* yani *tüccara* bağımlı kılan ve böylece sonunda onun *için* ve onun *aracılığıyla* üretimde bulunur duruma getiren tek tip bir çalışmayla sınırlamaktır. Kendilerini bu değişim değerinin üretimiyle sınırladıkları ve dolayısıyla acil *değişim değerleri* üretmek ve emeklerini tamamen parayla değiştirmek zorunda kaldıkları anda, tüccarın egemenliği altına girerler. Sonuç olarak ona kendi ürünlerini *sattıkları* görüntüsü bile ortadan kaybolur. Tüccar onların emeğini satın alır ve önce ürünleri üzerindeki mülkiyete, az sonra da, eğer üretim maliyetini azaltmak için onlara *mülkiyet görüntüsünü* tanımıyorsa, aracın mülkiyetini alıp götürür."[6]

İşgücü meta haline geldikçe, bütün diğer üretim biçimlerinin yerini meta üretimi alır ve eski meta üretim biçimleri de kapitalist meta üretimine dönüşür:

"Kapitalist üretim geliştikçe, çoğunlukla üreticinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapıldığından, yalnızca ihtiyaç fazlasını metaya dönüştüren bütün daha önceki üretim biçimleri üzerinde dağıtıcı ve çözücü bir etki yapar... Kapitalist üretim, kök saldığı her yerde, ya üreticilerin kendi tüketimlerine ya da yalnızca üretim fazlasının meta olarak satılmasına dayanan bütün meta üretim biçimlerini yok eder. Kapitalist üretim, önce meta üretimini genelleştirir ve sonra derece derece bütün meta üretimini kapitalist meta üretimi haline getirir."[7]

İşte bu nedenle kapitalizm çağında meta üretimi, dünya çapındaki nihai gelişimine ulaşır ve bütün toplum yapısında devrim yaratır:

"Kapitalist meta üretimi, tarihi gelişme süreci içinde, çalışma sürecinin örgütlenmesi ve tekniğin muazzam bir biçimde ilerlemesi yoluyla, toplumun bütün ekonomik yapısında önceki dönemlerin tümünü geride bırakan bir biçimde devrim yaratmış çığır açıcı bir sömürü biçimidir."[8]

6 Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri.*
7 Marx, *Kapital,* "İkinci Aşama: Üretici Sermayenin İşlevi", c.2.
8 *Aynı yerde.*

2. Fabrika

Kapitalist üretim biçimi, ateşi kullanmayı keşfettiğinden bu yana insanın doğa üzerindeki denetimi konusunda bütün önceki ilerlemelerden daha kapsamlı olan, üretici güçlerdeki bir devrim temelinde gelişti. Makine, insandan daha hızlı, daha dikkatli çalışan ve daha az insan enerjisi gerektiren ya da hiç gerektirmeyen bir alettir. Üretime su buharının, sonra da elektrik enerjisinin ve nükleer enerjinin uygulanması, insanın üretim gücünü, tarihte ilk kez bütün insanlar için bolluğun gerçekleştirilebileceği bir düzeye eriştirdi. Gerçekte bu, kapitalist sistemin tarihi başarısıdır; üretici güçleri öyle bir noktaya ulaştırır ki, kendisi, onların daha fazla ilerlemesi önündeki biricik engeli oluşturur.

Kapitalist üretimin ayırt edici birimi, emeğin makineleştirildiği ve kolektifleştirildiği fabrikadır. Fabrika üretiminden önce, el sanatlarından gelişmiş olan manifaktür üretimi vardı. Manifaktürde, daha önce bağımsız olarak çalışan bir dizi zanaatkâr, belli bir bileşik maddeyi üretmek için bir araya getirilir. Örneğin, aynı çatı altında çalışan marangoz, tekerlekçi, döşemeci boyacı hep birlikte bir araba yaparlar. Ya da kâğıt imalinde olduğu gibi, hammadde birbiri ardı sıra işçilerin elinden geçer; işçilerin her biri bu hamaddeye kendi özel türdeki emeğini uygular. Her iki durumda da bir dizi ayrı ayrı emekçi, tek bir kolektif emekçi gibi davranmak üzere birleşir. Bu yolla gerekli emek-zamanı kısaltılır, işgücünün değerinde de buna uygun bir azalma olur:

> "Bu türlü bir manifaktür, ilk başladığında, dağınık el sanatlarını birleştirdiği için, üretimin çeşitli aşamaları arasındaki süreyi azaltır. Bir aşamadan diğerine geçiş süresi kısalır ve aynı şekilde bu geçişi gerçekleştiren emek de azalır. El sanatlarıyla karşılaştırıldığında, üretim gücünden tasarruf edilmiş olur ve bu kazanç manifaktürün genel kooperatif niteliği sayesinde gerçekleşir."[9]

> "Hiyerarşik sıralamanın yanı sıra, emekçiler arasında vasıflı ve vasıfsız olanlar diye basit bir ayrım kendini gösterir. Vasıfsız emekçi için çıraklık maliyeti söz konusu olmaz; vasıflı emekçi

9 Marx, *Kapital*, "İşbölümü", c.1.

için de bu maliyet, yapılan işin basitleşmesinin sonucu olarak, zanaatkâra oranla azalır. Her iki durumda da işgücünün değeri düşer."[10]

İşgücünün değerindeki azalma ile birlikte artı-değerde bir artma olur:

"Çıraklık masraflarının ortadan kalkması ya da azalması nedeniyle işgücünün değerinin düşmesi, artı-değerde sermaye lehine doğrudan bir artışı getirir. Çünkü işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan emek-zamanını kısaltan her şey, artı-emeğin kapsamını genişletir."[11]

Üretim aletlerine sahip olan ve çalışma koşullarını kendi denetimi altında tutan zanaatkâr, kendi kendisinin efendisiydi. Oysa bir fabrika işçisi olarak, bir makinenin uzantısından başka bir şey değildi:

"El sanatlarında ve manifaktürde çalışan kişi, aletlerden yararlanır; fabrikada ise, makineler ondan yararlanır. Birincisinde, iş araçlarının hareketine o yön verir, ikincisinde ise kendisi makinelerin hareketine uymak zorundadır. Manifaktürde işçiler canlı bir mekanizmanın parçasıdırlar; fabrikada ise, biricik canlı uzantısını işçinin oluşturduğu, işçiden bağımsız cansız bir mekanizma vardır... Fabrika çalışması, sinir sistemini tamamen yıpratmanın yanı sıra, kasların çok yönlü hareketini de ortadan kaldırır ve hem bedende hem de düşüncede özgürlüğün her zerresini yok eder. Hatta çalışmanın hafiflemesi bile bir tür işkence olur, çünkü makine işçiyi işten kurtarmaz, tam tersine işin bütün ilginçliğini alıp götürür. Her türlü kapitalist üretim, sadece bir çalışma süreci olarak kalmayıp aynı zamanda bir artı-değer yaratma süreci olduğu için, ortak bir özelliğe sahiptir: İş araçlarını kullanan işçi değil, işçiyi kullanan iş araçlarıdır. Ama bu tersyüz oluş, ilk kez olarak, yalnızca fabrika sisteminde teknik ve somut bir gerçeklik haline gelir. İş aracı, kendi kendine hareket eden bir otomata dönüştürülerek, çalışma süreci içinde emekçinin karşısına sermaye biçiminde, yaşayan işgücünü egemenliği altına alan, onun iliğini ku-

10 Marx, *Kapital,* "İşbölümü ve Manüfaktür", c.1.
11 *Aynı yerde*

rutan ölü emek biçiminde çıkar. Üretimin zihinsel güçlerinin kol emeğinden kopması ve bu güçlerin sermayenin emek üzerindeki egemenliğine dönüştürülmesi, daha önce de gösterdiğimiz gibi, makineleşme temeli üzerinde yükselen modern sanayi tarafından tamamlanmıştır."[12]

Bu iki etken –köylülerin ve zanaatkârların mülksüzleştirilmesi ve çalışması sürecinin makineleştirilmesi– kapitalist sınıfa, değerinin altında ve nerdeyse tükenmez bir işgücü kaynağı sağlamak üzere birleşir:

"Bütün kapitalist üretim sistemi, işçinin işgücünü bir meta olarak satması olgusuna dayanır. İşbölümü bu işgücünü, belli bir aracı kullanma ustalığına indirgeyerek, uzmanlaştırır. Bu aracın kullanılması bir makinenin işi haline gelir gelmez, işçinin işgücünün kullanım değerinin yanı sıra, değişim değeri de yok olur; tıpkı tedavülden kaldırılan kâğıt para gibi işçi de geçersiz duruma gelir. İşçi sınıfının makineleşme tarafından gereksiz kılınan –yani, artık, sermayenin kendi kendini genişletmesi için acil olarak gerekli olmayan– bölümü ya eski el sanatları ve manifaktürün makineleşme karşısındaki eşit olmayan rekabeti içinde iflas eder ya da sanayinin daha kolay girilebilen dallarına akın eder, işgücü piyasasını istila ederek işgücünün fiyatını değerinin altına düşürür."[13]

İngiliz işçi sınıfının doğduğu koşulların bütün dehşetini Marx'ın *Kapital*'inde izlemek mümkündür. İşçiler yavaş yavaş ve acı çekerek, mücadele etmesini öğrendiler. "Çalışma özgürlüğünün" bu türlü çiğnenmesini şiddetle protesto eden fabrika sahipleri, sömürü oranında belli kısıtlamalar yapılmasına razı olmak zorunda kaldılar (örneğin çocukların çalıştırılması ve işgününün kısaltılması konularında):

"İşgününün bazı üretim dallarında düzenlenmesinin tarihi ve diğer dallarda da düzenlenmesi için bugün sürdürülmekte olan mücadele, tek başına işçinin kendi işgücünü satan 'özgür' işçinin, kapitalist üretim belli bir aşamaya ulaştıktan sonra, bütün

12 Marx, *Kapital*, "Fabrika", c.1.
13 Marx, *Kapital*, "İşçi ile Makine Arasındaki Mücadele", c.1.

direnme gücünü yitirdiğini kesin olarak kanıtlar. Bu yüzden normal bir işgününün gerçekleştirilmesi, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında az çok gizli, uzun süreli bir iç savaşın sonucudur. Bu çatışma modern sanayi alanında cereyan ettiği için, ilkönce bu sanayinin beşiğinde, İngiltere'de patlak verir. İngiliz fabrika işçileri yalnızca İngiliz işçi sınıfının değil, genel olarak modern işçi sınıfının savunucularıydı; aynı şekilde sermaye teorisine ilk darbe indirenler de onların teorisyenleri oldu."[14]

Eğer artık Batı Avrupa'da kapitalist sömürünün en vahşi biçimlerine rastlanmıyorsa, bu tamamen, ilk başta yasalara meydan okunarak kurulan sendikaların kapitalist sömürüye karşı verdikleri "iç savaş" sayesinde olmuştur. Vahşet, beyazların iktidarı ele geçirdiği sömürgelerde, özellikle Afrika'da sürmektedir. Avrupalı sömürgecilerin, işgal edilmiş ülkelerin halklarıyla olan ilişkilerinin tarihi, dizginsiz bir zulüm tarihidir:

"Burjuva uygarlığının olanca ikiyüzlülüğü ve tabiatında barındırdığı vahşet, saygın biçimlere büründüğü beşiğinden çıkarak çırılçıplak gittiği sömürgelerde gözler önüne serilmektedir."[15]

3. Üretim ve Tüketim

Kapitalist toplumun temel çelişmesi, üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel niteliği arasındaki çelişmedir. Bu çelişme, hem kapitalist sınıf ile proletarya arasındaki çatışmada, hem de işçilerin yarattığı artı-değer için birbirleriyle mücadele eden kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabette ifadesini bulur.

Kullanım değerlerinin üretildiği ilkel toplumda emek ürünleri, doğrudan doğruya, onları aralarında bölüşen üreticiler tarafından tüketilirler. Üretim, bölüşüm ve tüketim, bilinçli olarak denetlenen sürekli bir sürecin birbirinden ayrılmaz aşamalarıdır. Bunlar arasında denge, üreticilerin bilmediği toplumsal nedenlerden dolayı değil, yalnızca doğal nedenlerden dolayı bozulabilir.

14 Marx, *Kapital,* "Normal Bir İşgünü İçin Mücadele", c.1.
15 Marx-Engels, "Hindistan'daki İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları", *Seçme Eserler,* c.1.

Değişim için üretim geliştikçe, üretim ile tüketim arasındaki bağ pazarda gözden kaybolur. Düzensizlikler bir rastlantı eseriymiş gibi belirir ve üreticiyi doğal bir afetin darbesi gibi sarsan bir ekonomik bunalım tarafından düzene girene dek birikmeye devam eder:

> "Ürünler arasındaki rastlantısal ve sürekli olarak dalgalanan değişim ilişkilerinin ortasında, onların üretimi için toplumsal olarak gerekli emek-zamanı kendisine mutlak bir doğa yasası olarak kabul ettirir. Bu, tıpkı bir ev üzerimize yıkıldığında yer çekimi yasasının kendini kabul ettirmesine benzer."[16]

Bu tür bunalımlar meta üretiminin bütün aşamalarında görülür ama, kapitalizmde doruğuna ulaşır. Üretimin toplumsal niteliği ile mülkiyetin özel niteliği arasındaki çelişme, artık üretimin merkezi bir otorite tarafından planlandığı ve örgütlendiği fabrika ile alıcı ve satıcıların kendilerinin denetleyemedikleri, ekonomik güçlerin insafına terk edildikleri pazar arasındaki çelişme olarak ortaya çıkar:

> "Meta üretimine dayanan bütün toplumların özelliği, üreticilerin kendi toplumsal ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirmiş olmalarıdır. Her üretici, tesadüfen elinde olan üretim aracı ile ve bireysel ihtiyaçlarını değişim aracı aracılığıyla karşılamak üzere, üretimde bulunur. Ürettiği ürünün ne kadarının pazara geleceğini ya da o ürün için ne kadar talep olduğunu hiç kimse bilmez; hiç kimse onun bireysel ürününün gerçek bir ihtiyacı karşılayıp karşılayamayacağını, masrafını çıkarıp çıkaramayacağını, hatta satılıp satılamayacağını da bilmez. Toplumsal üretimde anarşi hüküm sürer. Ne var ki, bütün üretim biçimleri gibi meta üretiminin de bağrında taşıdığı, kendisinden ayrılmaz yasaları vardır; ve bu yasalar anarşiye rağmen, anarşi içinde ve anarşi aracılığıyla kendilerini kabul ettirirler."[17]

> "Kapitalist üretim biçiminin toplumsal üretimdeki bu anarşiyi hızlandırmasının başlıca yolu ise, anarşinin tam karşıtı olmuştur: Tek tek her üretim kuruluşunda üretimin gitgide daha fazla

16 Marx, *Kapital,* "Meta Fetişizmi ve Sırrı", c.1.

17 Engels, *Anti-Dühring,* İngilizce basım, Londra, 1885; Lenin, "Bunalımdan Çıkarılan Dersler", *Toplu Eserler,* c.5.

toplumsal bir temelde örgütlenmesi... Toplumsal üretim ile ürünlere kapitalistçe el koyuş arasındaki çelişme, tek tek fabrikalar içinde üretimin örgütlenmesi ile, bir bütün olarak toplumdaki üretim anarşisi arasındaki karşıtlıkta kendisini tekrarlar."[18]

Kapitalist üretim anarşisi aracılığıyla işleyen bu yasalar nelerdir?

Kapitalist üretim sürecini Üçüncü Bölüm'de incelemiştik. Kapitalistin daha fazla sermaye yatırmadan artı-değer oranını artırmasının iki yolu vardır. Ücretleri artırmadan işgününü uzatabilir; bu *mutlak* artı-değerin artmasını sağlar. Ya da işgününü uzatmadan, ücretleri de artırmadan işçilerini daha sıkı çalışmaya zorlar ve böylece gerekli emek için harcanan zamanı göreli olarak kısaltır; bu da *göreli* artı-değerin artmasına yol açar.[19] Ama elbette bu yöntemler direnmeyle karşılaşır.

Kapitalist, aynı amaçla, çalıştırdığı işçilerin emeğini daha üretken hale getirerek göreli artı-değerini artırmak üzere yeni makineler satın almak, yeni buluşları uygulamak için yatırımda bulunur. Bu yatırım, diğer rakipleri karşısında ona üstünlük sağlar; ama er geç rakiplerinden biri daha da iyi bir makine kullanmaya başlayacak ve ona karşı benzer bir üstünlük elde edecektir. Kapitalistlerin tümü, rekabet yüzünden üretimi genişletmek zorunda kalırlar. Ama böylelikle, yalnızca daha yüksek bir düzeyde rekabete yol açmış olurlar. Her aşamada, yeni makineler kullanmaya başladıkça, değişken sermayeye göre sabit sermayenin oranını yükseltirler; artı-değerin kaynağı ise Üçüncü Bölüm'de ortaya konulduğu gibi, değişken sermayedir. Bunun sonucu, kâr oranının düşmesidir.

Bu çelişme, kapitalist üretimin tabiatından gelir. Kapitalist üretim biçiminin daha önceki üretim biçimleri üzerindeki üstünlüğü tam da burada, yani çalışma sürecine makinelerin uygulanmasıyla emek üretkenliğinin artırılmasında yatmaktadır. Ne var ki, kapitalist üretim koşullarında bu, ancak, sabit sermayenin değişken sermayeye olan oranının artırılmasıyla gerçekleştirilebilir; bu da kâr oranının düşmesine yol açar.[20] Üretimi genişletmesini zorunlu kılarak kapitalist sistemi ileri götüren, işte bu ortadan kaldırılamaz çelişmedir.

18 Engels, *Anti-Dühring.*
19 Marx, *Kapital,* "Göreli Artı-Değer Kavramı", c.1.
20 Marx, *Kapital,* "Yasanın Kendisi", c.3.

Fabrikada kapitalist, üretim hedefine en az maliyetle ulaşabilmek amacıyla işleri büyük bir dikkatle planlar. Bu amaca ulaşabilmek için, her aşamada, gerekli hammaddeler ve yedek parçalar da dahil olmak üzere makinelere sahip olması gerekir. Bunlar onun "üretim araçları"dır. Bunlar, gerektiği zamanda elinde olmazsa, üretim sekteye uğrar ve kendisi zarar eder. Ama bu üretim araçları da, benzer koşullarda ve benzer belirsizliklerle karşı karşıya bulunan kapitalistler tarafından üretilen metalardır. Kapitalist, sonunda bütün mallarını, hangi fiyata satılacaklarını bilmeden satışa arz eder. Fabrikada ne kadar iyi planlama yapılırsa yapılsın, kapitalist üretim, anarşinin hüküm sürdüğü pazarda başlar ve orada sona erer.

Düzgün bir biçimde işlemesi için, her ekonomik sistemde, üretim ile tüketim arasında bir denge kurulması zorunludur. Kapitalist sistemde, üretim aracı olarak piyasaya sunulan metaların (makineler, hammaddeler vb.) toplam değeri, tüketim aracı olarak piyasaya sunulan metaların (gıda maddeleri, giyecek eşyası, evler vb.) toplam değerine eşit olsaydı (her iki tarafta da genişleme payı bırakılması koşuluyla), o zaman bu iki alan birbirini dengelerdi. Ama uygulamada böyle bir denge sağlanamaz; çünkü üretim ile tüketim arasındaki ilişki, piyasa güçlerinin işlemesi yoluyla körcesine belirlenir. İki alan arasında, her alanın farklı kesimleri arasında ve her kesimin kendi içinde, sürekli olarak eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bazı kesimlerde fazla üretim olacak ve bunun sonucunda fiyatlar düşecek, bazı firmalar piyasadan çekilmek zorunda kalacaklardır; bazı kesimlerde de düşük üretim olacak, bu da yeni sermayenin o alana akmasına yol açacak ve bu hareket fazla üretim ortaya çıkana dek sürecektir. Sermayenin serbest hareketi, gerçekten de, sanayi üretiminin bütün dallarında kâr oranının eşitlenmesi eğilimini doğurur,[21] ama kâr oranı gene de düşmeye devam eder. Ayrıca, bütün bunların altında daha da derin bir çelişme yatar: Kapitalist toplumun değişmeyen bir özelliği olan köy ile şehir arasındaki ayrıma uygun olarak, sanayi ile tarım arasındaki eşitsizlik.[22] Bütün bunlar istikrarsızlığı doğuran etkenlerdir.

21 Marx, *Kapital,* "Genel Kâr Oranının Eşitlenmesi", c.3.

22 Lenin, "Tarımda Kapitalizmin Gelişmesini Yöneten Yasalar ile İlgili Yeni Veriler", *Toplu Eserler,* c.22.

Kâr hırsı yüzünden piyasaya durmadan daha fazla mal sürmek zorunda olan kapitalistler, ücretleri düşürerek ya da çalıştırdıkları işçi sayısını azaltarak ücret harcamalarını kısmak yoluyla kâr oranlarını korumaya çalışırlar. Ama böylelikle, aileleriyle birlikte nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturanların satın alma gücünü de azaltmış olurlar; dolayısıyla kendi mallarının pazarını kısıtlarlar. Bu çelişmeden kurtulmak istedikçe onun daha da şiddetlenmesini sağlamaktan başka bir şey yapmazlar; ve bu çelişme onların iradesi dışında olduğu için, zaman zaman patlamalara yol açar ve şiddetli sarsıntılar yoluyla çözülür:

> "Bütün gerçek bunalımların nedeni, son tahlilde daima, biricik sınırı toplumun mutlak tüketim gücü olan kapitalist üretimin üretici güçleri geliştirme eğiliminin karşıtı olarak, kitlelerin kısıtlanmış tüketimi ve sefaletidir."[23]

Kapitalist bunalımın dışsal özellikleri Engels tarafından şöyle tanımlanıyor:

> "Ticaret durgunlaşır; piyasa tıkanır; ürünler satılamadan yığılır kalır; eldeki hazır para yok olur; kredi bulunmaz; fabrikalar çalışmaz; emekçi kitleler, çok fazla ürettikleri için geçim araçlarından yoksun kalırlar; iflaslar iflasları, zorunlu satışlar zorunlu satışları izler. Durgunluk yıllarca sürer, hem üretici güçler hem de ürünler geniş çapta israf olur; bu durum, birikmiş ürünler az çok indirimli fiyatlarla satılana, üretim ve değişim yavaş yavaş canlanana dek devam eder."[24]

Kapitalist sistemin zayıf noktası (Aşil'in topuğu) olan bu tekrarlanan bunalımlar, kapitalist sistemin en büyük refah dönemi boyunca gittikçe artan bir şiddetle sürüp gitti. 1864'te Marx şöyle diyordu:

> "Bu zehirli ekonomik gelişme döneminde Britanya İmparatorluğu'nun başkentinde, açlıktan ölüm neredeyse kurumlaştı. Dünya tarihinin kayıtlarında o çağ, bir ticaret ve sanayi buna-

23 Marx, *Kapital,* "Parasal Sermaye ve Gerçek Sermaye, I", c.3.
24 Engels, *Anti-Dühring.*

lımı olarak adlandırılan toplumsal afetin, gittikçe hızlanan bir biçimde tekrarlanması, yayılması ve ölümcül etkisinin artması ile belirlenmektedir."[25]

O günden bu yana metropol ülkelerin işçi sınıfı, aralıksız bir mücadele ile, o arada sömürülerini denizaşırı sömürgelere dek genişletmiş olan kapitalistlerden ödünler elde etti. Metropol ülkelerdeki işçilerin elde ettiği ödünler ile sömürgelerdeki, örneğin yatırılan sermayenin büyük bölümünün İngiliz sermayesi olduğu Güney Afrika'daki işçilerin tüyler ürpertici durumları aynı madalyonun iki yüzüdür. Tümü de ücretli köledirler.

4. Can Çekişen Kapitalizm

Tekelci kapitalizm ya da emperyalizm çağında, üretim, yalnızca yeni pazarların açılmasıyla değil, aynı zamanda sermayenin daha büyük birimlerde ve daha az elde yoğunlaşması ile genişler. Küçük firmalar satın alınır; büyük firmalar birleşir; ve rakiplerini yutmuş olan dev işletmeler kendi aralarında amansız bir mücadeleye girişirler. Bu şekilde sanayi sermayesi ile banka sermayesi bir avuç ama son derece güçlü bir mali oligarşinin elinde kaynaşır ve sanayinin bütün kesimlerini birleşik denetimi altına alır. Hükümetin, yalnızca rakiplerin dövüş meydanını korumak için gerekli olduğu serbest rekabet çağı ya da *laissez-faire** kapitalizmi dönemi sona ermiştir. Artık hükümetin kendisi, iktidarlarını piyasayı yönetmek amacıyla kullanan tekelcilerin elinde bir araç olmuştur. Bu araç sayesinde, bir süre için ortalama kâr oranının üzerinde kâr elde etmeleri mümkün olur ve varlıklarını sürdürmeleri için de bu zorunludur. Ne var ki, bazı kapitalistler ortalamanın üzerinde kâr elde ediyorlarsa, bu, diğerleri daha az kâr elde ediyor demektir. Böylece kapitalist sınıfın kendi içindeki rekabet şiddetlenir. Rekabetin bir düzeyde ortadan kalkması demek, yalnızca, başka bir düzeyde daha geniş çapta yeniden ortaya çıkması anlamına gelir:

25 Marx, "İşçilerin Enternasyonal Birliğini Açış Konuşması"; Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.2.

* "Bırakınız yapsınlar" anlamına gelen ve serbest rekabetçi kapitalizmi tanımlamak için kullanılan Fransızca bir söz.

"Emperyalizm, kapitalizmin çelişmelerini karmaşıklaştırır ve keskinleştirir; serbest rekabetle tekeli 'birleştirir' ama değişimi, piyasayı, rekabeti, bunalımları vb. *ortadan kaldırmaz*. Emperyalizm can çekişen kapitalizm, ölmekte olan ama henüz ölmemiş kapitalizmdir."[26]

Tekelin gelişmesi, bir yandan, gittikçe artan bir düzeyde *toplumsal* bir nitelik kazanan üretici güçlerin büyük ölçüde gelişmesini içerir:

"Rekabet tekele dönüşür. Bunun sonucu, üretimin toplumsallaşmasındaki muazzam ilerlemedir. Özellikle, teknik buluşlar ve gelişmeler süreci toplumsallaşır."[27]

Öte yandan, bu gelişmeler özel mülkiyet sınırları içinde gerçekleştiğinden, halk kitlelerine hiçbir yarar sağlamazlar; tam tersine, onlara zarar verirler:

"Emperyalist aşamasında kapitalizm, doğrudan doğruya üretimin en kapsamlı biçimde toplumsallaşmasına yol açar; kapitalistleri, deyim yerindeyse, kendi iradelerine ve bilinçlerine rağmen, tamamen serbest rekabetten tamamen toplumsallaşmaya geçişi belirleyen yeni bir toplumsal düzene doğru sürükler. Üretim toplumsallaşır ama mülkiyet özel olmaya devam eder. Toplumsal üretim araçları bir avuç insanın özel mülkiyeti olarak kalır. Biçimsel olarak kabul edilen serbest rekabetin genel çerçevesi olduğu gibi kalır, ama bir avuç tekelin nüfusun geri kalan bölümü üzerindeki boyunduruğu yüz kat daha ağır, külfetli ve dayanılmaz hale gelir."[28]

İlk birikim döneminde, o sırada şekillenmeye başlayan yeni ulusal devletlerde örgütlenmiş olan Batı Avrupa burjuvazisi, Amerika, Asya ve Afrika'yı yağmalayarak sermaye biriktirmişti. Şimdi ulaştığımız dönemde ise, başta İngiltere olmak üzere aynı devletler sömürgelerin sömürülmesinin yeni bir aşamasına girmişlerdir. Sermayelerini, kâr oranının göreli olarak düşük olduğu kendi ülkelerinde yeniden yatırmak yerine, işgücünün ve hammaddelerin ucuz olduğu sömürgelerde yatırmayı yeğ tutmaya başlarlar:

26 Lenin, "Parti Programının Gözden Geçirilmesine İlişkin Belgeler", *Toplu Eserler*, c.24.
27 Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*.
28 *Aynı yerde*.

"Kapitalizm var olduğu sürece, sermaye fazlası belli bir ülkedeki kitlelerin hayat yüzeyini yükseltmek amacıyla değil (çünkü bu, kapitalistler için kârlarının azalması demektir), tersine denizaşırı geri ülkelere sermaye ihraç ederek kârları artırmak amacıyla kullanılacaktır. Bu ülkelerde sermaye sıkıntısı olduğu için arazi fiyatları göreli olarak düşük, ücretler düşük ve hammaddeler de ucuz olduğu için kâr oranı genellikle yüksektir."[29]

Bütün dünyanın büyük devletler tarafından sömürgelere ve etki alanlarına bölünmüş olduğu emperyalizm çağında, kapitalist sistem, daha fazla yayılacak alan bulamaz ve kendi içine dönerek kendini yemeye başlar. Artık rekabet öylesine şiddetli ve üretimin çapı da öylesine büyüktür ki, her tekelci grup en fazla kârı sağlamak için mücadele etmek zorundadır:

"Tekelci kapitalizmi, sömürgeleri ve diğer geri ülkeleri köleleştirmek ve sistemli bir biçimde yağma etmek, bir dizi bağımsız ülkeyi bağımlı ülke haline getirmek, yeni savaşlar çıkarmak –modern kapitalizmin kodamanları için bu, en fazla kâr elde etmek amacıyla girişilen en iyi 'iştir'– gibi tehlikeli girişimlere iten ve dünyada ekonomik üstünlük sağlamaya girişmesine yol açan, hep bu en fazla kâr elde etme zorunluluğudur."[30]

"Ölmekte olan ama henüz ölmemiş" kapitalizm, kendisini parçalamakta olan gücü de gözler önüne sermektedir. Sefalete son verebilecek yeni üretici güçler ile üretim araçları üzerindeki vahşi bir zulüm ve yıkıcı savaşlarla sürdürülen özel mülkiyet arasındaki çelişme. Bu çelişmenin çeşitli yansımaları yüzyıldan daha uzun bir süre önce Marx tarafından gözlenmişti:

"Bir yandan, insanlık tarihinin daha önceki hiçbir döneminde görülmeyen bilim ve sanayi güçleri doğmuştur. Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun son günlerindekini çok geride bırakan çürüme belirtileri vardır. Günümüzde her şey kendi karşıtına gebeymiş gibi gözükmektedir. İnsan emeğini kısaltmak ve verimli kılmak

29 *Aynı yerde.*
30 Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, İngilizce basım, Moskova, 1952.

gibi harikulade bir güce sahip olan makineleşmenin, insanı aç bıraktığını ve çalışmaktan bitap düşürdüğünü görüyoruz. Yeni zenginlik kaynakları, garip bir gizli büyü ile sefalet kaynakları haline geliyor. Sanatın zaferleri, kişiliğin yitirilmesi pahasına elde edilmektedir. İnsan, doğaya egemen olmasıyla aynı hızda, başka insanların ya da kendi alçaklığının kölesi haline gelir gibi görünüyor. Bilimin katkısız ışığı bile ancak cehaletin karanlık zemini üzerinde parlayabiliyor. Bütün buluşlarımız ve ilerlememiz, maddi güçlere zihinsel hayat vermekten ve insan hayatını maddi bir güce indirgeyerek köreltmekten başka bir sonuç vermez gözükmektedir. Bir yanda modern sanayi ve bilim ile diğer yanda bugünkü sefalet ve çürüme arasındaki bu uzlaşmazlık; çağımızda üretici güçler ile toplumsal ilişkiler arasındaki bu uzlaşmazlık, elle tutulur, karşı konulamaz ve su götürmez bir gerçektir."[31]

Ama bu arada, kapitalist sınıf, kendisini yıkacak olan gücü de sahneye çıkarmıştır:

"Dönüşüm süreci eski toplumu tepeden tırnağa kadar yeterince çözer çözmez; emekçiler proleter, emekleri de sermaye haline getirilir getirilmez; kapitalist üretim biçimi kendi ayakları üzerinde durmaya başlar başlamaz; özel mülk sahiplerinin daha da mülksüzleştirilmesinin yanı sıra, emeğin daha da toplumsallaşması ve toprağın ve diğer üretim araçlarının toplumsal olarak işletilen -dolayısıyla ortak- üretim araçları haline daha da fazla getirilmesi de yeni bir biçim alır. Artık mülksüzleştirilmesi gereken, kendisi için çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme kapitalist üretimin bağrında var olan yasaların işlemesiyle, sermayenin yoğunlaşmasıyla gerçekleştirilir. Bir kapitalist, daima, birçok kapitalisti öldürür. Bu yoğunlaşma ile ya da birçok kapitalistin bir avuç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile birlikte, çalışma sürecinin kooperatif biçiminin gittikçe artan bir biçimde gelişmesi; bilimin bilinçli olarak tekniğe uygulanması; toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi; iş araçlarının yalnızca

31 Marx, "Halkın Gazetesi'nin Yıldönümünde Konuşma"; Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.1.

ortak olarak kullanılabilen araçlara dönüşmesi; bütün üretim araçlarının birleşmiş, toplumsallaşmış emek tarafından kullanılan üretim araçları olması yüzünden bunlarda tasarruf sağlanması; bütün halkların dünya pazarı ağı içinde birbirleriyle kaynaşmaları ve onunla birlikte kapitalist düzenin uluslararası niteliği de gelişir. Bu dönüşüm sürecinin bütün yararlarını gasp ederek kendi tekellerine alan parababalarının sayısının sürekli olarak azalmasının yanı sıra, sefalet, zulüm, kölelik, çürüme, sömürü büyük ölçüde artar; ama bununla birlikte, bizzat kapitalist üretim sürecinin işlemesiyle sayısı artan, disiplin kazanan, birleşen ve örgütlenen bir sınıf olan işçi sınıfının direnişi de gelişir. Sermayenin tekelleşmesi, kendisiyle birlikte ve kendisine bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen kapitalist üretim biçiminin gelişmesini kösteklemeye başlar. Üretim araçlarının yoğunlaşması ve emeğin toplumsallaşması, giderek, üzerlerindeki kapitalist kabukla artık bağdaşmadıkları bir noktaya ulaşır. Bu kabuk şiddetle parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanları çalar. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler."[32]

Bu alıntıda Marx, kapitalist toplumun gelişme sürecinin özünü ortaya koymaktadır. Marx'ın tahlili hâlâ bütünüyle geçerlidir. Çünkü onun ölümünden sonra, emperyalizm çağında ortaya çıkan yeni etkenler de, Lenin'in belirttiği gibi, Marx'ın ortaya koyduğu bu çelişmelerin daha da gelişmesinin ürünü olmuştur. Bunların etkileri, proletarya hareketini, başladığı yer olan Batı Avrupa'dan, burjuvazinin henüz iktidara gelmediği geri ülkelere doğru yaymak yönünde oldu. Böylece sosyalist devrim, burjuva devrimiyle ve sömürge halklarının emperyalizme karşı mücadelesiyle iç içe geçti.

32 Marx; *Kapital,* "Kapitalist Birikimin Tarihi Eğilimi", c.1.

ALTINCI BÖLÜM

BİREYSEL ÖZGÜRLÜK

1. Bilinç ve Toplumsal Varlık

Diyalektik ve tarihi materyalizmin temel ilkesi, düşünce ile varlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyar:

> "İnsanlar, hayatlarının toplumsal üretiminde, kendi iradelerinden bağımsız ve zorunlu olan belirli ilişkiler içine, üretim ilişkileri içine girerler; bu üretim ilişkileri, maddi üretici güçlerin gelişmesinin belirli bir aşamasına uygun düşer. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, üzerinde hukuksal ve siyasal üstyapının yükseldiği gerçek temel olan toplumun ekonomik yapısını oluşturur; bu yapıya toplumsal bilincin belirli biçimleri denk düşer. Maddi hayatın üretim biçimi genel olarak, toplumsal, siyasal ve zihinsel hayat sürecini belirler. İnsanların varlığını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır."[1]

Bundan, insanın toplumsal ilişkilerini kavrama yeteneğinin ölçüsünün, üretici güçlerin gelişmesinin belirlediği ilişkilerin karmaşıklığına bağlı olduğu sonucu çıkar. Kavrayışı hiçbir zaman tam olamaz, çünkü bu, özne ile nesnenin bütünüyle birbirinden ayrılması anlamına gelirdi; ama tam bir kavrayışa ulaşmak, insanın, toplumsal ve zihinsel ilerleme süreci içinde durmadan yaklaşmakta olduğu bir hedeftir.

1 Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsözü"; Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.1.

Modern materyalizmin, yani Marksizmin bakış açısından, bilgimizin nesnel, mutlak gerçeğe yaklaşmasının *sınırı,* tarihi bakımdan koşula bağlıdır ama böyle bir gerçeğin varlığı koşula bağlı değildir ve bizim ona yaklaşmakta olduğumuz da hiçbir koşula bağlı olmayan bir gerçektir... Marx ve Engels'in materyalist diyalektiğinde kuşkusuz görececilik (relativizm) vardır, yani nesnel gerçeğin inkârı anlamında değil de, bilgimizin bu gerçeğe yaklaşmasının sınırlarının tarihi olarak koşula bağlı olduğu anlamında, bütün bilgimizin göreli olduğunu kabul eder."[2]

İnsanın bilgisi toplumsal pratikten gelir. Çevresindeki dünya hakkındaki kavrayışını, o dünyayı değiştirme mücadelesi içinde geliştirir. Doğa konusundaki bilgisi üretim faaliyetinden kaynaklanır ve doğrudan doğruya bilimsel deney tarafından doğrulanabilir. Toplum hakkındaki bilgisi ise sınıf mücadelesinden kaynaklanır ve bu bilgi de devrimci eylem süreci içinde sınanabilir:

"Marksistler, insanın dış dünya hakkındaki bilgisinin doğruluğunun tek ölçütünün yalnızca toplumsal pratik olduğunu savunurlar. Gerçekte olan şudur: İnsanın bilgisi, yalnızca, toplumsal pratik süreci (maddi üretim, sınıf mücadelesi ya da bilimsel deney) içinde önceden tasarlanmış olan sonuçlara ulaştığı zaman doğrulanır. Bir insan çalışmasında başarılı olmak istiyorsa, yani tasarlamış olduğu sonuçlara ulaşmak istiyorsa düşüncelerini nesnel dış dünyanın yasalarına uygun bir hale getirmelidir; düşünceleri bu yasalara uymuyorsa başarısızlığa uğrar."[3]

2. Çağın Yanılsaması

Bugüne kadar insanın toplumu kavrayışı, daima, doğayı kavrayışının gerisinde kalmıştır. Bütün bilim adamları doğa olgularının nesnelliğini kabul ederler ama birçok burjuva bilim adamı tarih yasalarının varlığı karşısında kördür. Toplumsal ilişkileri, sınıf mücadelesi

2 Lenin, *Materyalizm ve Ampriokritisizm, Toplu Eserler,* c.14.
3 Mao Zedung, "Pratik Üzerine", *Seçme Eserler,* Kaynak Yayınları, c.1, s.378.

süreci içinde tarihi bakımdan oluşmuş şeyler olarak değil de, insan doğasına ya da sözüm ona "doğal" bir zorunluluğa uygun olarak, az çok sürekli bir biçimde saptanmış şeyler olarak görürler; ve bununla, bilim adamı olarak tanıdıkları doğayı değil de, doğa üstünden pek uzak olmayan, fizik ötesi bir şey olarak tanımlanan idealist doğa kavramını kastederler.

Cinsiyet ve kanbağı gibi doğal olgulara ve son derece düşük bir maddi üretim düzeyine dayanan ilkel toplumda, insan, toplum ile doğa arasındaki herhangi bir ayrımın pek bilincinde değildi. Üretimin gelişmesi ve bunun, kol emeği ile kafa emeğinin ayrılmasına yol açması ile birlikte her iki alan, tek bir bütünün birbirine bağlı iki parçası olarak ayrıldı. Bu bütün, kralın kişiliğinde Tanrı tarafından yönetilmekteydi ve toplumun iyi bir şekilde yönetilmesinin, doğa düzeninin iyi işlemesi için gerekli olduğuna inanılıyordu. Krallık kavramı çevresinde oluşan bu düşünceler günümüze kadar yaşamıştır. Feodal Avrupa'da, başında kralın bulunduğu yönetici sınıfın ayrıcalıklı durumunun, Tanrı tarafından yaratılan evrenin değişmez bir özelliği olduğuna inanılıyordu. Ancak modern burjuvazinin doğuşuyla birliktedir ki, tarihi bir süreç olarak sınıf mücadelesi fikri ortaya çıkmaya başlamıştır; ve bu yeni sınıf bile kitleleri, kendi payına, "doğal" adaletin ölümsüz ilkelerine sarılarak kendi safına çekmiştir.

Bu tür yanılsamalar, sınıflı toplumun bütün dönemlerinin özelliği olan "ortak biçimlere ya da genel fikirlere" aittir.[4] Ama özel biçimleri bir dönemden diğerine değişir, Marx, "çağın yanılsaması"ndan bu anlamda söz eder.

Sınıflı toplumun her dönemi, sınıf mücadelesindeki yeni aşamaya denk düşen yeni bir yanılsama geliştirmiştir. Bu yanılsama, söz konusu sınıfın yalnızca toplumsal ilişkileri konusundaki bilincine değil, bütün bakış açısına egemendir. Her çağda yönetici sınıf, toplumdaki yerinin doğa yasalarınca belirlendiğini düşünür. Buna uygun olarak Eski Yunan'da Aristo, özgür insanın köleden doğuştan üstün olduğunu savunarak köleliği meşrulaştırıyordu. Aynı şekilde, Pitagoras'ın öğretisinde de ruh ile beden arasındaki ilişki, efendiyle köle arasındaki bir ilişki olarak ele alınır. Feodal Avrupa'da, Salisburyli John, serfliği şöyle meşrulaştırıyordu: "Evrenin yasasına göre her şey aynı anda ve

4 Marx-Engels, *Komünist Partisi Manifestosu;* Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.1.

eşit bir şekilde düzene girmez; en aşağı olan ortadaki tarafından, orta durumda olan da yüksekteki tarafından düzene sokulur." Ortaçağ Tanrıbilimciliğine (teoloji) göre de Tanrı, başmeleklerden, meleklerden, insanlardan, hayvanlardan ve bitkilerden oluşan bir sıralamanın en tepesindeki tahtında oturur; bu sıralamada herkesin yeri yaratılış sırasında belirlenmiştir.

Başlangıçta, burjuva birey kavramı, feodal toplumun çözülüşü sırasında ortaya çıkan yeni toplumsal güçlerin bir ürünüydü; ancak burjuva bilincinde bu ilişki tersine çevrilmiştir:

> "Bu bireyi tarihi bir sonuç olarak değil de tarihin başlangıç noktası olarak; tarihi süreç içinde gelişen bir şey olarak değil de, doğanın bir verisi olarak gördüler. Çünkü onlara göre bu birey, insan doğası konusundaki kendi düşünceleriyle uyum içindeydi."[5]

Ekonomi biliminin öncüleri olan Adam Smith ve Ricardo bile aynı yanılsama içindeydiler. Adam Smith'i izleyen Ricardo, emek-değer teorisini ortaya koydu; ama, sınıf çatışmalarının varlığını kabul ettiği halde, bunların doğal ve o yüzden de ebedi olduğunu düşünüyordu.[6] Sınıf mücadelesini bütün tarihi açıklığına kavuşturmak, bilimsel sosyalizmin kurucuları olan Marx ile Engels'e düştü.

3. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik

Burjuva ideolojisini incelerken, burjuvazinin tarihindeki iki dönemi ayırt etmek gerekir. Birinci dönemde burjuvazi, köylülüğe ve henüz çocukluk aşamasında olan proletaryaya feodal boyunduruğa karşı verilen mücadelede önderlik eder. İkinci dönemde ise, yönetici sınıf olarak yerini sağlamlaştırdıktan sonra, proletaryanın kendisine yönelttiği gittikçe artan tehditle karşı karşıya kalır.

Başlangıç aşamasında, kapitalist üretim ilişkileri feodal toplumun "rahminde" oluşuyordu.[7] Böylece yeni üretim biçimi ile eski toplumun siyasi ve ideolojik üstyapısı arasında bir çatışma ortaya çıktı:

5 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,* "Giriş"; Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.1.
6 Marx, *Kapital,* "Almanca İkinci Basıma Önsöz", c.1.
7 Engels, *Anti-Dühring;* Lenin, "RKP (B)'nin Olağanüstü 7. Kongresi", *Toplu Eserler,* c.27.

"Ekonomik hayat koşullarındaki bu büyük devrimi, hemen, siyasi yapıda ona uygun bir değişiklik izlemedi. Toplum gittikçe daha fazla burjuvalaşırken, devlet düzeni feodal olarak kalmaya devam etti. Büyük çaplı ticaret –yani uluslararası ticaret, hatta dünya ticareti–, hareketleri kısıtlı olmayan ve mallarını, hiç olmazsa her ayrı alanda herkesin eşit kabul edildiği yasalar temelinde eşit haklara sahip tüccarlar olarak değişebilen özgür meta sahiplerinin varlığını gerektirir. El sanatlarından manifaktüre geçiş, özgür işçilerin varlığını zorunlu kılar; bu işçiler bir yandan loncanın kısıtlamalarından, bir yandan da işgüçlerini kendilerinin kullanmasını mümkün kılacak araçlardan kurtulmuş olmalıdırlar. İşgüçlerini satmak için işverenleriyle sözleşme yapmada özgür olmalı ve sözleşmenin taraflarından biri olarak işverenle eşit haklara sahip bulunmalıdırlar. Ve son olarak bütün insan emeğinin eşitliği ve eşit durumu, *insan* emeği olduğu için ve insan emeği olduğu sürece, bilinçsiz ama en açık ifadesini modern burjuva ekonomisinin değer teorisinde buldu; bu teoriye göre bir metanın değeri, içinde cisimleşmiş olan toplumsal olarak gerekli emek-zamanı tarafından ölçülür. Ne var ki, ekonomik ilişkiler özgürlük ve hak eşitliği gerektirirken, siyasi düzen, her adımda, lonca kısıtlamaları ve özel ayrıcalıklarla bunlara karşı çıkıyordu. Yerel ayrıcalıklar, vergi eşitsizlikleri ve her türden olağanüstü yasalar, ticarette, yalnızca yabancıları ve sömürge halklarını değil, çoğu zaman her ülkedeki vatandaşların büyük kesimini de etkiliyordu. Loncaların ayrıcalıkları, her yerde ve tekrar tekrar manifaktürün gelişmesini önleyen engeller yaratıyordu."[8]

Özgürlük, eşitlik ve feodal ayrıcalıkların ortadan kaldırılması talebi yalnızca burjuvazinin değil, hâlâ feodal yükümlülükler altında olan geniş köylü kitlelerinin de çıkarlarını ifade ediyordu. Aynı zamanda bütün ileri ülkelerdeki burjuvazinin ortak çıkarlarını ifade ettiği için, uluslararası bir çekiciliği de vardı:

"Feodal bağlardan kurtulma ve feodal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması yoluyla eşit hakların sağlanması talebinin toplumun

8 Engels, *Anti-Dühring*.

ekonomik ilerlemesinin onu günün görevi haline getirdiği andan itibaren daha geniş bir boyut kazanması zorunluydu. Bu, ticaret ve sanayinin çıkarı için isteniyorsa, aynı eşitlik, kesin serflikten yukarı doğru bütün bağımlılık derecelerinde işgüçlerinin büyük kısmını karşılıksız olarak feodal efendilerine vermek ve ayrıca ona ve devlete karşı daha başka sayısız yükümlülük yerine getirmek zorunda olan geniş köylü kitlesi için de istenmeliydi. Aynı zamanda, feodal ayrıcalıkların, soyluluğun vergi dışında bırakılmasının, çeşitli feodal malikânelerin sahip olduğu siyasi hakların ortadan kaldırılması talebini bastırmak olanaksızdı. Ve insanlar da artık Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi bir dünya imparatorluğunda değil de birbirleriyle eşit haklar temelinde ilişkiler sürdüren ve aşağı yukarı aynı burjuva gelişme düzeyinde olan bağımsız devletler sistemi içinde yaşadıklarına göre, eşitlik talebinin tek tek devletlerin dışına taşan genel bir nitelik kazanması ve özgürlük ve eşitliğin *insan hakları* olarak ilan edilmesi doğal bir şeydir."[9]

"Feodal soyluluk ile bujuvazi arasındaki uzlaşmazlığın yanı sıra sömürenle sömürülen, çalışmayan zenginlerle çalışan yoksullar arasında genel uzlaşmazlık vardı. Ve işte tam da bu durum, burjuvazinin temsilcilerinin, yalnızca belli bir sınıfın değil de bütün ezilen insanlığın temsilcisi olarak öne çıkmalarını sağlamıştır."[10]

Böylece siyasi mücadele ideolojik alana da girdi ve düşünsel ve ruhsal hayatın bütün dallarına yayıldı. Bütün Batı Avrupa'da ortaçağ kilisesinin ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarına karşı yürütülen saldırı, vicdan özgürlüğü ve hoşgörü, çalışkanlık ve tutumluluk erdemlerini öne süren yeni öğretilerin yayılmasıyla hedefe ulaştırıldı. Protestanlar, papanın otoritesini reddederek burjuvazinin dinsel bağımsızlığını kabul ettirdiler. İngiliz Devrimi, Püritenlikle* resmi Kilise arasındaki dinsel bir çatışma görüntüsü altında yürütüldü. Daha sonraları Aydınlanma

9 *Aynı yerde.*

10 *Aynı yerde.*

* Hıristiyanlıkta ibadette sadelikten ve Hıristiyanlığın temel ilkelerine dönüşten yana olan bir akım.

döneminin filozofları, Fransız Devrimi'nin habercileri, feodal ideolojinin bütün kalelerine ve bu arada dinin kendisine karşı cepheden saldırıya geçtiler:

> "Fransa'da, yaklaşan devrim için insanların zihinlerini arındıran büyük adamların kendileri de son derece devrimci bir biçimde hareket ediyorlardı. Hiçbir dış otorite tanımıyorlardı. Din ve doğa kavramları, toplum, siyasi sistemler, yani her şey en amansız bir biçimde eleştiriliyor, her şeyin mantığa vurularak aklanması gerekiyordu; yoksa var olma hakkı yoktu. Her şeye uygulanan tek ölçüt, akılcı düşünceydi... önceki bütün toplum ve yönetim biçimleri, bütün geleneksel düşünceler akla uygun olmadıkları için tavan arasına atılmışlardı. O güne dek dünya yalnızca önyargılarla yönetilmişti; geçmişteki her şeye yalnızca acımak ve küçümseme ile bakmak gerekirdi. Şimdi ilk kez, gün ışığı parlamaya başlıyordu; bundan böyle boş inançların, haksızlığın, ayrıcalığın ve zulmün yerini ebedi gerçek, ebedi adalet, doğaya dayanan eşitlik ve devredilmez insan hakları alacaktı."[11]

Burjuvazinin düşünsel başarıları, eskimiş feodal önyargıların reddedilmesi ve kapitalist üretimin gelişmesinin açtığı yeni ufukların keşfedilmesini içerdiği ölçüde, insan bilgisine kalıcı bir katkıyı ifade ediyordu; ne var ki, mutlak geçerlilik iddiasına sarıldığı anda o da bir yanılsama içine düşüyordu:

> "Bugün bu akıl egemenliğinin, burjuvazinin idealleştirilmiş egemenliği olduğunu; ebedi adaletin burjuva adaleti olarak gerçekleştiğini, eşitliğin yasa önündeki burjuva eşitliğine indirgendiğini; burjuva mülkiyetinin temel insan haklarından biri olarak görüldüğünü; ve akıl yönetiminin, Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme'sinin, bir burjuva-demokratik cumhuriyet olarak gerçekleştiğini ve ancak da öyle gerçekleşebileceğini biliyoruz. 18. yüzyılın büyük düşünürleri de kendi çağlarının getirdiği sınırlamaları, kendilerinden öncekilerden daha fazla aşabilmiş değillerdi."[12]

11 *Aynı yerde.*
12 *Aynı yerde.*

Rekabetçi kapitalizmin yeni aşamasını başlatan Sanayi Devrimi'yle birlikte bu burjuva ülküleri de, sınıf güçlerindeki dengenin değişmesine uygun düşecek biçimde, üstü kapalı bir değişim geçirdi. İngiliz burjuvazisi bu ülkülerin gerçekleşmesini amaç edindiğini ilan eden Fransız Devrimi'ni hoş karşılamak şöyle dursun, bu devrimin (zaten tasfiye etmiş oldukları) feodal ayrıcalıklar için değil de burjuva mülkiyeti için bir tehdit oluşturduğunu düşündü. Her iki ülkede de burjuva ideologları savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Bu değişme, özellikle iktisat teorisi alanında çarpıcı bir biçimde kendini gösterdi:

> "Fransa ve İngiltere'de burjuvazi siyasi iktidarı ele geçirmişti. Bundan sonra sınıf mücadelesi, hem pratik hem de teorik bakımdan, gittikçe daha açık ve tehdit edici biçimler almaya ve bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanlarını çalmaya başladı. Artık şu ya da bu teoremin doğru olup olmadığı değil, sermaye için yararlı olup olmadığı, uygun olup olmadığı ve siyasi bakımdan tehlikeli olup olmadığı söz konusuydu. Tarafsız araştırmacıların yerini kiralık ödül yarışmacıları almış, gerçek bilimsel araştırmanın yerine de burjuva savunucularının kara vicdanı ve kötü niyeti geçmişti."[13]

Malthus, Bentham ve İngiliz burjuvazisinin diğer savunucularının eserlerinde işbirliğinin yerini rekabet almıştı. Özgürlük ve eşitlik ülküleri, baskıdan kurtuluş ve hep birlikte insanlığın iyiliği için çalışma özgürlüğü olarak değil de, kişinin özel çıkarları için başkalarıyla eşit koşullar altında rekabet etme özgürlüğü olarak yorumlanıyordu. Uygar yaşantının temeli olan burjuva mülkiyeti, yoksulların yararlanamayacağı bir ayrıcalıktı; ve yoksulluk, yeni toplumun doğum sancıları olarak değil, sürekli bir zorunluluk olarak görülüyordu.

Yoksulluğun kaçınılmaz oluşu, Malthus'a göre daima geçim araçlarından daha fazla olan nüfusun doğal artışından kaynaklanır. Yoksulların durumunu düzeltmek için çaba harcamak yanlıştır; çünkü onların hayat mücadelesi, kendi başına bırakılırsa, en güçlü olanın yaşaması ilkesinin işlemesini sağlar.[14] Bu fikirlerde, Darwin'in türle-

13 Marx, *Kapital,* "Almanca İkinci Basıma Önsöz", c.1.

14 Engels, "Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları"; Marx, *1844 Yılının Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları.*

rin kökeni teorisinin tohumlarını görürüz; ve Darwin bu temel üzerinde biyoloji biliminde devrim yaptığı zaman, burjuva iktisatçıları, onun teorilerinin, işçilerin yoksulluğunun bir doğa yasası olduğunu kesin bir biçimde kanıtladığını ileri sürdüler.[15]

Malthus'a göre, fabrika sahibinin işçiye ödediği ücretin arz ve talep yasasına uyması gerekir; arz-talep yasası ise, "nüfusun sermayeye oranını" temsil eder. Fabrika sahibinin görevi, işini en yüksek kâr elde edecek şekilde yürütmektir; çünkü böylece ulusal zenginliğe katkıda bulunur ve yoksul emekçilere iş sağlar. Devletin görevi ise, mülkiyet hakkını korumak ve böylece bütün sözleşmelere, bir işverenle diğeri arasındaki ve işverenle işçi arasındaki sözleşmelere uyulmasını sağlamaktır. Bu koşulların, hiçbir mülke sahip olmayanları hedef aldığı görülüyordu ve radikaller arasında kralın bütün uyruklarının siyasi haklardan yararlanacağı günün gelmesini bekleyenler vardı. Daha az iyimser olanlar ise, işçilerin çok fazla şey umut etmemesi gerektiğini söyleyen Burke'ye hak veriyorlardı:

> "İyi düzen, bütün iyi şeylerin temelidir. Kazançlı olabilmeleri için insanların, köleleşmeden uysal ve yumuşak başlı olmaları gerekir. Yargıcın saygınlığı, yasaların da otoritesi olmalıdır. Halkın büyük çoğunluğunun kafasından, doğal boyun eğme kavramının çıkmaması gerekir. Ortak olmadıkları mülkiyete saygı göstermek zorundadırlar. Çalışma ile elde edilebilecek olanı elde etmek için çalışmalıdırlar; ve harcadıkları çaba ile elde ettiklerinin eşit olmadığını düşünürlerse –ki çoğu zaman öyle düşünürler–, onlara ebedi adaletin eşitliğinde teselli bulmayı öğretmeliyiz." (E. Burke, *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler.*)

Viktorya dönemi burjuvazisinin gözüyle endüstriyel ilişkiler dünyası, Marx tarafından şöyle tanımlanıyordu:

> "Sınırları içinde işgücü alım satımının sürdüğü... alan, gerçekten, insanın doğuştan sahip bulunduğu haklar için bir cennettir. Yalnızca orada Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham hüküm sürer. Özgürlük vardır, çünkü bir malın, diyelim işgücünün, alıcı

15 Engels, *Doğanın Diyalektiği,* Notlar, İngilizce basım, Londra, 1948.

ve satıcısı yalnızca kendi özgür iradeleri tarafından kısıtlanırlar. Özgür kişiler olarak sözleşme yaparlar ve yaptıkları sözleşme de ortak iradelerinin yasal ifadesinin büründüğü biçimden başka bir şey değildir. Eşitlik vardır. Çünkü herkes diğeriyle yalnızca birer meta sahibi olarak ilişkiye girer ve eşdeğerlerin değişimi söz konusudur. Mülkiyet vardır, çünkü herkes yalnızca kendisine ait olan şeyi satar. Ve Bentham da vardır, çünkü herkes yalnızca kendi dümenine bakar. Onları bir araya getiren ve birbirleriyle ilişkiye sokan tek güç, her birinin bencilliği, kazanç hırsı ve kişisel çıkarlarıdır. Her biri kendi dümenine bakar ve başka hiçbir şeye aldırmaz; işte böyle yaptıkları içindir ki, daha önceden gerçekleşmiş uyuma uygun olarak ya da her şeyi bilen ve gören bir gücün himayesi altında, birbirlerinin karşılıklı yararı, ortak refah ve karşılıklı çıkarları için elbirliğiyle çalışırlar."[16]

Çalışkanlıkları ve girişkenlikleriyle İngiltere'yi "dünyanın atölyesi" haline getiren ve Viktorya dönemi centilmenlerinin, onları çok iyi tanıyan biri tarafından çizilen portresi ise şöyledir:

"İngiliz burjuvazisi kadar ahlaksızlaşmış, bencillik tarafından o kadar alçaltılmış, içinden o kadar çürümüş ve ilerleme yeteneğinden o kadar yoksun olan başka bir sınıf görmedim; ve bununla da gerçek burjuvaziyi, özellikle liberal, Tahıl Yasası'nı kaldırma taraflısı burjuvaziyi kastediyorum. Ona göre dünyada, kendisi de dahil olmak üzere, her şey yalnızca para için var olmaktadır. Çabuk para kazanmaktan daha büyük bir mutluluk ve para kaybetmekten daha büyük bir açı tanımaz. Bu açgözlülük ve para hırsı ortamında, bir tek insanca duygu ya da görüşün lekelenmeden kalması olanaksızdır. Bu İngiliz burjuvalarının iyi kocalar ve iyi aile babaları oldukları, daha birçok kişisel erdeme sahip bulundukları ve günlük ilişkilerinde bütün diğer burjuvalar kadar dürüst ve saygın oldukları bir gerçektir. Hatta iş konusunda bile onlarla iş yapmak, Almanlarla iş yapmaktan daha iyidir; bizim madrabaz tüccarlarımız kadar bezirgânca pazarlık yapmazlar. Ama bu bir şeyi değiştirir mi? Sonuç olarak

16 Marx, *Kapital*, "İşgücünün Alımı ve Satımı", c.1.

onları belirleyen, yalnızca kişisel çıkarları ve özellikle para kazanma hırslarıdır. Bir keresinde böyle bir burjuvayla Manchester'e gitmiş ve ona kötü, sağlıksız inşaat yönteminden, emekçi halkın yaşadığı mahallelerin içinde bulunduğu berbat koşullardan söz etmiş ve bu kadar kötü bir şekilde inşa edilmiş bir başka şehir görmediğimi söylemiştim. Adam sonuna kadar sessizce dinledi ve ayrıldığımız köşede şöyle dedi: 'Ama gene de burada çok para kazanılıyor; iyi günler efendim!'"[17]

Bugünkü liberal çevrelerde böylesine açık sözlülük hor görülebilir, ama çevrelerindeki dünya çatırdarken, Malthus gibi, kâr dürtüsüne olan inançlarını ilan etmeye devam eden sanayi önderleri hâlâ vardır:

"Kâr, ulusun refahının artmasının tek kaynağı ve her birimizin işsiz kalmamasının gücencesidir." (*The Times* gazetesi.)

4. Burjuva Demokrasisi

Kapitalist toplumun ayırt edici devlet biçimi, burjuva parlamenter demokrasidir. "Bir kişi, bir oy" şeklindeki burjuva-demokratik ilke, özel mülkiyete dayanan hukuki eşitlik anlayışının siyasi ifadesidir:

"Eşitlik sorununun soyut ve biçimsel bir şekilde ortaya konması... burjuva demokrasisinin kendi tabiatında var olan bir şeydir. Genel olarak bireyin eşitliği maskesi altında burjuva demokrasisi, mülk sahibi ile proleter, sömüren ile sömürülen arasında biçimsel ya da hukuki eşitliğin bulunduğunu ilan eder ve böylece ezilen sınıfları büyük ölçüde aldatır."[18]

Lenin, burjuva demokrasisini, "parlamenter biçimler tarafından maskelenen burjuva diktatörlüğü" olarak tanımlar.[19] Demokrasi ile diktatörlük arasındaki ilişki konusundaki Marksist anlayışı kavrayabilmek için, sanayi kapitalizmi çağında gelişen İngiliz parlamenter sistemini gözden geçirmek yararlı olur.

17 Marx-Engels, *İngiltere Üzerine,* İngilizce basım, Moskova, 1953.
18 Lenin, "Milli Mesele ve Sömürgeler Meselesi Üzerine Tezlerin Ön Taslağı", *Toplu Eserler,* c.31.
19 Lenin, "Proletarya Diktatörlüğü", *Toplu Eserler,* c.30.

1832 Reform Yasası'ndan önce, ülkenin yönetimi –yani silahlı kuvvetlerin denetimi, kanun ve düzenin sürdürülmesi ve maliyenin yönetimi–, yalnızca halkın küçük bir azınlığını –toprak sahiplerini, tüccarları ve maliyecileri– temsil eden bir parlamentonun elindeydi. Yukarıda, o günkü egemen sınıfların üyesi olan Edmund Burke'den yaptığımız alıntıda olduğu gibi, halk kitleleri, yönetmeye değil, yalnızca yönetilmeye layık oldukları gerekçesiyle oy hakkından yoksun bırakılmışlardı. Bu, burjuvazinin *açık* diktatörlüğüydü.

Yeni sanayi burjuvazisinin baskısı altında geçirilen ve işçi sınıfının da desteğini alan 1832 Reform Yasası'nın bir sonucu olarak seçim sistemi, sanayicilere, siyasi iktidardan, ekonomik güçleriyle orantılı olarak pay verecek biçimde yeniden düzenlendi. Ama oy hakkı gene de mülkiyet koşulu ile kısıtlanıyor ve işçi sınıfı bundan yoksun bırakılıyordu. Daha sonra reform için ajitasyonu *Çartistler* devraldı. Bütün ülke çapındaki kitle mitingleri tarafından desteklenen Çartistler, parlamentoya, eşit seçim bölgeleri, parlamentoya seçilen üyeler için mülkiyet koşulu aranmasının kaldırılması, erkekler için genel oy hakkı, yıllık parlamento, gizli oy ve parlamento üyelerine ücret verilmesi taleplerini kapsayan bir dilekçe verdiler. Bu talepler kabul edilseydi, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan işçiler iktidara gelebilirdi, ama işte tam da bu nedenle burjuvazi bu talepleri reddetti. Hükümet orduya ve polise başvurdu ve Çartist hareketi bastırıldı. Parlamenter reformlardan yana olan burjuva radikalleri bile, bu reformların işçi sınıfı iktidarının bir aracı olarak kullanılacağı endişesiyle fikirlerinden caydılar.

Çartist hareketin yenilgisinden sonra İngiliz egemen sınıfı, adım adım parlamenter reform siyaseti izleyerek İngiliz siyasi sistemini bugün bildiğimiz durumuna getirdi. Bu sistemde, aslında Çartistlerin bütün talepleri karşılanmaktadır ama gene de iktidar sıkıca burjuvazinin elinde kalmaya devam etmektedir. Bu nasıl başarılmıştır?

Emperyalizmin sağladığı aşırı kârlara dayanan egemen sınıf, işçilere maddi ödünler verdi ve böylece onları bölerek, vasıflı işçiyle vasıfsız işçiyi, beyaz işçiyle kara derili işçiyi birbirine düşürdü ve onları burjuva düşüncesinin etkisi altına soktu:

> "Proletaryanın burjuvaziye karşı verdiği mücadelenin her yerde ve her zaman sürdürüldüğü, ama gene de proletaryanın bö-

lünmüş olduğu, seçilmiş temsilcilerinin burjuvazi tarafından satın alındığı, bilincinin sermayenin ideologlarınca köreltildiği, işçi aristokrasisinin işçi kitlelerini yüzüstü bırakması yüzünden gücünün dağılmış olduğu İngiltere gibi ülkeleri hatırlayalım."[20]

İşçilere burjuva ideolojisinin propagandasının yapıldığı esas kanallar, İşçi Partisi ve sendika bürokrasisidir. Sosyalizmin parlamenter reformlar yoluyla gerçekleşeceğini öne süren İşçi Partisi sözcülerinin "demokratik sosyalizm"i, burjuva demokrasisinin başka bir isim altında sürdürülmesidir. Böylece İşçi Partisi kapitalizmin dayanağı haline gelmiştir; çünkü ülkeyi, düzenin sınırları içinde kalmayı kabul eden iki partiden biri yönettikçe egemen sınıf güvenlik içindedir. Sistemin bir diğer yönünü ele aldığımız zaman bu durum açıklık kazanır.

1823-1830 yıllarında ceza yasası gözden geçirildi ve ortaçağdaki gece bekçilerinin yerini alan yeni bir polis gücü oluşturuldu. 1870-1871 yıllarında ordu ve devlet bürokrasisi, devlet cihazının yürütme yetkisini elinde tutan kolunu –yani polisi, silahlı kuvvetleri, yargıçları ve bürokrasiyi–, yeni burjuvazinin denetimi altına sokacak biçimde yeniden düzenledi. O zamandan bu yana yürütmenin elindeki iktidar, parlamentonun zararına olarak, sürekli bir biçimde arttı; parlamentonun görevleri yasama ve danışma ile sınırlanmıştır. Teoride, halk tarafından seçilen parlamentonun egemenliği en yüksek egemenliktir; pratikte ise bu egemenlik son derece sınırlıdır. Bir partinin çoğunluğu elde etmesinin temeli olan seçim vaatleri, ne o partinin milletvekillerini ne de hükümeti bağlayıcı değildir; ayrıca milletvekillerinin görevden alınması konusunda da herhangi bir önlem yoktur. Parlamento içinde gerçek iktidar milletvekillerinde değil, kabinededir (bakanlar kurulu). Kabine üyeleri de, danışman olarak, seçimle gelmeyen ve egemen sınıfın sadık hizmetkârı olarak yetiştirilen yüksek devlet memurlarını kullanırlar. Hatta kabine içinde bile, bunalım zamanlarında bankerlere ve diğer tekelci kapitalistlere danışarak can alıcı kararları alan küçük bir yönetici üyeler grubu –iç kabine– vardır. Gerçek iktidar işte bu küçük grubun elindedir. Bu yolla ve bütün ciddi konuları bayağılaştırarak ve sansasyon havasına

20 Lenin, "Düşmandan Öğrenelim", *Toplu Eserler*, c.10.

sokarak halkın kafasını karıştıran kitle haberleşme araçlarının da yardımıyla, yöneticilerimiz, seçilmiş bir hükümet paravanası ardında kendi diktatörlüklerini sürdürmek olanağını bulurlar. Doğal olarak, halk uslu durduğu sürece bu yolla yönetmeyi yeğ tutarlar; ama kendi ekonomik ayrıcalıklarını tehlikeye sokabilecek güçte bir halk hareketi patlak verdiği anda, "kanun ve düzenin" tehdit altında olduğu yaygarasını koparak parlamenter özgürlüklere son verirler ve açık bir diktatörlük tezgâhlarlar.

> "Modern devletlerin temel yasalarını alın, idarelerini alın, toplanma, basın özgürlüklerini ya da 'yasalar önünde bütün vatandaşların eşit' olmasını alın, her defasında, her dürüst ve sınıf bilincine sahip işçinin yakından tanıdığı burjuva demokrasisinin ikiyüzlülüğü ile karşılaşacaksınız. Ne kadar demokratik olursa olsun, anayasasında, 'kamu düzeninin ihlal edilmesi halinde' –yani sömürülen sınıf kendi kölelik durumunu 'ihlal' ettiği ve köle gibi davranmamaya çalıştığı zaman– burjuvazinin, işçilere karşı asker sevk etme, sıkıyönetim ilan etme vb. olanaklarını güvence altına alan gedikler ya da kısıtlamalar bulunmayan bir tek devlet yoktur."[21]

Sömürgelerde tekelci kapitalistler, sömürge halklarının henüz "kendi kendilerini yönetebilecek düzeyde olmadıkları" bahanesiyle mümkün olduğu sürece, hiçbir demokrasi maskesi takmadan, açık zorbalık yoluyla yönetimlerini sürdürmüşlerdir. Sonraları, milli hareket onları ödünler vermeye zorladığı zaman ise, milli burjuvaziye biçimsel bağımsızlık tanırlar ve böylece milli burjuvazi onların desteği ve denetimi altında kendi diktatörlüğünü kurar.

Ne var ki bunlardan, burjuva demokrasisinin, uğrunda mücadele etmeye değmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Burjuva demokrasisi yalnızca feodal mutlakçılığa göre bir ilerlemeyi ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda işçiler ancak demokratik haklarını sonuna kadar kullanarak, burjuva parlamentarizminin ikiyüzlülüğünü görebilir ve böylece mücadeleyi ilerletmenin gereğini kavrayabilirler:

21 Lenin, *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautski, Toplu Eserler*, c.28.

"Ortaçağa göre büyük bir tarihi ilerleme olan burjuva demokrasisi daima, kısıtlı, güdük, sahte, ikiyüzlü, zenginler için bir cennet ve sömürülenler, yoksullar için bir tuzak ve aldatmaca olarak kalır; ve kapitalizm altında böyle kalmaya mahkûmdur."[22]

"Eski parlamenter ülkelerdeki burjuvazi, ikiyüzlülük ve halkı bin bir yolla aldatma sanatında, burjuva parlamentarizmini 'herkese demokrasi' ya da 'saf demokrasi' vb. olarak yutturmada, parlamentoyu borsaya ve kapitalistlere bağlayan milyonlarca bağı gözlerden ustalıkla gizlemede, para canlısı, kiralık bir basından yararlanmada ve her yolla paranın, sermayenin iktidarını uygulamada son derece ustalaşmıştır."[23]

"Her birkaç yılda bir, egemen sınıfın hangi temsilcisinin parlamento yoluyla halkı ezeceğini ve bastıracağını belirlemek. İşte yalnızca parlamenter-anayasal krallıklar değil, en demokratik cumhuriyetlerde bile burjuva parlamentarizminin gerçek özü budur."[24]

"En demokratik burjuva devletinde bile ezilen halk her adım başında, kapitalistlerin 'demokrasisi' tarafından ilan edilen *biçimsel* eşitlik ile proleterleri *ücretli köle* haline getiren *gerçek* kısıtlamalar ve hileler arasındaki açık çelişmeyle yüz yüze gelir. Ve işte tam da bu çelişme halkın gözünü açmakta ve onun, kapitalizmin çürümüşlüğünü, yalancılığını ve ikiyüzlülüğünü görmesini sağlamaktadır. Sosyalizmin propagandacılarının ve ajitatörlerinin, halkı devrime hazırlamak için sürekli olarak teşhir ettikleri çelişme de budur."[25]

Batı'nın sanayi işçilerinin yüksek yaşama düzeyi, sömürgecilik ve emperyalizm temelinde elde edilmişti. Ama artık o temel çatırdamaktadır. Emperyalist sömürü alanları daraldıkça, metropol ülkelerdeki işçilerin sömürülmesi yoğunlaşmakta ve burjuva demokrasisinin kapitalist diktatörlüğün kılıfı olduğu açığa çıkmaktadır.

22 *Aynı yerde.*
23 Lenin, "Sylvia Pankhurst'e Mektup, 1899", *Toplu Eserler,* c.29.
24 Lenin, *Devlet ve Devrim, Toplu Eserler,* c.25.
25 Lenin, *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautski.*

YEDİNCİ BÖLÜM

HEPİMİZ BİRİMİZ, BİRİMİZ HEPİMİZ İÇİN

1. Köylü Ayaklanmaları

Birinci yüzyılda yaşayan bir yazar, henüz Romalı vergi toplayıcılarının pençesine düşmemiş olan bir İspanyol kabilesine şöyle anlatıyor:

> "Toprağı her yıl yeniden bölüşürler ve her biri, ortak mülkiyet sayılan üründen eşit pay alır. Zorla el koyma ölümle cezalandırılır." (Diodorus.)

Bu, henüz meta üretiminin girmediği ilkel bir köy topluluğu idi. Bu türden topluluklar, şu ya da bu ölçüde değişikliğe uğrayarak, sınıflı toplumun bütün dönemlerinde, hatta günümüzde bazı geri bölgelerde bile, yaşamaya devam etmiştir.[1] Rusya'da feodalizmin diğer kalıntılarıyla birlikte en sonunda Ekim Devrimi tarafından ortadan kaldırılan *mir* böyleydi.[2] Feodal Avrupa'da bunlar, arazinin dilimler halinde işlendiği ve meraların herkese açık (çitsiz) olduğu tarla sisteminin temelini oluşturdular.

Bu kadar ilkel bir kurumun yaşamaya devam etmesi, köylük bölgelerin şehirlere oranla daha tutucu olması yüzündendir. Köylüler, sırf gerilikleri yüzünden, her yerde sınıfsız toplumdan miras kalan gelenekleri ve inançları korumuşlardır. Bu durum, ortaçağ kilisesinin önderlerinin tefeciliği ve kâr elde etmeyi mahkûm ederken ortak mülkiyet haklarını övmelerinin nedenini de açıklar: "Bir şeyi hiç

1 Marx-Engels, *Komünist Partisi Manifestosu.*
2 Engels, "Rusya'daki Toplumsal İlişkiler Üzerine"; Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.2.

değiştirmeden üzerine kâr koyarak satmak amacıyla satın alan bir kimse, Tanrı'nın mabedinden dışarı atılmış alıcı ve satıcılardandır." Onlar özel mülkiyetin kendisinin haksız olduğunu da savundular; "dünyadaki her şeyin" "ortak olarak kullanılması gerektiğini" söylediler. Eğer bunlar ortak değilse, nedeni insanın zayıflığıydı. İnsan erdemini yitirmişti. Ne var ki, bunlar köylüleri tatmin etmeye yetmiyordu: "Hepimiz İsa'nın benzerleri olarak yatıldık, ama hayvan gibi yaşıyoruz." Zaman zaman Avrupa da, tıpkı Çin ve Hindistan gibi, köylü ayaklanmalarıyla sarsıldı. Ve bunlar vahşice bastırıldı: "Sizler serfsiniz ve serf olarak kalacaksınız!"

Köylü ayaklanmalarının hedefi, insanlığın bir zamanlar barış ve kardeşlik içinde, sınıf ayrılıklarından uzakta yaşadığına inandıkları o eski saflık dönemini geri getirmekti: "Adem çift sürer ve Havva iplik eğirirken efendiler var mıydı?" Gözlerini gelecekten çok geçmişe çevirerek, ülkülerini dinsel biçimler içinde ifade ediyorlardı. Köylü ayaklanmaları, feodal sistemin zayıflatılmasına büyük katkılarda bulundu ve burjuva devriminin yolunu açtı; ama, burjuva devriminin önderliği, onların elinde değildi. Bununla birlikte, bütün bu sınırlamalara rağmen, köylü ayaklanmalarının bazı önderleri, özellikle Almanya'da Thomas Münzer ve İngiltere'de Gerrard Winstanley, henüz çok uzaktaki, sömürüye son verecek olan o gelecekteki devrimin ışığını hayal meyal de olsa gördüler. Münzer (1488-1525) Tanrısal krallığın gökyüzünde değil, yeryüzünde gerçekleşeceğini ve ortak mülkiyet ve toplumsal eşitlik üzerinde yükseleceğini söylüyordu. Winstanley küçük bir mülksüzleştirilmiş köylü grubu olan *Digger*'lerin (kazıcılar) önderiydi. Bunlar, 1649 yılı baharında komünist bir topluluk kurmak amacıyla St. George Tepesi'ni kazmaya koyuldular. Girişim, doğal olarak başarısızlıkla sonuçlandı; proletaryanın bu sayede sonunda devrim yolunu bulacağı bu tür birçok başarısızlıktan biriydi. Ama öyle olduğu halde, Winstanley'in emek-değer teorisi konusunda sezgisel bir kavrayışı vardı:

> "Bir insan ancak ya kendi emeği ya da ona yardımcı olan diğer insanların emeği sayesinde zengin olabilir. Eğer bir insan komşularından yardım görmezse, hiçbir zaman, yıllık geliri yüz binleri bulan bir malikâne sahibi olamaz. Ve diğer insanlardan yardım görüyorsa, o zaman o zenginlikler kendinin olduğu kadar

onlarındır. Ne var ki bütün zenginler kendi emekleri değil, başkalarının emeği sayesinde geçinerek rahatlık içinde yaşarlar; bu onların erdemi değil, alınlarındaki lekedir. Çünkü vermek, almaktan çok daha kutsal bir şeydir. Ama zenginler emekçilerin ellerindeki avuçlarındaki her şeyi alırlar ve kendileri bir şey verdiler mi, kendi emekleri değil başka insanların emeği olur." (Aktaran C. Hill, *1640 İngiliz Devrimi.*)

Tıpkı sanayi proletaryasının esas olarak mülksüzleştirilmiş köylülükten geldiği ve köylülükte en güvenilir müttefikini bulduğu gibi, köylülüğün, ilkel komünizmden devraldığı bu devrimci ülküler de, sanayi proletaryası tarafından devralınarak bilimsel sosyalizm haline getirilmiş ve proletarya diktatörlüğü aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Demokrasi ve Diktatörlük

Devlet, egemen sınıfın, bağımlı sınıf ya da sınıflar üzerindeki egemenliğini sürdürmek için kullandığı bir araçtır. Böyle olduğu içindir ki zora dayanır; bir başka deyişle, diktatörlüktür. Bu, ister otokratik ister demokratik olsun bütün devlet biçimleri için geçerlidir.

• Antik demokrasi, köle sahiplerinin diktatörlüğüydü. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan kölelerin hiçbir hakları yoktu. Köle sahiplerinin yararlandığı siyasi eşitlik bile gerçek olmaktan çok, biçimseldi; çünkü zenginle yoksul arasındaki eşitlik göz önüne alınmıyordu.

Aynı şey günümüzdeki burjuva demokrasisi için de geçerlidir. Burada eşit haklar bütün toplumu kapsayacak biçimde genişletilmiştir, ama yalnızca siyasi haklar oldukları için kapitalist ekonomik sömürü gerçeğinin örtbas edilmesinden başka bir şeye yaramazlar. Üstelik bu sınırlı ölçüdeki demokrasi bile, yerli halkın hiçbir hakka sahip olmadığı sömürgelerin talan edilmesiyle mümkün olmuştur.

Dolayısıyla, proletarya demokrasisi, azınlığın çoğunluk üzerinde değil, çoğunluğun azınlık üzerinde diktatörlük uyguladığı ilk ve tek devlet biçimidir. Bu yüzden de en yüksek demokrasi biçimidir.

"İşçiler ve köylüler nüfusun büyük çoğunluğunu oluştururlar. Zaten 'demokrasi' de çoğunluğun iradesinin gerçekleşmesi

demek değil midir? Öyleyse bir insan nasıl hem bir demokrat olur, hem de 'proletaryanın ve köylülerin diktatörlüğüne' karşı çıkar?"[3]

Aynı zamanda, proletarya diktatörlüğü yeni tür bir demokrasidir; bu demokraside özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olduğu için işçiler ve köylüler doğrudan ve etkin bir biçimde kendi işlerinin *ekonomik* denetimi ile ilgilenirler:

> "Bankalara el konmadan, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırılmadan kapitalizm ortadan kaldırılamaz. Ne var ki, bütün halkı, burjuvazinin elinden alınan üretim araçlarının demokratik bir biçimde yönetilmesini sağlamak için örgütlenmeden; emekçi halkın tümünü, proleterleri, yarıproleterleri ve küçük köylüleri, kendi saflarının, kendi güçlerinin, devlet işlerine katılmalarının demokratik bir biçimde örgütlenmesini sağlamak için seferber etmeden, bu devrimci önlemleri uygulamak mümkün değildir."[4]

> "Demokrasiyi vazetmek, onu ilan etmek ve karara geçirmek, uygulanmasını da temsili kurumlardaki halk 'temsilcileri'ne bırakmak yeterli değildir. Demokrasi, derhal, tabandan, bizzat kitlelerin inisiyatifiyle, devlet faaliyetinin *bütün* alanlarına onların etkin bir biçimde katılmalarıyla ve yukardan 'gözetim' olmadan, bürokrasi olmadan *inşa* edilmelidir."[5]

Proletarya diktatörlüğü altında parlamenter temsil ilkesi sürdürülür ama yeni bir biçimde. Bu yeni biçimde, yasama ve yürütme yetkileri birleştirilmiştir ve temsilciler, seçmenlerin isteğiyle görevden alınabilirler. Bu özellikler ilk kez Paris Komünü'nde ortaya çıkmış ve daha sonra Sovyet Anayasası'nda somutlaşmıştır:

> "Sovyet Anayasası, temsilcilerin *seçimi* ve görevden alınması konusunda emekçi halk için, işçi ve köylüler açısından en kolay ve geçerli bir biçimde, burjuva demokrasisinin ve parlamentarizmin sağladığından ölçüsüz derecede daha fazla olanaklar sağlar. Aynı zamanda parlamentarizmin, Paris Komünü'nden sonra iyice açığa

3 Lenin, "Tsereteli ve Sınıf Mücadelesi", *Toplu Eserler,* c.24.
4 Lenin, "P. Kievski'ye Cevap", *Toplu Eserler,* c.23.
5 Lenin, "Köylü Delegeleri Kongresi", *Toplu Eserler,* c.29.

çıkan olumsuz yönlerini, özellikle *yasama* ve *yürütme* yetkileri arasındaki ayrılığı ve parlamentonun halka yabancılaşmasını vb. ortadan kaldırır."[6]

Son olarak, bütün sınıflar ve sınıf ayrılıkları ortadan kalktığı zaman, sınıf egemenliğinin organı olarak, devlet, işlevini yitirecek ve dolayısıyla yavaş yavaş "yok olup gidecektir". O zaman demokrasi ile diktatörlük arasındaki çelişme, yalnızca diktatörlüğün değil, aynı zamanda demokrasinin kendisinin de ortadan kalkmasıyla çözülecektir. Çünkü, sınıf eşitsizliklerinin her türünden tam anlamıyla kurtuluşla birlikte, demokratik hakların tanınması da artık gerekli olmaktan çıkacaktır:

"Ancak komünist toplumda kapitalistlerin direnişi kesin olarak ezildiği, kapitalistler ortadan kalktığı, sınıflar yok olduğu (yani, toplumsal üretim araçlarıyla ilişkileri açısından toplumun üyeleri arasında herhangi bir ayrım kalmadığı) zaman, ancak o zaman 'devletin varlığı sona erer' ve 'özgürlükten söz etmek mümkün olur'. Ancak o zaman gerçek ve eksiksiz demokrasi, hiçbir türden istisna tanımayan bir demokrasi mümkün olacak ve gerçekleşecektir. Ve gene ancak o zaman, basit bir olgu sayesinde, yani kapitalist kölelikten, kapitalist sömürünün anlatılmaz dehşetinden, zorbalığından, saçmalıklarından ve rezaletlerinden kurtulan insanların, yavaş yavaş toplumsal ilişkilerin en basit kurallarına, yüzyıllardır bilinen ve binlerce yıldır bütün ahlak kitaplarında tekrarlanan kurallarına uymaya alışması sayesinde, demokrasi de *yok olup gidecektir*. İnsanlar bu kurallara, zorlama olmadan, baskı olmadan, devlet adı verilen *özel* baskı aygıtı olmadan uymaya alışacaklardır...

"Böylece kapitalist toplumda budanmış, sefil, sahte bir demokrasi, zenginler için, azınlık için bir demokrasi vardır. Proletarya diktatörlüğü, yani komünizme geçiş dönemi, ilk kez olarak sömürücülerin, azınlığın zorunlu bastırılmasının yanı sıra halk için, çoğunluk için demokrasi yaratacaktır. Yalnızca komünizm, gerçekten eksiksiz bir demokrasi sağlayabilir ve bu demokrasi ne kadar eksiksiz olursa, o kadar çabuk gereksiz hale gelecek ve kendiliğinden yok olup gidecektir."[7]

6 Lenin, "RKP (B)'nin Program Taslağı", *Toplu Eserler*, c.29.
7 Lenin, *Devlet ve Devrim*.

3. Biçimsel Eşitlikten Gerçek Eşitliğe

Burjuva özgürlük anlayışının kökleri, meta üretiminin özgür bir biçimde gelişmesi için verilen mücadelede yatar ve hâlâ bunun damgasını taşır. Burjuva propagandacıları "özgür girişim"den, "özgür toplum"dan ve "özgür dünya"dan söz ettikleri zaman, özgürlük anlayışı, üstü kapalı bir biçimde özel mülkiyetin ve özel kârın sürdürülmesi özgürlüğü ile özdeşleştirilir. Ne var ki bu, işçiler için özgürlüğün reddedilmesi anlamına gelir ve dolayısıyla ortadan kaldırılacaktır:

> "Bu durumun ortadan kaldırılmasına burjuvazi, bireyselliğin ve özgürlüğün ortadan kaldırılması adını verir. Böyle demekte de haklıdır. Hiç kuşkusuz, burjuva bireyselliğinin, burjuva bağımsızlığının ve burjuva özgürlüğünün ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.
>
> "Özgürlük derken, bugünkü burjuva üretim koşullarında, özgür ticaret, özgür alım satım kastedilmektedir. Ama alım satım ortadan kalkarsa, özgür alım satım da ortadan kalkar. Özgür alım satım konusundaki bütün bu gevezelikler ve burjuvazimizin genel olarak özgürlük konusundaki bütün diğer 'cesur lafları' ancak sınırlı alım satımla, ortaçağın kısıtlanmış tüccarlarıyla karşılaştırıldığı zaman bir anlam taşır; ama alım satımın, burjuva üretim koşullarının ve burjuvazinin kendisinin komünist anlamda ortadan kaldırılmasıyla karşılaştırıldığında hiçbir anlam taşımaz."[8]

Daha önceki bölümlerde, meta üretiminin gelişmesiyle birlikte ilkel toplumda üretim ile tüketim arasında var olan birliğin bozulduğunu ve bunun sonucu olarak, üretim sürecinin, insanın denetiminin dışına çıktığını görmüştük. Komünist toplumda bu bozulan birlik, meta üretiminin yavaş yavaş ortadan kaldırılması yoluyla yeniden kurulacaktır. Kapitalizmden komünizme geçişi belirleyen sosyalizm ara döneminde, emek ürünlerinin değişimi hâlâ devam eder ama bu, belli sınırlar içinde olur. Bu sınırlar artı-değerin gasp edilmesini önler ve böylece değişim, eşdeğerlerin basit değişimine gittikçe daha fazla yaklaşır. Ayrıca, bu eko-

8 Marx-Engels, *Komünist Partisi Manifestosu.*

nomik değişikliklerin sonucu olarak bireyler arasındaki toplumsal ilişkiler de yavaş yavaş gerçek eşitlik temelinde yeniden duzenlenmeye başlar. Marx, sosyalist devrimden sonraki komünizme geçiş döneminde, ücretli emeğin dönüşüme uğraması ve sonunda ortadan kalkması sürecini tahlil ederken bunu ortaya koymuştur.

Marx, toplumsal emeğin toplam ürününden, bireysel üreticiler arasında tüketim amacıyla bölüşülmesinden önce belli bir bölümün düşülmesini gerektiren çeşitli nedenleri açıklamakla işe başlar:

> "Önce 'emeğin geliri' deyimini, emeğin ürünleri anlamında ele alalım; o takdirde emeğin toplumsal geliri *toplam toplumsal üretimdir*.
>
> "Bundan, şunların düşürülmesi gerekir:
>
> "Birincisi, kullanılarak tüketilen üretim araçlarının yenilenmesi masrafları.
>
> "İkincisi, üretimin genişletilmesi için ek olarak ayrılan pay.
>
> "Üçüncüsü, kazalara ve doğal afetler nedeniyle ortaya çıkan durumlara vb. karşı kullanılmak üzere ayrılan yedek fon ya da sigorta fonu.
>
> "Bunlar çıktıktan sonra geriye, toplam üretimin tüketim için ayrılan bölümü kalır.
>
> "Ama bu bölüm de bireyler arasında bölüşülmeden önce ondan gene şunların düşülmesi gerekir:
>
> "Birincisi, üretimle ilgili olmayan genel yönetim masrafları. Bu bölüm daha başından, bugünkü topluma oranla önemli ölçüde kısıtlanmış olacaktır ve yeni toplumun gelişmesiyle orantılı olarak gittikçe azalacaktır.
>
> "İkincisi, okul, sağlık hizmetleri vb. kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için ayrılan pay. Bu pay, günümüz toplumuna oranla daha başından önemli ölçüde artmış olacaktır ve gene yeni toplumun gelişmesiyle orantılı olarak gittikçe artacaktır.

"Üçüncüsü çalışamaz durumda olanlara yardım vb. için ayrılan fonlar, yani kısacası bugün, adına muhtaçlara yapılan devlet yardımı denilen şey.

"Tüketim araçlarının, kolektif toplumdaki bireysel üreticiler arasında bölüştürülen bölümüne... ancak şimdi geliyoruz."[9]

"Herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre" sosyalist ilkesi işte budur: Toplumsal üretimin genel bölüşüm için kullanılan bölümü, bireysel üreticiler arasında harcadıkları emekle orantılı olarak bölüştürülür:

"Burada, metaların değişimini eşdeğerlerin değişimi olarak düzenleyen ilkenin aynen yürürlükte olduğu açıktır. İçerik ve biçim değişmiştir; çünkü değişmiş olan koşullar altında hiç kimse emeğinden başka bir şey veremez; öte yandan da bireysel tüketim araçlarından başka hiçbir şey bireylerin mülkiyetine geçemez. Ne var ki, bireysel tüketim araçlarının tek tek üreticiler arasında bölüşülmesi açısından eşdeğer metaların değişiminde geçerli olan ilke burada da aynen geçerlidir: Belli bir biçimdeki belli miktarlarda emek, başka bir biçimdeki eşit miktarda emekle değiştirilmektedir."[10]

Görüldüğü gibi, bu aşamada ulaşılan toplumsal eşitlik, burjuva eşitliğine oranla muazzam bir ilerleme oluşturmakla birlikte, gene de kapitalist toplumdan devralınan kısıtlamalar taşımaktadır:

"Bu ilerlemeye rağmen, *bu eşit hak* hâlâ bir burjuva sınırlamasıyla lekelenmiş durumdadır. Üreticilerin hakkı, arz ettikleri emekle *orantılıdır;* eşitlik, ölçmenin *eşit bir kıstasa* yani emeğe göre yapılmasındadır.

"Ne var ki bir insan diğerinden fiziksel ya da zihinsel bakımdan üstün olabilir ve böylece aynı süre içinde topluma daha fazla emek verebilir ya da daha uzun süre çalışabilir; dolayısıyla emek bir ölçü olabilmesi için, yoğunluğuna ya da süresine göre tanım-

9 Marx, *Gotha Programının Eleştirisi;* Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.3.
10 *Aynı yerde.*

lanmalıdır. Aksi takdirde bir ölçme kıstası olmaktan çıkar. Bu eşit hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf ayrılığı tanımaz, çünkü her kişi diğerleri gibi yalnızca bir işçidir; ama zımnen bireysel yeteneklerin eşitsizliğini ve dolayısıyla işçilerin üretim kapasitelerinin eşitsizliğini doğal ayrıcalıklar olarak kabul eder. *Bu yüzden eşit hak, özünde, bütün diğer haklar gibi,eşit olmayan bir haktır.* Hak, kendi tabiatı gereği, ancak eşit bir kıstasın uygulanmasından ibaret olabilir; ama eşit olmayan bireyler (zaten eşit olsalardı, farklı bireyler olmazlardı), ancak aynı bakış açısıyla ele alındıkları; sadece *belli* bir açıdan görüldükleri; örneğin, söz konusu durumda *sadece işçi olarak* görüldükleri ve başka hiçbir şey olarak görülmedikleri takdirde, aynı kıstasa göre ölçülebilir. Dahası bir işçi evlidir, diğeri evli değildir; birinin diğerinden daha fazla çocuğu vardır vb. Bu durumda, eşit emek harcadıkları ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit pay aldıkları zaman, gerçekte biri diğerinden daha fazla almış olacak, biri diğerinden daha zengin olacaktır vb. Bütün bu sakatlıkların giderilmesi için hak, eşit olmak yerine, eşit olmamak zorundadır.

"Ama bu sakatlıklar, uzun doğum sancılarından sonra kapitalist toplumdan henüz çıkmış olan komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmazdır. Hak, hiçbir zaman, toplumun ekonomik yapısından ve onun tarafından belirlenen kültürel gelişmesinden daha yüksek olamaz."[11]

Sınıflı toplumdan miras kalan toplumsal eşitsizliklerden biri de kadının aşağı durumudur. İlkel toplumda, bir cinsin diğeri üzerinde sömürü uygulaması diye bir şey yoktu; ama erkeğin elinde toplanan özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte kadının durumu geriledi.[12] Sınıflı toplumun bütün dönemlerinde emekçi kadın, hem işçi olarak hem de kadın olarak iki kat sömürülmüştür.[13] Kadınla erkek arasındaki ekonomik ve hukuki eşitsizlikleri ortadan kaldıran proletarya devriminden sonra bile, her iki cinsin, ama özellikle erkeğin ideolojik

11 *Aynı yerde.*
12 Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.*
13 Lenin, "Uluslararası Emekçi Kadınlar Günü", *Toplu Eserler,* c.32.

bakımdan yeniden kalıba dökülmesine ihtiyaç vardır.[14] Ancak siyasi faaliyete katılan kadınların sayısı, her düzeyde, erkekler kadar çok olduğu zaman eşitlik bütünüyle gerçekleşecektir.

Sonuç olarak Marx, sınıflı toplumdan devralınan eşitsizliklerin en sonunda ortadan kalkacağı "komünist toplumun daha yüksek aşamasındaki", yani sosyalizme karşıt olarak, bugün komünizm olarak adlandırdığımız toplumdaki koşulları şöyle özetlemiştir:

> "Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireyin işbölümüne olan köleleştirici bağımlılığı yok olduktan sonra; emek yalnızca bir geçim aracı olmaktan çıkıp hayatın başlıca ihtiyacı haline geldikten sonra; bireyin çok yönlü gelişmesiyle birlikte üretici güçlerin de çoğalmasından sonra ve kolektif zenginliğin bütün pınarları daha bol akmaya başladıktan sonra; işte ancak o zaman, burjuva hakkının dar ufku üzerine bir çizgi çekilebilir ve toplum, bayrağının üzerine şu sözleri yazabilir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre.'"[15]

Dolayısıyla sosyalizmden komünizme geçiş, üretici güçlerin yeterli ölçüde gelişmesini, tek tek üreticilerin de herkese yetecek kadar maddi zenginlik yaratmalarını ve böylece insanın, sınıflı toplumun ideolojik kısıtlamalarından kesin olarak kurtuluşunun sağlanmasını gerektirir.

Burjuva eşitliği ile proleter eşitliği arasındaki temel ayrılık şöyle ifade edilebilir:

Burjuva eşitliği, esas olarak, pazarın eşitliğidir; meta sahiplerinin, işgücü de dahil olmak üzere, metaları eşitlik temelinde değişmeleri hakkıdır. Bu, kapitalist üretimin gelişmesi ve dolayısıyla bizzat burjuvazinin varlığı için gerekli bir koşuldur: "Sermayenin ilk doğum hakkı, işgücünün bütün kapitalistler tarafından eşit olarak sömürülmesi hakkıdır."[16] Dolayısıyla, sermaye ile emek arasındaki ilişki, gerçekte tabiatı açısından eşitsiz olduğuna göre, burjuva eşitliği, kendini kapitalistler arasındaki eşit haklar olarak gösterir; onlar arasındaki rekabet

14 *Aynı yerde.*
15 Marx, *Gotha Programının Eleştirisi.*
16 Marx, *Kapital,* "Normal Bir İşgünü İçin Mücadele", c.1.

yoğunlaştıkça ("bir kapitalist birçok kapitalisti öldürdükçe"), bu haklar bile pratikte budanır ve en sonunda uluslararası parababalarının "özgür dünya"yı yağmalama hakkına indirgeninceye kadar da budanma devam eder. Öte yandan, proletarya için "eşitlik talebi, sınıfların ortadan kaldırılması talebidir".[17] Her şeyin alınıp satıldığı ve kişiliğin yok edildiği kapitalist düzenin yerine, proletarya, alıp satmanın ve sömürünün olmadığı yeni bir toplum inşa etmektedir:

> "Sınıfların ve sınıf uzlaşmazlıklarıyla birlikte eski burjuva toplumunun yerine, tek tek kişilerin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir topluma ulaşacağız."[18]

17 Lenin, "Milli Mesele ve Sömürgeler Meselesi Üzerine Tezlerin Ön Taslağı" ve "İtalyan Sosyalist Partisi İçindeki Mücadele Üzerine", *Toplu Eserler*, c.31; Engels, *Anti-Dühring*.

18 Marx-Engels, *Komünist Partisi Manifestosu*.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KULLANIM İÇİN ÜRETİM

1. Sosyalist Sanayileşme

Daha önceki bölümlerde, çeşitli işbölümlerine ve üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan meta üretiminin, yani değişim için yapılan üretimin, eski ve yeni uygar toplumun her yönüyle gelişmesindeki belirleyici etken olduğunu savunmuştuk. Kölelik ve serfliğe dayanan antik toplumda ve ortaçağ toplumunda meta üretiminin gelişmesi, üretici güçlerin düzeyinin nispeten düşük olması dolayısıyla sınırlıydı. Ücretli emeğe dayanan modern kapitalist toplumda ise meta üretimi, gelişmesinin doruğuna ulaştı ve dünyanın her yanında daha eski üretim biçimleri üzerinde üstünlük sağladı.

Marx, bir önceki bölümde değindiğimiz *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, önümüzdeki kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde uygar toplumun bütün belirleyici özelliklerinin kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağını ve böylece ortak mülkiyete ve kullanım için üretime, sınıfların ve işbölümünün kalkmasına, köy ile şehrin ve kafa emeği ile kol emeğinin yeniden birleşmesine dayanan yeni bir toplum biçimine yolu açacağını belirtmişti. Bunlar bilimsel sosyalizmin temel öğretileridir. Burada sorun, bu ilkelerin sosyalist inşanın pratik uygulaması tarafından ne ölçüde doğrulanmış olduğudur. Bunu daha ilerde ele alacağız. Bu bölümde, 1949 devriminden bu yana gösterdiği gelişme içinde Çin komününü inceleyeceğiz. Çin komünü, yapısında, özel mülkiyetten kolektif mülkiyete geçişte birbirini izleyen aşamaları somutlaştıran ve hâlâ gelişmekte olan yeni türden bir sosyalist birimdir.

1949 yılında burjuva uzmanları arasında, dışarıdan gıda maddeleri ithal etmeye muhtaç olduğu için yeni Çin hükümetinin ABD ile uzlaşmadığı takdirde ayakta kalamayacağı görüşü yaygındı. Gerçeklere hiçbir şekilde uymayan bu görüş, burjuva iktisatçılarının ekonomi ile siyaset arasındaki karşılıklı bağımlılığı anlama yeteneğinden yoksun olduklarını ortaya koymaktadır. Geri ülkelerin ekonomik hayatı emek bolluğu ve sermaye kıtlığı ile belirlenir. Bu sorunun kapitalist biçimde çözümü, ülkeye yabancı sermayenin girmesidir, ama bu, sorunu çözmek bir yana daha da derinleştirir ve dolayısıyla burjuva iktisatçıları soruna çözülmez gözüyle bakarlar. Ne var ki sermaye, birikmiş değerdir ve değeri de emek yaratır. Dolayısıyla emek bolluğu sermaye kıtlığının yerini tutacak biçimde kullanılabilirse çelişme çözülür. Ama bu, yalnızca bir koşulla yapılabilir. Bu koşul da iktisadi değil, siyasidir: Emeği sağlayanların, yaratacakları değerin yerli ya da yabancı herhangi bir kapitalistin cebine girmeyip, kendilerine ait olacağına ikna olmaları gerekir. Başka bir deyişle bu çelişme, *proletarya diktatörlüğü altında* çözülür. İktidarı ele geçiren işçiler ve köylüler, bütün üretim ve tüketim sürecini kendi birleşik denetimleri altına alırlar.

Kapitalizmden komünizme geçiş konusunda Marx'ın görüşlerine dönecek olursak, bunların iki önemli noktada geliştirilmesi gerektiğini görüyoruz. Birinci olarak Marx, tarımın kolektifleştirilmesi konusunda özel mülkiyetten devlet mülkiyetine geçişte bir ara aşama olarak kolektif mülkiyeti öngörmemektedir. Marx'ın ölümünden sonra yazan Engels'in önceden gördüğü bu nokta, bir sonraki bölümde ele alınacaktır. İkinci olarak da Marx, devlet harcamaları konusundaki yorumlarında milli savunmanın ihtiyaçlarını hesaba katmamıştır. İlk proleter devriminin Batı'daki bütün ileri ülkelerde, aynı anda gerçekleşeceğini umduğunu unutmamalıyız.[1] Pratikte ise proletarya devrimi Avrupa'daki en geri ülkede, Rusya'da gerçekleşti; sonra Rusya'dan da geri olan Çin'e sıçradı ve her ikisinde de Batı'nın silahlı direnişiyle karşılaştı. Rusya'da ve Çin'de sosyalizmi inşa edenler ileri bir kapitalist ekonomi ile değil, tam tersine kendi ekonomik geriliklerinin ve kapitalist dünyanın düşmanlığının sonucu olan çok daha zor koşullarda işe başlamak zorunda kaldılar.

1 Engels, "Komünizmin İlkeleri"; Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c. 1.

Çin Komünist Partisi bu görevi ele alırken Sovyetler Birliği'nin olumlu ve olumsuz deneylerine ve aynı zamanda 1949'dan önce kurtarılmış bölgelerin yönetimi konusunda edindiği kendi deneylerine dayandı. Bu avantajlar ve kitlelerle sıkı bağlarının olması sayesinde bazı hataların önüne geçebildi.

Hafif sanayinin gelişmesi ve tarımın makineleşmesi için gerekli olan makineleri üreten ağır sanayi olmadan, sosyalizm gerçekleşemez. Aynı zamanda, her ekonomik sistem bütün halk için temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasında tarıma dayanır ve sanayi genişledikçe de tarım ürünlerine duyulan talep artar. Dolayısıyla ağır sanayi ve tarım, birbirlerini destekleyecek bir biçimde geliştirilmelidir. Bu da, hafif sanayi halkasını kavramakla yapılabilir. Ağır sanayinin gelişmesi, büyük miktarların uzun vadeli yatırımlar için ayrılmasını gerektirir. Hafif sanayi ise daha az miktarda sermaye gerektirir ve daha çabuk sonuç verir. Dolayısıyla hafif sanayi, ağır sanayinin geliştirilmesi için gerekli olan sermayenin biriktirilmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Aynı zamanda, hem sanayide kullanılan tarım ürünleri için bir talep yaratarak, hem de tarımsal nüfusun tüketim malları ihtiyacını karşılayarak, tarımı desteklemek üzere kullanılabilir. Böylece, ağır sanayi sosyalist inşanın çekirdeği olmaya devam ederken, hafif sanayinin ve tarımın paralel gelişmesiyle engellenmez, tersine desteklenir:

> "Tarım ve hafif sanayi gelişirken, pazarı ve fonları güvence altına alınan ağır sanayi gelişecektir. Dolayısıyla daha yavaş bir sanayileşme hızı gibi görülen şey, aslında o kadar da yavaş olmayacak, hatta daha da hızlı olabilecektir."[2]

Kurtuluşu hemen izleyen yıllarda tarım, sermaye birikiminin neredeyse biricik kaynağıydı; çünkü o sırada modern sanayi yok denecek kadar azdı. O günden bu yana tahıl üretimi iki katından fazla artmış, buna karşılık çelik üretimi 1949'da 158 bin tondan 1972'de 23 milyon tona çıkmıştır. Tarımsal üretimin hacmindeki artış sayesinde, tahıl üzerindeki devlet vergisini yüzde 6'ya kadar düşürmek mümkün olmuştur. Köylülerin yarattığı fazlayı devlet satın almaktadır.

2 Mao Zedung, "Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine", *Felsefe Konusunda Dört Yazı*, İngilizce basım, Pekin, 1966. (Aynı makale için bkz. Mao Zedung, *Seçme Eserler*, Kaynak Yayınları, c.5, s.418–Y.N.)

Bu ekonomik görevleri siyasi planda ele alacak olursak, bunların ancak işçi-köylü ittifakı temelinde gerçekleştirilebileceği ortaya çıkar. Halk komünlerinde sanayi ile tarımın birleştirilmesini mümkün kılan, bu iki sınıfın, proletarya önderliğindeki sıkı birliğidir.

2. Tarımda Kooperatifleşme

Toprak devrimi, 1949'dan önce kurtarılmış bölgelerde, 1949-1952 arasında da ülkenin geri kalan bölgelerinde gerçekleştirildi. Toprak, "toprak işleyenindir" ilkesine uygun olarak, köylülere dağıtıldı. Bu olay, köylük bölgelerde burjuva-demokratik devriminin tamamlanmasını belirliyordu. Bunun üzerine şu soru ortaya çıktı: Tarım, kapitalist bir temelde mi, yoksa sosyalist bir temelde mi kolektifleştirilecekti? Zengin ve yukarı-orta köylülerin desteğini alan Liu Şao-çi, makineleşme olmadan kolektifleştirmenin olamayacağını, dolayısıyla sanayi gerekli makineleri sağlayacak duruma gelinceye kadar beklemek gerektiğini savunuyordu. Bu arada tarım, kapitalist bir temelde geliştirilecek, tarım ürünleri için serbest bir pazar oluşturulacak, ücretli emek kullanmak ve toprağı alıp satmak hakkı tanınacaktı. Ama köylük bölgelerdeki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul köylüler bu siyasete şiddetle karşıydı; onların desteğine sahip olan Mao Zedung, yoksul köylülerin talebine uygun bir biçimde, kolektifleştirmeden başlayarak ve makineleşmeyi daha ileri bir döneme erteleyerek sosyalizme adım adım ilerlemek çizgisini ortaya koydu. Bu çizgi, köylülere kendi deneyleri ile çizginin doğruluğunu sınama olanağı tanımak yoluyla, onların etkin bir biçimde uygulamaya katılmalarını sağlıyordu:

> "Başkan Mao bize şunu öğretir: 'Tarımın sosyalist dönüşümünde kullandığımız yöntem, *adım adım ilerleme* yöntemidir.' Bu yöntemin avantajı, 'köylülerin, kendi deneyleri yoluyla yavaş yavaş sosyalist bilinçlerini yükseltmelerine ve yaşama biçimlerini yavaş yavaş değiştirerek ani değişiklik duygusunu hafifletmelerine olanak sağlamasıdır.'"[3]

3 "Çin'in Sosyalist Tarımının İlerleme Yolu", *Peking Review* dergisi, 1970/7.

Dört kolektifleştirme aşaması vardır: 1) Özel mülkiyete dayanan, ama bazı sosyalist öğeler içeren karşılıklı yardımlaşma ekipleri; 2) bazı özel mülkiyet öğeleri içermekle birlikte, yarı-sosyalist olan ilkel kooperatif; 3) bütünüyle kolektif olan ileri kooperatif; 4) tam kolektifleşme ile önemli ölçüde makineleşmenin birleştirildiği halk komünü. Bu son aşama, köylük bölgelerde sosyalist devrimin tamamlanmasını ifade etmektedir. Daha sonra göreceğimiz gibi, hâlâ bir özel mülkiyet öğesi vardır ama bu o kadar küçüktür ki, yalnızca geçmişin bir izi olarak görülebilir.

Çin'de ilkel klan dayanışmasından miras kalan, çeşitli biçimlerdeki yardımlaşma geleneği çok köklü olduğu için[4] karşılıklı yardımlaşma ekibi çok çabuk benimsendi. Kurtuluştan önce toprak ağasının denetiminde örgütlenen köy yaşantısının klan temeli, hâlâ yaşayan bir gerçeklikti;[5] bu yüzden de toprak ağalarını defettikten sonra köylülerin, köylü birliği önderliğinde karşılıklı yardımlaşma ekiplerinde örgütlenmeleri kolay oldu. Her ailenin kendi toprak parçası, çift hayvanları ve tarım araçları vardı; ama topraklarını kolektif bir biçimde işliyorlardı ve bu, verimin artmasını sağlıyordu. Devlete ayni bir vergi ödüyorlar ve kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bir fazla kalırsa, bunu devlete satıyorlardı. Zamanla bazı basit işbölümleri gerçekleştirdiler ve küçük miktarlarda kolektif mülkiyet biriktirdiler. Böylece kolektif emek ile bireysel yönetim arasında bir çelişme doğdu.

Karşılıklı yardımlaşma ekiplerinden ilkel kooperatiflere geçiş, 1953-1955 yıllarında gerçekleşti. Mülkiyet sisteminde değişiklik yoktu ama artık bütün topraklar birleşik yönetim altında işleniyordu. Tarım vergisi ödendikten sonra net gelir iki bölüme ayrılıyordu. Her aile, kendi toprağının büyüklüğü oranında bir toprak geliri alıyor, geri kalan daha büyük bölüm ise ücret biçiminde dağıtılıyordu. Her üyenin ücreti, "herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre" sosyalist ilkesine uygun bir biçimde, yapılan işin niceliği ve niteliği hesaba katılarak belirleniyordu. Birleşik yönetim altında tarım çalışmasını daha etkili bir biçimde örgütlemek mümkün olduğundan verim arttı. Böylece yönetimin birleşik olması ile mülkiyetin ayrı olması arasında bir çelişme doğdu.

4 "Çin'de Tarımın Kolektifleştirilmesi", *Peking Review* dergisi, 1963/44.

5 Mao Zedung, "Cingang Dağlarındaki Mücadele", *Seçme Eserler*, Kaynak Yayınları, c.1, s.94.

İlkel kooperatiften ileri kooperatife geçiş, 1956 yılında gerçekleşti. Toprak geliri kaldırıldı. Artık toprağın mülkiyeti bütünüyle kolektifti. Çift hayvanları, tarım araçları ve bütün diğer önemli üretim araçları kolektif mülkiyete geçirildi. Bu kolektifleştirme sırasında, yeni kolektifleştirilen üretim araçlarının değerinden kooperatife katılmanın bedeli düşülüyor ve kalanı, köylülere taksit taksit ödeniyordu. Gelir şöyle bölünüyordu: Devlete vergi olarak ödenecek ya da satılacak olan çıkarıldıktan ve üretim ve yönetim masrafları ödendikten sonra bir bölüm, yedek fona ve kamu yardım fonuna katkı olarak ayrılıyordu. Geri kalan ise ücret olarak bölüşülüyordu. Yedek fon, yeni yatırımlar ve acil durumlar için, kamu yardım fonu ise yaşlı ve muhtaçlara ve yeterli işgücüne sahip olmayan geniş ailelere yardım etmek amacıyla kullanılıyordu.

Bu arada üretici güçler o kadar hızlı bir biçimde gelişiyordu ki, birkaç yıl içinde ileri kooperatif bile yetersiz kalmaya başladı. Bu kooperatifler, bulundukları bölgenin yerel yönetimi tarafından yönetilen tarım üretim birimleriydi. Geniş çaplı tarımı geliştirebilecek ve tarımı sanayi ile birleştirebilecek daha büyük ve daha kapsamlı bir birime ihtiyaç vardı.

3. Halk Komünleri

Halk komünleri, 1958 yılında köylü hareketinin ülkeyi sarsan büyük fırtınası içinde ortaya çıktı. Bu komünler, su basmasını denetim altına alabilmek, barajlar inşa edebilmek, ağaçlandırma, balıkçılık ve ulaşım gibi büyük projeleri gerçekleştirebilmek amacıyla birbirine komşu kooperatiflerin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıktı. Ayrıca birçok komün, traktör, kimyasal gübre ve diğer üretim araçlarını yapabilmek için kendi fabrikalarını kurdu. Yerel sanayinin gelişmesi birçok amaca hizmet ediyordu: Ölü mevsimde tarım işçilerine iş olanağı sağlamak, makineleşmenin işsiz bıraktığı işgücünü değerlendirmek ve köylük bölgeleri merkezi hükümete daha az bağımlı ve kendine yeterli bir duruma getirmek. Bu son nokta milli savunma açısından özel bir önem taşır. Her komünün kendi milisleri vardır;

bunlar, o bölgedeki Halk Kurtuluş Ordusu birlikleri tarafından gerilla savaşı konusunda eğitilirler. Halk Kurtuluş Ordusu birlikleri aynı zamanda, üretimin her alanına katılmaya hazır olan vasıflı bir emek gücü oluştururlar.

Çin'in bütün köylük bölgelerini kaplayan 70 binden fazla komün vardır. Büyüklük, fiziksel koşullar ve ekonomik düzey bakımından epey farklı olmalarına rağmen, yapıları genel olarak aynıdır. Her komün belli sayıda üretim tugayından, her üretim tugayı da belli sayıda üretim ekibinden oluşur. Tipik bir örneği ele alacak olursak, Şensi eyaletindeki orta büyüklükteki bir komün, 23 ileri kooperatifin birleşmesinden oluşmuştur. 23 tane üretim tugayı ve 81 tane üretim ekibini kapsamaktadır. 4 100 aileden oluşan 21 bin kişilik toplam nüfusa sahiptir.

Üretim ekibi, kendi toprağına, çift hayvanlarına ve tarım araçlarına sahiptir. Tugaya ait olan küçük makineler ve onarım atölyeleri ile komüne ait olan daha büyük makineleri kullanır. Kendi yöneticilerini seçer, hesaplarını kendi tutar ve bölüşümü kendisi örgütler. Üyeleri gelirlerini yıllık olarak bölüşürler. Önce üretim ve yönetim masraflarını ve devlete verilecek vergiyi ödemek için gerekli olan miktarı ve devlete satılması kararlaştırılan tahıl fazlasını bir kenara ayırırlar. (Devlet vergisi zaman zaman yeniden ayarlanır ve doğal afetler nedeniyle tahıl üretiminin düştüğü dönemlerde indirilebilir.) Bundan sonra net gelir şöyle bölünür: Bir bölüm, yedek fona ve gelişme fonuna ayrılır; bir bölüm, yardım fonuna ayrılır; geri kalan da –yüzde 70 ile 75– ücret biçiminde bölüşülür. Ekip, ücretleri saptamak için toplandığında, her üye, kendi çalışması konusunda yaptığı değerlendirmeyi belirtir. Sonra bu değerlendirme üzerinde diğer üyelerle tartışır; bu tartışma sırasında hem nicelik hem de nitelik hesaba katılır ve en sonunda o üyeye belli miktarda "çalışma puanı" verilir. Çalışma puanları arasındaki farlılıklar azdır ve gittikçe de azalmaktadır. Yönetim işleriyle uğraşanlar da aynı oranlara göre ücret alırlar. Hepsi de belli bir miktar kol emeği harcamak zorundadırlar ve ücretleri de tarlada çalışırken aldıkları çalışma puanları temel alınarak saptanır. Her üye, para olarak aldığı ücrete ek olarak bir miktar bedelsiz tahıl, sebze, tuz ve yakacak alır.

Her ailenin kendi evi vardır; bunlara kira ödenmez ama başkasına da satılamaz ve kiralanamaz. Aynı zamanda, boş zamanları değerlendirmek

üzere küçük bir toprak parçasını işlemeye de izin verilmektedir. Bu bahçeler sebze yetiştirmek ya da domuz ve kümes hayvanları beslemek için kullanılmaktadır. Üretim, genel olarak aile tüketimi için yapılmakla birlikte, bir fazla ortaya çıkarsa, bu, devletin saptadığı fiyatlarla satılabilir. Küçük bahçelere, önceliğin kolektif çalışmaya verilmesi koşuluyla izin verilir. Büyüklükleri, ailenin genişliğine göre, kesin bir biçimde sınırlandırılır ve işlenebilir arazinin yüzde 6 ya da 7'sini geçmez. Aynı koşullarda yapılan marangozluk ve dokumacılık gibi başka yan işler de vardır.

Bu özel bahçeler, köylülerin kolektiften aldıkları gelire ek bir gelir oluşturmak gibi yararlı bir amaca hizmet ederler; ama daha şimdiden bunların öneminin azalmakta olduğu yolunda belirtiler vardır. Bazı komünlerde, tek tek üretim ekiplerine ait olan bahçelerin, ortaklaşa işlenmek üzere bir bölgede toplandıkları görülmektedir. Bu, kolektifleştirme yolunda atılan ilk adımdır.

Üretim, komün devrimci komitesi tarafından planlanır. Bu komitenin üyeleri halk tarafından seçilir, onun tarafından görevden alınabilir ve doğrudan ona karşı sorumludur. Her komünün planı eyalet planının, eyalet planı da bütün ülke çapındaki devlet planının bir parçasıdır. Tarım ürünlerinin fiyatı daha önceden komün ve devlet tarafından birlikte saptanır ve gerektiğinde komün lehine ayarlanır. Böylece, bolluk olduğunda devlet, anlaşmaya varılan fiyat üzerinden tahılı satın alır ve tüketiciye daha düşük fiyatla satar. Bu yolla üretici, arz-talep dalgalanmalarına karşı korunmuş olur. Fazlanın bir bölümü diğer komünlere de satılabilir ama malların spekülatif fiyatlarla satıldığı bir piyasa ve komünler arasında ticari rekabet olanağı ya da herhangi bir biçimde özel kâr sağlama olanağı yoktur. Buna karşılık devlet, komüne makine ve işlenmiş tüketim maddeleri sağlar. Tarım ile sanayi üretkenliği arasındaki farkı kapatmak amacıyla tarım makinelerinin üretim maliyetlerinin altında satılmasını sağlamak, devlet siyasetidir.

Komün, bir üretim birimi olmanın yanı sıra, ulaşım, haberleşme ve dükkânlar, kredi ve tasarruf bankaları, okullar, klinikler ve düşkünevleri de dahil olmak üzere çok çeşitli ticaret, eğitim, sağlık vb. hizmetlerinden sorumludur. Bütün bunlar komüne aittir. Yönetim işlerinde çalışanlar ve memurlar hiçbir ayrıcalığa sahip değildirler ve

bürokrasinin artmasına karşı bir önlem olarak, bunların bir süre tarlada ya da fabrikada çalışmaları gerekmektedir. Komün, aynı zamanda yerel milisleri örgütlemekten sorumludur ve eyalet halk meclisine de bir temsilci seçer.

Bütün komünü ilgilendiren önemli kararlar alınacağı zaman, komün devrimci komitesi, üretim tugaylarında tartışma açılması için çağrıda bulunur. Bundan sonra her üretim tugayı, kendi temsilciler meclisini toplar; sorun burada tartışılır ve bir karar alınır. Bu kararlar devrimci komiteye aktarılır, o da bütün komün çapında bir temsilciler meclisi toplar ve kesin karar burada alınır.

Görüldüğü gibi Çin halk komünü, bir üretim birimi olmanın çok ötesindedir. Temel iktidar organlarından biridir. Dolayısıyla proletarya diktatörlüğünün, devrimi bütün iç ve dış düşmanlara karşı korumaya hazır olan bir aracıdır; aynı zamanda gerçekten demokratiktir, çünkü ekonomik ve toplumsal yaşantının her alanında halkın birleşik denetimini gerçekleştirir.

Halk komününün görevi, küçük çaplı tarımdan geniş çaplı tarıma geçişi sağlamak ise neden üretim ekibi gibi küçük bir birim temel alınıyor diye sorulabilir. Bunun cevabı, köylülerin, geniş çaplı üretimin sağladığı yararları adım adım, karşılıklı yardımlaşma ekiplerinin gelişmiş biçimi olan üretim ekipleri aracılığıyla kavramış olmalarıdır. Dolayısıyla, üretim ekibinin üyeleri olarak toplandıkları zaman kendi inisiyatifleriyle, gelirlerinin bir bölümünü yardım fonuna katkıda bulunmak üzere ayırırlar. Bunu, ayırdıkları payın yaşlı ve muhtaçlar için harcanacağını bildikleri için yaparlar. Aynı şekilde, komün üyeleri olarak, tamamlandığı zaman bütün vadinin sulanmasını gerçekleştirecek olan bir hidroelektrik projesini tartışmak üzere toplandıkları zaman, kendilerine olmazsa çocuklarına kalıcı bir yarar sağlayacağına yürekten inandıkları için bu projeyi desteklerler. İşte bu, Lenin'in sözünü ettiği "üretim araçlarının demokratik bir biçimde idare edilmesi" için bütün halkın örgütlendiği sosyalist demokrasidir.[6]

Bütün bunların yoksul ve aşağı-orta köylüler için, özellikle eski Çin'i bilen yaşlı kuşak için ne ifade ettiğini, Çin'de ya da başka yer-

6 Lenin, "P. Kievski'ye Cevap", *Toplu Eserler*, c.23.

lerde köylülerin durumunu bilenler çok iyi anlar. Bütün bu değişiklikler hiç direnme görmeksizin gerçekleştirilmiş değildir. Tam tersine eski toplumun kalıntılarının direnişi hâlâ sürmektedir:

"Devrilmiş toprak ağaları ve zengin köylüler köylük bölgelerde hâlâ yaşamaktadırlar; toplumumuzda burjuva etkileri ve eski toplumun alışkanlık gücü hâlâ yaşamaktadır; hali vakti yerinde olan orta köylülerin kapitalizme karşı kendiliğinden bir eğilimleri vardı; ve yeni doğan burjuva unsurlar vardır. Bütün bunlar sosyalizmin can düşmanlarıdır. İşte bu yüzden, köylük bölgelerde sosyalist yolla kapitalist yol, proletarya ile burjuvazi arasında mücadele olması kaçınılmazdır. Çin'de tarımın kolektifleştirilmesi sırasında ve bunun gerçekleştirilmesinden sonra, bu mücadelenin yoğunluğunda değişiklik oldu, ama mücadele hiçbir zaman sona ermedi. Devrim ileri bir adım attığı zaman, doğal afetlerin darbesini yediğimiz ya da başka güçlüklerle karşılaştığımız zaman ve yerel yönetimlerin çalışmalarında hatalar yaptıkları yerlerde mücadele daha da şiddetlendi. Toprak ağaları ve zengin köylüler perde arkasından ipleri oynattılar mı, kapitalist eğilimlere en fazla kapılan hali vakti yerinde orta köylüler tarım kooperatifinden çıkar ve kendi topraklarını kendileri işlemek yaygarasını koparark ortaya atılırlar. Köylük bölgelerdeki yerel pazarlarda yuvalanır, spekülasyona, ücretli işçi çalıştırmaya girişir ve tefecilik yapma fırsatı kollarlar; bütün bunlar kolektif ekonomiyi yerle bir etmek amacını güder. Bunlar aynı zamanda, kolektif ekonominin yönetimini ele geçirerek onu yozlaştırmak amacıyla yönetici mevkilere sızmaya ve kadroları satın almaya çalışırlar. Bu kadar şiddetli bir sınıf mücadelesi kaçınılmaz olarak kendini Parti içinde de gösterir. Böyle zamanlarda, sosyalist devrim için ideolojik bakımdan hazır olmayan kararsız Parti üyeleri, tarımın kolektifleştirilmesi sorununda yalpalarlar...

"Partinin köylük bölgelerdeki sınıf çizgisi, yoksul ve aşağı-orta köylülere dayanmak ve köylük bölgelerdeki nüfusun yüzde doksanından fazlasıyla birleşmektir. Toprak devrimi sırasında yoksul

köylü durumunda olanlar, tarım işçileri de dahil olmak üzere, köylük bölgelerdeki bugünkü nüfusun yüzde 60 ya da 70'ini oluşturmaktadır. Köylük bölgelerdeki proleterleri ya da yarı-proleterleri kapsayan bu kesim, bütün sömürücü sistemlerin ve sınıfların can düşmanıdır... Toprak devrimi döneminde yoksul ve aşağı-orta köylü durumunda olan köylülerin yaşama düzeyinde son on yılda önemli ilerlemeler oldu ama onlar bu ortak refahı kolektif ekonomilerine borçludurlar. Sömürülmenin ne olduğunu iyi bilirler ve kolektifleşmenin sağladığı yararların değerini kavrarlar. Dolayısıyla, acı geçmişi unutan bir avuç yozlaşmış unsur dışında eski yoksul ve aşağı-orta köylüler, bugün de köylük bölgelerde gerçekten güvenilecek gücü oluştururlar. Proleterya ve onun öncüsü, bu gerçekten güvenilir güce sıkıca dayanmalıdır; çünkü ancak böylelikle esas olarak orta köylülerle birleşerek potansiyel müttefikleri kazanmayı umut edebilirler. Ancak böylelikle proletaryanın ve halkın düşmanlarını tecrit edebilirler ve gene ancak böylelikle toprak ağalarının ve zengin köylülerin olduğu kadar yeni doğan burjuva unsurların ve kapitalist gelişmenin kendiliğinden güçlerinin saldırılarını geri püskürtebilirler."[7]

Çin Komünist Partisi, yoksul köylülere dayanmak, orta köylülerle birleşmek ve zengin köylülere ve toprak ağalarına karşı mücadele etmek şeklindeki bu siyasetinde, Lenin'in işçi-köylü ittifakı konusundaki çizgisini izlemiştir.[8]

4. İki Çizgi

Bu konuyu bitirirken, Sovyet tarım çiftlikleri ile olan karşıtlığa işaret etmek gerekir. Sovyetler Birliği'nde tarımın kolektifleştirilmesi Stalin'in önderliğinde gerçekleştirildi ve o da Leninist çizgiyi izledi; ama kolektifleştirme, esas olarak kapitalist kuşatmanın yol açtığı büyük güçlüklerle karşılaştı. Bunun sonucunda işçi-köylü ittifakı Çin'de olduğu kadar güçlü bir biçimde sağlamlaştırılmadı. Bu, burjuvazinin

7 "Çin'de Tarımın Kolektifleştirilmesi", *Peking Review* dergisi, 1963/44.
8 Lenin, "RKP (B)'nin Program Taslağı", *Toplu Eserler*, c.29.

urumunu güçlendirdi. Stalin'in ölümünden sonra, işçi-köylü ittifakının dayandığı proleterya diktatörlüğü resmen terk edildi. Bunu izleyen yıllarda tarım üretiminin bütün önemli dallarında gerilemeler görüldü; Parti, bunun nedeninin teknik ve idari hatalar olduğunu söyledi. Bürokrasinin geniş ölçüde artmasında yansıyan bu hatalar gerçekten vardır ama bunlar, yalnızca hastalığın belirtisidir. Bugünkü yönetim altında burjuva çizgisi, proleter çizgisine üstün gelmiştir; sınıf mücadelesinde inisiyatif proletaryadan burjuvaziye geçmiştir. Sonuç olarak kolektif çiftlikler sosyalist yönelimlerini yitirmişlerdir.

Sovyet kolektif çiftliği, bir tarımsal üretim biriminden başka bir şey değildir. Üretim ekibi yalnızca emek gücünün bir kesimidir; bir hesaplama birimi değildir. Başkan, çalışma disiplinini sağlamakla görevli bir devlet memurudur ve emekçi üyelere ödenen ücretlerin çok üzerinde bir maaş alır. Özel araziler geniştir ve ürünler serbest pazarda satılır. Hükümet, makineleşmeye daha fazla yatırım yaparak, daha çok sayıda uzman yetiştirerek ve maddi dürtülerin alanını daha da genişleterek durumu düzeltmeye çalışmıştır; ama doğru bir siyasi çizgi olmazsa böyle önlemler yalnızca kapitalizmi geri getirmek isteyen güçleri sağlamlaştırır. Lenin, "siyasetin ekonomiye göre öncelik taşımak zorunda olduğunu ve aksini iddia etmenin Marksizmin alfabesini unutmak anlamına geldiğini" söylemişti.[9]

Bugünkü Sovyet liderleri Lenin'in öğetisini bir kenara atmışlardır; dolayısıyla tarım ile sanayinin dengeli bir biçimde gelişmesini sağlamak şöyle dursun, şimdi dışarıdan büyük miktarlarda tahıl ithal etmekte ve Sovyet sanayisine geniş çapta yatırım yapmaları için yabancı kapitalistleri davet etmektedirler.

9 Lenin, "Bir Kere Daha Sendikalar Üzerine", *Toplu Eserler*, c.32.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KOMÜNİZME GEÇİŞ

1. Sosyalist Mülkiyet

Sosyalist mülkiyetin iki biçimi vardır: Bütün halkın mülkiyeti diye de bilinen devlet mülkiyeti ve kolektif ya da kooperatif mülkiyet. Bu ayrımın gereğini Engels önceden belirtmişti:

> "İktidarı ele geçirdiğimiz zaman, küçük köylüleri, –toprak ağalarına yapmak zorunda kalacağımız gibi– ...zorla mülksüzleştirmeyi kafamızdan bile geçirmeyeceğiz. Küçük köylülere ilişkin görevimiz, birinci olarak, özel işletmesinden ve özel mülkiyetinden kooperatif işletmeye ve kooperatif mülkiyete geçmesini sağlamak, ama bunu zorla değil, örnek olmak yoluyla ve bu amaç için toplumun yardımcı olmasını sağlayarak gerçekleştirmektir."[1]

Görüldüğü gibi kolektif mülkiyet, özel mülkiyetle devlet mülkiyeti arasında bir köprü görevini görür.

Böylelikle, işçi-köylü ittifakı içinde birleşen iki sınıf arasındaki, eski toplumdan miras kalan çelişmenin çözülmesi mümkün olur. Özel mülkiyetten hiçbir zaman çıkarı olmamış proleter, daha başından, geniş çaplı sanayi ile bağlantılı olmuştur ve dolayısıyla iktidarı ele geçirdiğinde öznel olarak devlet mülkiyetine bütünüyle hazır durumdadır. Buna karşılık köylü, hâlâ, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinden birine bağlı *olan bir küçük mülk sahibidir; daha, küçük çaplı üretimin hiçbir geleceği* olmadığını öğrenmesi gerekir. Toprak ağalarına karşı mücadelede proletaryayı desteklemiştir ama bunu, küçük mülk sahibi durumunu ko-

1 Engels, "Fransa ve Almanya'da Köylü Meselesi"; Marx-Engels, *Seçme Eserler*, c.3.

rumak amacıyla yapmıştır. Sonuç olarak, proletarya ile olan ittifakının sürdürülmesi ve sağlamlaştırılması için ona, özel mülkiyetten devlet mülkiyetine adım adım geçiş olanağının tanınması gerekir:

> "Küçük mülk sahipleri kooperatiflerinden sosyalizme geçiş, küçük çaplı üretimden geniş çaplı üretime geçiştir; yani, daha karmaşık olduğu halde, başarılı olursa, daha geniş halk kitlelerini kucaklayabilir ve inatla bütün 'yeni icatlara' karşı direnen eski, sosyalizm-öncesi, hatta kapitalizm-öncesi ilişkilerin daha derindeki, daha inatçı köklerini söküp atabilir... Kooperatifler siyaseti, başarılı olursa, belirsiz bir süre içinde, gönüllü katılma temelinde küçük ekonominin geniş çaplı üretime geçişini kolaylaştırma ve o düzeye çıkmasını sağlama sonucunu verir."[2]

Tarımda kolektif mülkiyetin, sanayide de devlet mülkiyetinin bütünüyle gelişmesi sağlandığı zaman, üretim araçlarının kamulaştırılması tamamlanmış kabul edilebilir. Daha sonra, tarımın sanayileşmesi ve köylülüğün proleterleşmesi ile birlikte kolektif mülkiyet, daha yüksek bir sosyalist mülkiyet biçimi olan devlet mülkiyeti ya da bütün halkın mülkiyeti ile kaynaşacaktır:

> "Kolektif mülkiyet de, bütün halkın mükiyeti de sosyalist mülkiyet biçimleridir; ama bütün halkın mülkiyeti birincisinden daha ileri bir biçimdir; çünkü bütün halkı temsil eden devlet, doğrudan, bütün halka ait olan işletmelerin ürünlerinin ve üretim araçlarının dağıtımını birleşik ve rasyonel bir biçimde ve bir bütün olarak milli ekonominin ihtiyaçlarına uygun olarak yapabilir. Buna karşılık kolektif mülkiyet altındaki işletmeler, bugünkü halk komünleri de dahil olmak üzere, bunu gerçekleştiremezler."[3]

Kaynaşma nasıl gerçekleşecektir? Bu, komünlerin daha da gelişmesine bağlıdır; bunun oldukça uzun bir süreç olacağı anlaşılmakla birlikte, daha şimdiden daha yüksek bir aşamaya geçişin belirtileri vardır.

2 Lenin, "Ayni Vergi", *Toplu Eserler*, c.32.
3 "ÇKP Sekizinci Merkez Komitesi'nin Halk Komünleri ile İlgili Bazı Meseleler Konusundaki Kararı", *Peking Review* dergisi, 1958/43.

Birinci olarak, komün içindeki üç mülkiyet düzeyi arasında bugün var olan denge, yavaş yavaş en yüksek düzey lehine değişmektedir:

> "Bugün, halk komünlerinin çoğunda, komünlerin, üretim tugaylarının ve üretim ekiplerinin rollerini tam anlamıyla oynamalarına olanak sağlayan üç mülkiyet düzeyi vardır. Bu durum, komün çerçevesi içinde birleşik önderliği gerçekleştirmek ve üretimi doğrudan örgütleyen birimlerin inisiyatiflerini tam olarak ortaya koyabilmelerini sağlamak sorunlarına doğru bir çözüm getirmiştir. Tarımdaki üretici güçlerin gelişmesinin ve komün ve tugay düzeyindeki ekonominin gelişmesinin, temel hesaplama birimini üretim ekibi olmaktan çıkarıp üretim tugayı haline getirecek elverişli koşulları yaratması için nispeten uzun bir süre gerekeceği anlaşılmaktadır. Daha da uzun bir süre sonra, temel hesaplama birimi komün olacaktır."[4]

İkinci olarak, geniş çaplı üretimin sürekli gelişimi, birbirine yakın komünlerin federal bir temelde örgütlenmelerini zorunlu kılacaktır:

> "Kolektif mülkiyetten, giderek bütün halkın mülkiyetine geçişi gerçekleştirmek için her il kendi komün federasyonlarını kurmalıdır. Önümüzdeki yıllarda, üretimin etkin bir biçimde geliştirilmesi ve halkın siyasi bilincinin yükseltilmesi temelinde bu federasyonlar, yavaş yavaş, bütün halka ait olan üretim araçları oranını ve üretimlerinin devletin birleşik dağatımına tabi olan bölümünü artırmak için uygun adımlar atmalı ve koşullar olgunlaştığında kolektif mülkiyeti bütün halkın mülkiyeti haline getirmelidirler. Bu değişikliği ilerletmek ve tamamlamak için yerinde adımlar atılmaz ve bugünkü kolektif mülkiyet olduğu gibi sürdürülürse, komün üyelerinin bakış açısı kendi kolektiflerinin nispeten dar çıkarlarıyla sınırlı kalacak, toplumsal üretici güçlerin sürekli gelişmesi ve halkın siyasi kavrayışının sürekli olarak derinleşmesi sekteye uğrayacaktır. Bu, doğru bir şey değildir. Ne var ki kolektif mülkiyet, halk komünlerindeki üretimin gelişmesinde hâlâ olumlu bir rol oynamaktadır. Kolektif mülkiyetten bütün

4 "Halk Komünleri İlerliyor", *Peking Review* dergisi, 1964/43.

halkın mülkiyetine na kadar zamanda geçileceğini belirleyen şey, istediğimiz anda bunun gerçekleşeceğini sanan hayalci düşünce değil, nesnel etkenlerdir; yani üretimin gelişme düzeyi ve halkın siyasi bilinç düzeyidir. Dolayısıyla geçiş, aşama aşama ve grup grup oluşacak; ancak oldukça uzun bir süre sonra ülke çapında gerçekleştirilecektir."[5]

Buraya kadar ele aldığımız gelişmeler hep sosyalizm aşamasındaki gelişmelerdir. Bunlar, gelecekteki komünizme geçiş konusunu aydınlatan belirtiler taşıyor mu? Bu konuda sorulacak ilk soru, sosyalizm altında meta üretiminin durumunun ne olduğudur.

2. Denetim Altındaki Meta Üretimi

Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan meta üretimi, özel mülkiyetin yerini sosyalist mülkiyet aldığı zaman, zorunlu olarak nitelik değiştirir. En önemli değişiklik, işgücünün bir meta olmaktan çıkmasıdır. Kapitalist meta üretim biçimini önceki bütün üretim biçimlerinden ayıran bu özellik, artık yok olmuştur. Bundan da artık artı-değere el koyma olanağının kalmadığı sonucu çıkar. Gerçekten de, gerekli-emek ile artı-emek ya da ödenmiş emek ile ödenmemiş emek arasındaki ayrıma dayanan artı-değer kavramı anlamını yitirir. İşçilerin yarattığı değerin tümü artık onlara aittir ve bu değerin ne kadarını tüketime ayıracaklarını, ne kadarını yeniden üretime yatıracaklarını, ne kadarını da başka amaçlar için bir kenara koyacaklarını kendileri kararlaştırırlar.

Ne var ki bundan, değer yasasının artık geçerli olmadığı sonucu çıkmaz. Komünizmden farklı olan sosyalizmde emek, henüz herkes için bolluk yaratmaya yetecek ölçüde üretken değildir. Bu yüzden de işçinin, toplumdan ürettiği kadarına eşit olandan fazlasını almaması gerekir. "Emeğine göre" ücret alması işte bu demektir. Onun çalışması, üretime harcanan belli bir emek miktarını temsil eder; ücretleri de tüketime harcanacak olan aynı miktarda emeği temsil eder. Her iki miktar, ancak

5 "ÇKP Sekizinci Merkez Komitesi'nin Halk Komünleri ile İlgili Bazı Meseleler konusundaki Kararı", *Peking Review* dergisi, 1958/43.

ortak bir ölçüt aracılığıyla eşitlenebilir; bu ölçütü de değer yasası sağlar. Emek ürünleri metalar olarak elden ele geçmeye devam ederler ve birbirleriyle değer yasasına göre değiştirilirler. Bu yasa, meta olarak dolaşıma girmeyen ürünler için, örneğin devlete ait bir fabrikanın bir diğeri için ürettiği makineler için de kullanılır. Yönetimde titiz bir muhasebe ve ekonomi sağlamak için hâlâ bu tür malların fiyatının değer yasası uyarınca belirlenmesi gereklidir. Elbette özel koşullarda belli ürünlerin, değerinin altında ya da üstünde satılması kararlaştırılabilir. Başka bir deyişle değer yasası artık denetim altındadır ama, henüz yürürlükten kalkmamıştır. Stalin bu durumu şöyle açıklıyor:

> "Bazen, ülkemizde sosyalizm altında değer yasasının var olup olmadığı ve işlemeye devam edip etmediği sorulmaktadır. Evet, vardır ve işlemeye devam etmektedir. Metaların ve meta üretiminin olduğu her yerde değer yasası da vardır. Ülkemizde değer yasasının işlevi, birinci olarak, meta değişiminin alım satım yoluyla yapıldığı alanı, yani kısaca, özel tüketim mallarının değişimini kapsar. Bu alanda değer yasası, kuşkusuz belli sınırlar içinde, bir düzenleyici olma işlevini sürdürür.
>
> "Ama değer yasasının geçerli olduğu alan, meta dolaşımıyla sınırlı değildir. Üretimi de kapsar. Değer yasasının sosyalist üretimimizde düzenleyici bir rol oynamadığı doğrudur ama gene de bu yasa üretimi etkiler; üretimi yönetirken bu gerçeğin göz ardı edilmemesi gerekir."[6]

Elbette kapitalist meta üretiminin, sosyalist ekonomi altında ortadan kalkan daha başka birçok özelliği vardır. Örneğin, tüketiciyi satın alabileceği mallar konusunda aydınlatmayı değil de yanlış bilgi vererek onu aldatmayı hedef alan reklamlar için yapılan harcamalar ve "dayanıksız imalat", yani elektrik ampulü ve otomobil gibi tüketim mallarını çabuk eskiyecek ve böylece yüksek bir artış hızını koruyacak biçimde imal etmek uygulaması böyle özelliklerdendir. Kapitalist toplumda "işbilirlik" sayılan bu tür sahtekârlıklara, yaşama düzeyinin sürekli olarak yükseldiği ve dolayısıyla tüketim malları ta-

6 Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*.

lebinin normal olarak arzı aştığı sosyalist ekonomide yer olamaz. Son olarak, bütün üretim, bölüşüm ve tüketim süreci artık denetim altında olduğundan, kapitalist toplumu sarsan ekonomik bunalımların ortaya çıkması olasılığı da yoktur.

Hiç kuşkusuz sosyalizmin de iç çelişmeleri vardır, ama bunlar doğru ele alındıkları sürece uzlaşmaz çelişmeler değildirler. Ne var ki, burada da gene üretimi planlarken değer yasasının göz önünde tutulması gerekir. Bu noktayı açıklamak için, tarım ile sanayi arasındaki eşitsizliğe geri dönelim.

Genel olarak, komünlerin devlete tahıl satış fiyatları köylülerin parasal gelirini oluşturur; buna karşılık, devletin tahıl satış fiyatları ile işçi ücretleri arasındaki ilişki de, sanayi işçilerinin gerçek gelirini belirler. Değişim, değer yasasına göre gerçekleşir ama yasanın serbestçe işlemesine izin verilirse köylüler sürekli olarak zararlı durumda olur. Çünkü, makineleşmenin olmadığı koşullarda tarım, sanayiye oranla daha az üretkendir ve dolayısıyla bu kesimde ücretler daha düşüktür. Bu çelişmeyi çözmek amacıyla devlet, fiyatları, komünlerin tahılı değerinin üstünde fiyatlarla satmasını ya da aynı şekilde makineleri değerinin altında fiyatlarla satın almasını sağlayacak biçimde düzenler. Amaç, makineleşme için ayrılan fonu artırmak ve böylece zamanla sanayi ile tarım arasındaki eşitsizliği gidermektir. Bu fark kapandığı zaman proletarya ile köylülük arasındaki ayrım da ortadan kalkacaktır.

Her sektörde buna benzer çelişmeler ortaya çıkar; örneğin, tahıl üretimi ile et üretimi arasında ya da sanayinin değişik dalları arasında. Doğal afetler, savaşlar ve savaş tehdidi gibi önceden bilinmeyen etkenler yüzünden de daha başka çelişmeler doğabilir. Başarılı sosyalist planlamanın sırrı işte bütün bunların doğru bir şekilde ele alınmasında yatar:

> "Uzun süre nesnel bir gerçeklik olarak kalmaya devam edecek olan, üretim ile toplumun ihtiyaçları arasındaki çelişmeyi ele almak için devlet planlaması aracılığıyla yapılan sürekli bir yeniden düzenleme gereklidir. Birikim ile tüketim arasında doğru bir oran kurabilmek ve üretim ile ihtiyaçlar arasında denge sağlayabilmek amacıyla ülkemizde her yıl ekonomik bir plan yapılır. Denge, karşıtların geçici, göreli birliğinden başka bir şey değildir. Her

yılın sonunda bu denge, bir bütün olarak alındığında, karşıtların mücadelesiyle bozulur; birlik değişime uğrar, denge dengesizlik haline gelir, birlik durumu da bölünmüşlük durumuna dönüşür ve bir kere daha gelecek yıl için bir denge ve birlik durumu hazırlamak gerekir. Planlı ekonomimizin üstünlüğü işte buradadır. Aslında bu denge, bu birlik her ay ya da her üç ayda bir bozulur ve kısmi düzenlemelere ihtiyaç gösterir. Bazen de öznel düzenlemelerimiz nesnel gerçekliğe uymadığı için çelişmeler ortaya çıkar ve denge bozulur; hata yapmak adını verdiğimiz şey işte budur. Durmadan çelişmelerin ortaya çıkması ve bunların durmadan çözülmesi, nesnelerin diyalektik gelişme yasasıdır."[7]

Sosyalist sistemin daha da gelişmesiyle birlikte komünizme geçiş başlayacaktır. Üretici güçlerin gelişmesi, "herkese emeğine göre" sosyalist ilkesinin yerini, bolluğun yaratılması sayesinde, "herkese ihtiyacına göre" komünist ilkesinin alacağı noktaya ulaşmış olacaktır. O noktaya ulaşıldığı zaman değer yasası geçerli olmaktan çıkacak ve insan emeğinin ürünleri artık değişim-değeri biçimini değil, yalnızca, doğrudan, yapımına harcanan emek-zamanıyla ölçülen kullanım-değeri biçimini alacaktır:

"Komünist toplumun ikinci aşamasında malların üretimine harcanan emek miktarı meta üretiminde olduğu gibi, dolaylı bir yoldan, yani değer ve onun biçimleri aracılıyla değil, doğrudan ve derhal malların üretimine harcanan zaman ile, saatlerin sayısı ile ölçülecektir. Emeğin dağıtımına gelince, emeğin üretim alanları arasındaki dağıtımı, artık geçerli olmaktan çıkmış olan değer yasası tarafından değil, toplumun mallara olan talebinin artması tarafından düzenlenecektir."[8]

Emek ürünlerinin meta olarak dolaşımı sona erdiği zaman, para da ortadan kalkacaktır.[9]

7 Mao Zedung, "Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine", *Felsefe Konusunda Dört Yazı.* (Aynı yazı için bkz. Mao Zedung, *Seçme Eserler,* Kaynak Yayınları, c.5, s.429-430–Y.N.)

8 Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları.*

9 Lenin, "RKP (B)'nin Program Taslağı", *Toplu Eserler,* c.29.

3. Köy ve Şehir

Meta üretiminin gelişmesi her yerde köy ile şehir arasında uzlaşmaz bir çelişmenin gelişmesini de beraberinde getirmiştir:

> "Oldukça gelişmiş ve meta üretimi ile ortaya çıkmış olan her işbölümünün temeli, köy ile şehir arasındaki ayrılıktır. Toplumun bütün ekonomik tarihinin, bu antitezin hareketine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyleyebiliriz."[10]

> "Kafa emeği ile kol emeği arasındaki en büyük ayrım, şehir ile köyün birbirinden ayrılmasıdır. Köy ile şehir arasındaki uzlaşmazlık, barbarlıktan uygarlığa, kabileden devlete, yerellikten uluslaşmaya geçişle başlar ve günümüze kadarki bütün uygarlık tarihine damgasını vurur..."[11]

Günümüz toplumunda, köy ile şehrin birbirinden ayrılması sonucu olarak ortaya çıkan sanayi ile tarım arasındaki ayrım, üretici güçlerin daha da ilerletilmesi için bir engel oluşturur:

> "Tarımsal nüfusun ülkeye dağılması ve bunun yanı sıra sanayi nüfusunun büyük şehirlerde birikmesi, yalnızca tarımın gelişmemiş aşamasına uygun bir durumdur ve daha şimdiden kendini göstermekte olduğu gibi, her türlü ilerleme için bir engel oluşturur."[12]

Bu aynı zamanda toplumsal ve fiziksel bakımdan zararlıdır:

> "Köy ile şehir arasındaki uzlaşmazlık yalnızca özel mülkiyet çerçevesi içinde var olabilir. Bu, işbölümüne, kendisine zorla kabul ettirilen belli bir faaliyete bağımlı olan bireyin bağımlılığının en açık ifadesidir; öyle bir bağımlılık ki, bir insanı kısıtlanmış bir şehirli hayvan, bir diğerini de kısıtlanmış bir köylü hayvan haline getirir ve her gün onların çıkarları arasındaki çatışmayı yeniden doğurur."[13]

10 Marx, *Kapital,* "Manifaktürde ve Toplumda İşbölümü", c.1.
11 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi.*
12 Engels, "Komünizmin İlkeleri", Marx-Engels, *Seçme Eserler,* c.1.
13 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi.*

Kapitalist yayılmanın düzensiz niteliğinin yol açtığı fiziksel etkiler arasında, sanayi bölgelerindeki çevre kirlenmesi ve köylük bölgelerin sınırsız bir şekilde talan edilmesi sayılabilir. Bugün dünya çapında bir sorun olarak görülen bu etkileri, Engels, neredeyse yüzyıl önce saptamıştı:

> "Yalnızca, bir tek büyük plan temelinde üretici güçlerinin uyumlu bir biçimde işbirliğini sağlayan bir toplum, sanayinin, kendi gelişimine ve üretimin diğer unsurlarının sürekli gelişimine en uygun biçimde bütün ülke çapında dağılmasını sağlayabilir.
>
> "Dolayısıyla, köy ile şehir arasındaki antitezin ortadan kalkması, yalnızca mümkün değil, aynı zamanda, sanayi üretiminin olduğu kadar tarım üretiminin ve en fazla da halk sağlığının doğrudan bir zorunluluğudur. Günümüzdeki hava, deniz ve kara zehirlenmesinin önüne ancak köy ile şehrin birleşmesiyle geçilebilir; şimdi şehirlerde çürümekte olan kitlelerin durumu ancak bu birleşme sayesinde değişir ve şimdi hastalık üretmeye yarayan dışkılarının, bitkilerin büyümesi için kullanılması ancak o zaman mümkün olur."[14]

Sosyalist toplumda köy ile şehir arasındaki çelişme varlığını sürdürür; ama özel mülkiyetin ortadan kalkmasıyla birlikte bu çelişme uzlaşmaz olmaktan çıkar ve sanayi ile tarımın planlı bir biçimde gelişmesi sayesinde giderek çözülür. Çin'de daha şimdiden bu yönde bir gidiş olduğunu gösteren belirtiler vardır.

Bir yandan halk komünleri kendi fabrikalarını kurar ve köylük bölgelerde tarımla sanayiyi birleştirirken, büyük şehirlerde çevrelerinde şehirli nüfus için gıda maddeleri üreten komünler kurmakta ve böylece şehirlerde tarım ile sanayiyi birleştirmektedirler:

> "Şehir çevresindeki tarım, şehre doğrudan hizmet eder, çünkü şehrin tahıl, sebze ve temel olmayan besin maddeleri ihtiyacını karşılar ve sanayinin gelişmesi için elverişli koşullar yaratır. Şehir sanayisi ise çevredeki tarımın makineleşmesi, büyük ba-

14 Engels, *Anti-Dühring;* Lenin, "Tarım Sorunu ve Marx'ı Eleştirenler", *Toplu Eserler,* c.5.

rajların inşası, elektrifikasyon ve tarım ilaçlarının geniş çapta kullanımı için gerekli teknik gücü ve maddi donatımı sağlar. Bu tür karşılıklı destek ve yardım sayesinde, sanayi ile tarım birlikte ilerleyecektir."[15]

Öte yandan, daha şimdiden iktidar organları olan halk komünlerinin ekonomik bakımdan, devlet mülkiyeti yönünde gelişmesi beklenirken, devlet mülkiyetinin daha şimdiden kurulmuş olduğu şehirlerin gelişmesinin de, toplumsal bakımdan, halk komünleri örneğini izleyeceği düşünülmektedir:

"Gelecekte, şehirlerin özel koşullarına uygun biçimdeki şehir halk komünleri de eski şehirlerin dönüşüme uğratılması ve yeni sosyalist şehirlerin inşa edilmesi için bir araç olacaklardır; üretimin, değişim ve bölüşümün, halkın refahının ve geçim düzeyinin birleşik örgütleyicileri haline geleceklerdir; sanayi, tarım, ticaret, eğitim sorunlarını ve askeri sorunları ele alan toplumsal örgütler durumuna geleceklerdir; şehir halk komünleri, hükümet yönetimiyle komün idaresinin bütünleştiği örgütler olacaklardır."[16]

Bu arada büyük şehirlerin dışında, köylük bölgelerin ta içlerinde yerel nüfusun inisiyatifiyle yeni sanayi merkezleri kurulmaktadır. Hafif ve orta büyüklükte sanayiyi kapsayan bu yeni işletmeler çeşitli düzeylerdeki kolektif mülkiyet altında, yani eyalet, il, ilçe ve belediyeler düzeyindeki kolektif mülkiyet altında kurulmaktadır. Bunlar, gerek olursa devlet desteği almakta ve bazı durumlarda, yerel kaynakların dışına taşarlarsa, devlet mülkiyetine geçirilebilmektedirler. Ama halkın kendi inisiyatifiyle kurulmuş olduklarından, tamamen, onlara sahip olanların ve çalışanların refahı göz önünde tutularak planlanırlar ve geliştirilirler. Komünler gibi bunlar da, halk kitlelerinin kendi geleceklerini yaratma konusunda ulaştıkları başarıların çarpıcı birer örneğidir.

15 "Bir Sanayi Kentinde Tarım Üretimi", *Peking Review* dergisi, 1971/10.

16 "ÇKP Sekizinci Merkez Komitesi'nin Halk Komünleri ile İlgili Bazı Meseleler Konusundaki Kararı", *Peking Review* dergisi, 1958/43.

Bütün bu gelişmelerin genel eğilimi birinci olarak, köy ile şehir arasındaki uzlaşmazlığın ortadan kalkması ve bunun tarımın sanayi ile, köylülüğün de proletarya ile kaynaşmasına yol açması; ikinci olarak da, kolektif mülkiyetin yerini bütün halkın mülkiyetinin alması yönündedir. Devletin olmayacağı yeni komünist toplumun çekirdeğini ise halk komünleri oluşturmaktadır:

> "Marksist-Leninist teori ve ülkemizdeki halk komünlerinin ilk deneyleri, halk komünlerinin sosyalist inşa davamızın hızını artıracağını ve ülkemizdeki şu iki geçişi gerçekleştirmek için en uygun biçim olduğunu ortaya koymaktadır: Birincisi, köylük bölgelerde kolektif mülkiyetten bütün halkın mülkiyetine geçiş; ikincisi de, sosyalist toplumdan komünist topluma geçiş.
>
> "Aynı zamanda gelecekteki komünist toplumda, halk komününün, toplumsal yapımızın temel birimi olarak kalacağını tahmin etmek de mümkündür."[17]

Çin Komünist Partisi, komünizme geçiş konusunu ele alışında da, sosyalist devrime önderlik ederken ortaya koyduğu esnekliği göstermektedir; her iki durumda da ÇKP'ye Marksist-Leninist aşamalı ve kesintisiz devrim teorisi rehberlik etmektedir:

> "Sosyalizmden komünizme geçiş konusunda, sosyalist aşamada durup yerimizde saymamız doğru değildir ama sosyalizm aşamasını bir çırpıda atlayıp komünizm aşamasına geçeceğimiz gibi hayalci bir düşünceye de kapılmamalıyız. Biz, Marksist-Leninist kesintisiz devrim teorisinin savunucularıyız; demokratik devrimle sosyalist devrim arasında ve sosyalizmle komünizm arasında bir Çin Seddi olmadığını ve olamayacağını savunuyoruz. Aynı zamanda Marksist-Leninist aşamalı devrim teorisini savunuyoruz; farklı gelişme aşamalarının, nitelik farlılıklarını yansıttıklarını ve nitelik bakımından farklı olan bu aşamaların birbirleriyle karıştırılmamaları gerektiğini savunuyoruz."[18]

17 *Aynı yerde.*
18 *Aynı yerde.*

4. Kafa Emeği ve Kol Emeği

Kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlık, çalışmayan bir sınıfla çalışan bir sınıfa bölünmüş olan sınıflı toplumun yapısından ileri gelmektedir:

> "İnsan emeği, gerekli geçim araçlarının ancak pek azı üzerinde bir fazla yaratacak kadar az üretken olduğu sürece, üretici güçlerdeki her gelişmenin, ticaretin yayılmasının, devletin ve hukukun gelişmesinin ya da bilim ve sanatın başlamasının ancak daha büyük bir işbölümü aracılığıyla gerçekleşebileceği açıktı. Bunun zorunlu temeli de, basit kol emeği harcayan kitleler ile emeği yönlendiren, ticareti ve kamu işlerini yöneten, daha sonraki bir aşamada da bilim ve sanatla uğraşan ayrıcalıklı bir azınlık arasındaki büyük işbölümüydü."[19]

Bu karşıtlık, kapitalist üretim biçiminde doruğuna erişmiştir:

> "Üretimin zihinsel güçlerinin kol emeğinden ayrılması ve bunların sermayenin emek üzerindeki gücüne dönüşmesi, daha önce gösterdiğimiz gibi, makineleşme temelinde yükselen modern sanayi tarafından kesin olarak tamamlanmıştır."[20]

Dolayısıyla, sosyalizmden komünizme geçiş, sınıf ayrımlarının ortadan kalkmasını içerdiği için kafa emeği ile kol emeği arasındaki birliği yeniden kurar.

Kafa emeği ile kol emeği arasındaki birliğin yeniden kurulması, ancak, sosyalizmden komünizme geçişte sınıfların ortadan kalkmasıyla tamamlanacaktır. Ama bugün Çin'de ideolojik düzeyde, bu yönde önemli ilerlemeler kaydedilmektedir. Bir yandan, sınıfsal önyargılarından kurtulmaları ve proletaryaya yaklaşmaları amacıyla milli burjuvazinin, burjuva aydınlarının ve şehir küçük burjuvazisinin kol emeğine katılması teşvik edilmekte, bir yandan da proletarya ile köylülük, sınıflı toplumun kültür mirasını devralarak bunu kendi ihtiyaçlarına uygun duruma getirmekte, bütün toplumu ve bu süreç

19 Engels, *Anti-Dühring.*
20 Marx, *Kapital,* "Fabrika", c.1.

içinde de kendilerini değiştirmede bir araç olarak kullanmaktadırlar. Her iki yöndeki hareket de Marksizm-Leninizmin bilinçli uygulamasının rehberliğinde gelişmekte ve teori ile pratik birleştirilmektedir.

Milli burjuvazi de, köylülere uygulanan aynı yöntemle sosyalizm tarafına kazanılmıştır. Özel mülkiyet ile devlet mülkiyeti arasındaki bir ara mülkiyet biçimi olan birleşik fabrika mülkiyeti aracılığıyla, geçiş, adım adım gerçekleştirilmiş ve artık fiilen tamamlanmıştır. Eski fabrika sahipleri sömürücü olmaktan çıkmışlardır ama mülksüzleştirilen sınıfların diğer üyeleriyle birlikte, hâlâ, sömürünün ahlaksızca bir şey olduğunu kavramaya ihtiyaçları vardır. Buna uygun olarak, kol emeğine katılmayı da içeren, ideolojik bakımdan yeniden kalıba dökülme süreci içine girmişlerdir. Fabrika yöneticisi, devlet memuru, general, doktor, öğretmen, sanatçı ve aktör, hepsi çalışma zamanlarının bir kısmını fabrikada ya da tarlada geçirmeye teşvik edilmektedir. Bu, onlara, ilk kez olarak halk kitleleriyle eşit durumda ilişki kurmak, yeni proleter ahlakını kavramak, ona saygı duymak ve özümlemek olanağını verir. Proleter ahlakı, mutluluğun rekabette, kişisel kazançta ya da kişisel itibar kazanmada değil, ortak çıkarlar uğruna hep birlikte çalışmada aranması gerektiğini öğretir. Parti görevlileri ve hükümet memurları dışında, kol emeğine katılmak isteğe bağlıdır; Parti görevlileri ile hükümet memurları içinse zorunludur. Bu, onların, yalnızca halka hizmet etmek için görev yaptıklarını bir kere daha hatırlamalarına yardımcı olan bir uygulamadır.

Bu arada işçiler ve köylüler de kendilerini yeniden kalıba dökme işlemini sürdürmektedirler; ama onlar kendi deneylerinden sömürülmenin ne olduğunu bildikleri için, yeniden kalıba dökülme süreci değişik bir biçim alır:

> "Sosyalist bir toplum inşa ederken herkesin, sömürücülerin ve aynı zamanda da emekçi halkın yeniden kalıba dökülmeleri gerekir. İşçi sınıfının buna ihtiyacı olmadığını kim iddia edebilir? Elbette, sömürücülerin yeniden kalıba dökülmesi, işçi sınıfınınkinden nitelik bakımından farklıdır ve bu ikisinin karıştırılmaması gerekir. İşçi sınıfı, sınıf mücadelesi içinde ve doğaya karşı mücadele içinde bütün toplumu ve bu arada kendini de ye-

niden kalıba döker. Çalışma süreci içinde durmadan öğrenmesi, eksiklerini adım adım gidermesi ve bunu yapmayı hiçbir zaman bırakmaması gerekir."[21]

Kol işçilerinin yönetime katılmalarını sağlamak amacıyla bir süre için işlerinden ayrılmaları, birçok fabrikada düzenli bir uygulama haline gelmiştir; ve her yerde, fabrikalarda ve komünlerde, emekçi halk, kendilerini çevreleyen dünya hakkındaki bilgilerini derinleştirmek ve böylece onun üzerindeki denetimlerini artırmak amacıyla, bilinçli bir şekilde, üretimi artırma mücadelesinde edindikleri pratik deneyleri özetlemeyi sürdürmektedirler. Marksist bilgi teorisini kavrayan milyonlarca emekçi, bunu, bir diyalektik tahlil aracı olarak fabrikalardaki ve tarlalardaki günlük çalışmalarında uygulamaktadırlar. Daha şimdiden bunun semerelerini almaya başlamışlar ve mühendislik tekniğinde, bitki yetiştirmede ve diğer üretim dallarında sayısız buluşlar gerçekleştirmişlerdir. Bu arada, okullardaki ve üniversitelerdeki çalışma ile üretici çalışmanın birleştirilmesini ve böylece kol emeğindeki ustalıkla halkın hizmetindeki bilimsel bilgiyi birleştirecek olan yeni bir işçi kuşağı yaratılmasını hedef alan yeni bir eğitim sistemi geliştirilmektedir. Kafa emeği ile kol emeğinin yeniden birleştirilmesi için sürdürülen ve tarihte eşi olmayan bu kitle hareketi içinde, Çin halkı, komünizme giden yolu hazırlamaktadır:

> "Proletaryanın ve devrimci halkın dünyayı değiştirme mücadelesi şu görevleri içerir: Nesnel dünyayı ve aynı zamanda kendi öznel dünyalarını değiştirmek; öğrenme yeteneklerini değiştirmek ve öznel dünya ile nesnel dünya arasındaki ilişkileri değiştirmek... Çin halkı ve bütün dünya halkları da böyle bir süreçten geçmektedirler ya da mutlaka geçeceklerdir."[22]

Sınıfların ve meta üretiminin ortadan kalkmasıyla, demokrasinin tam olarak gerçekleşmesi ve devletin yok olup gitmesiyle, insan, eski toplumun, Marx'ın "yüzyılların pisliği"[23] adını verdiği bencilliğini, yozluğunu ve vahşetini temizleyecek ve böylece tam anlamıyla insanlaşacaktır:

21 Mao Zedung, "Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Ele Alınması Üzerine", *Felsefe Konusunda Dört Yazı*. (Aynı makale için bkz. Mao Zedung, *Seçme Eserler*, Kaynak Yayınları, c.5, s.418–Y.N.)

22 Mao Zedung, "Pratik Üzerine", *Seçme Eserler*, Kaynak Yayınları, c.1, s.392.

23 Marx-Engels, *Alman İdeolojisi*.

"Üretim araçlarına toplum tarafından el konulması, meta üretimine ve onunla birlikte ürünün üretici üzerindeki egemenliğine son verir. Toplumsal üretime egemen olan anarşinin yerini, plana dayanan bilinçli örgütlenme alır. Bireysel varlık için mücadele sona erer ve bu noktada, bir anlamda insan en sonunda kendini hayvanlar dünyasından koparak hayvansal varlığın koşullarını ardında bırakır ve gerçekten insanca olan koşullara girer. Çevresini oluşturan ve o güne kadar ona egemen olan varlık koşulları, o günden itibaren onun egemenliği ve denetimi altına girer. Artık ilk kez olarak insan, kendi toplumsal örgütlenmesinin efendisi olduğu için ve olduğu sürece doğanın gerçek, bilinçli efendisi haline gelir. O güne kadar sonsuz, egemen doğa yasaları olarak gördüğü kendi toplumsal faaliyetinin yasaları, artık insan tarafından tam bir kavrayışla uygulanacak ve dolayısıyla insanın egemenliğine girecektir. O güne kadar sanki doğanın ve tarihin bir emri gibi ona karşı duran toplumsal örgütlenmesi, artık onun gönüllü eylemi haline gelecektir. O güne kadar tarihe egemen olan nesnel dış güçler, artık, insanın denetimi altına girecektir. Ancak bu noktadan sonradır ki, insan, tam bir bilinçle kendi tarihini yaratacaktır; ancak bu noktadan sonradır ki, insanın harekete geçirdiği toplumsal güçler, egemen bir biçimde ve sürekli artan bir ölçüde, insanın istediği sonuçları doğuracaktır. Bu, insanın zorunluluklar dünyasından özgürlükler dünyasına sıçramasıdır."[24]

24 Engels, *Anti-Dühring.*

GEORGE THOMSON

Kapitalizm ve Sonrası

Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü

"Bu eser, Marx'tan *Mao Zedung'a Devrimci Diyalektik Üzerine* adlı kitabın yardımcı okuma kitabı olarak hazırlandı. Kitabın, yeni başlayanlar için uygun bir biçimde, tarihi materyalizme kısa bir giriş olması amaçlanmış ve uygarlık tarihinde meta üretiminin rolüne önem verilmiştir. Çin halk komünlerinden söz edilen son iki bölümde, komünizme geçişi hazırlamak üzere sosyalist bir ekonomide meta üretiminin nasıl denetim altına alındığı gösterilmektedir."

George Thomson

Marksist İngiliz yazarı George Thomson, 1903'te Londra'da doğdu. 1926'da Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra uzun yıllar çeşitli üniversitelerde Yunan dili ve edebiyatı üzerine dersler verdi. Eski Yunan toplumunu Marksist açıdan inceleyen eserler kaleme aldı. 1935'te Britanya Komünist Partisi'ne katıldı. 1945'ten sonra Parti kadrolarının eğitim çalışmalarının örgütlenmesine katkıda bulundu. 1947-1954 yılları arasında Parti Merkez Komitesi'nde görev aldı. 1954'ten sonra revizyonist bir program benimseyen Parti yönetimine karşı mücadele bayrağını açtı. Lenin ve Stalin'in Bolşevik ilkelerinin safında yer alarak revizyonizme karşı kararlı bir tutum takındı. İngiliz revizyonistlerinin Parti yönetimini bütünüyle gasp etmeleri üzerine G. Thomson, Parti'deki görevlerinden uzaklaşmak zorunda kaldı. Ama gerçek proletarya aydınlarına yaraşır bir biçimde her zaman Marksizm-Leninizmi savundu.

ISBN: 975-343-178-3